

61472

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

SÜRÜRİ'NİN MESNEVİ ŞERHİ

Tanıtım - İndeks - Tenkitli Metin (v. 1 b - 40 a)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLÖĞLU

HAZIRLAYAN

Orhan BAŞTÜRK

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
Eğitim Təşyön Mərkəzi

KONYA - 1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	: IV - V
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	: VI
KISALTMALAR	: VII
BİBLİYOGRAFYA ve DİĞER KISALTMALAR	: VIII - IX

GİRİŞ

SÜRÜRKİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	: 2-4
SÜRÜRKİ'NİN MESNEVİ ŞERHİNİN YAZMA NÜSHALARI	: 5-13
HAZIRLANAN TENKİTLİ METİNDE KULLANILAN YAZMA NÜSHALAR ..	: 14-17
ESAS YAZMA NÜSHANIN İMLA ÖZELLİKLERİ	: 18-19
HAZIRLANAN METİNİN İMLA ÖZELLİKLERİ	: 19-20
ŞERHİN ÖZELLİKLERİ	: 21
1- Usül	: 21
2- Mefhum ve Mazmunlarla İlgili Açıklamalar	: 21-22
3- Nüsha Farklılıklar	: 22-23
4- Dilbilgisi ile İlgili İzahları	: 23
5- Edebi Sanatlarla İlgili Açıklamalar	: 23-24

BİRİNCİ BÖLÜM

İLK ONSEKİZ BEYİTİN ŞERHİNİN TERCÜMESİ	: 26-44
İLK ONSEKİZ BEYİTLE İLGİLİ HAŞİYELERİN TERCÜMESİ	: 46-53

İNDEKSLER

Varak 1b - 40b'deki MESNEVİ BEYİTLERİ	: 55-78
AYET-İ KERİMELER	: 79-81
HADİS-İ ŞERİFLER	: 82-83
ÖZEL İSİMLER (Şahıs, Yer)	: 84-86
SONUÇ	: 87
ÖZET	: 88
SUMMARY	: 89

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ MESNEVİ'NİN TENKİTLİ METNİ (varak 1b - 40b)	: 189 - 1
--	-----------

ŞERH-İ MESNEVİ'DEKİ HAŞİYELERİN TENKİTLİ METNİ (varak 1b - 40b): 189 - 101	
--	--

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Osmanlı alımlarından Sürûrî Efendi (897/1491-969/1562)'nin altı ciltlik Farsça Mesnevi şerhinin birinci cildinin v. 1b-40b'deki tenkitli metninden ibarettir.

Sürûrî, bu eserin birinci cildindeki v. 1b-40b'de dibaçe ve 537 beyiti başta ictimai hayattan olmak üzere, Kur'ân-ı Kerîm'den, Hadis-i Şerif'lerden, önemli mutasavvîf şahsiyetlerden, atasözlerinden, örnek beyitlerden ve nakillerden örnekler vererek şerhetmiştir.

Bu çalışmamız; bir giriş, iki bölüm ve indekslerden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde Sürûrî'nin hayatı ve eserleri değerlendirilmiştir, Mesnevi şerhinin diğer yazma nüshaları tespit edilmiş, tenkitli metinde kullandığımız nüshalar tanıtılmış, kullanılan yazma nüshaların ve hazırlanan metnin imla özellikleri belirtilmiş ve şerhin kısaca özelliklerinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde Mesnevi şerhinin giriş bölümü ve onsekiz beyitle ilgili şerh ve haşiyelerin tercumesine; İkinci bölümde ise Mesnevi şerhi, 1b-40b'deki varakların ve haşiyelerin tenkitli metnine yer verilmiştir. İndeksler kısmında beyit numaralarına işaret edilmiş, Ayet-i Kerimeler, Hadis-i Şerifler ve özel isimler alfabetik bir düzen içinde sıralanmıştır.

Bu tenkitli metinde kullandığımız yazma nüshalarдан Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2043 numaradaki yazma, muhtemelen Sürûrî Efendi'ye ait müellif nüshasıdır. Hazırlanan tenkitli metinde belirtilen 1b-40b varakları bu yazmaya aittir. Bu varaklar; diğer yazmalardan Yusuf Ağa Kütüphanesi, 5472 numaradaki 1b-59a ve Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2049 numaradaki 1b-12b'deki varaklara tekabül etmektedir.

Sürûrî, Mesnevi şerhine geçmeden önce Mesnevi'nin mensur Arapça mukaddimesini Farsça tercüme ve şerhetmiştir. Bu kısımlar da tercüme

edilmiştir.

Sürûrî, haşiyelerde “sahha” ve “minhu” olarak iki farklı kayıt kullanmıştır. Sonuna “sahha” kaydı düşülen ilaveler, metnin içine dahil edilmiş ve bunlar köşeli parantezle gösterilmiştir. “Minhu” kaydı düşülenler ise haşiyeler kısmına alınarak, sırayla aktarılmıştır. Dolayısıyla Farsça metin ve haşiyeler ayrı bölümler halinde takdim edilmiştir. Metinde haşiyelerle olan irtibatı sağlamak için rakamlar konulmuştur. Yazmada üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir ya da surhla yazılmış yerler, hazırlanan tenkitli metinde tırnak içerisinde gösterilmiştir. İlk onsekiz beytin şerhinin tercumesinde, beyitlerin tercümeleri Tahirü'l- Mevlevi'ye aittir.

İndeksler kısmında; alfabetik olarak beyitlerin Mesnevi'deki itibarı beyit numaraları verilmiş ve yanında sayfa numarası gösterilmiştir. Ayet-i Kerimeler ve kaynaklarda bulabildiğimiz Hadis-i Şeriflerin bazen tamamı bazen de bir kısmı kaydedilerek,larına tenkitli metinde yer aldığı sayfa numarası verilmiştir. Özel isimler kısmında şahıs ve yer isimleri alfabetik olarak kaydedilmiştir. Allah (c.c.), Hz. Muhammed (S.A.S.) ve Mevlânâ gibi çok zikredilen özel isimler indekse alınmamıştır.

Hazırladığımız bu çalışmada titizliğimize rağmen gözden kaçan hususlar, eksiklikler, yanlışlıklar olacaktır. Bu hususta hocalarımızın ve ilgili ilim adamlarının tenkit ve tavsiyeleri daha iyisini yapmaya teşvik edecktir. Bu tezi yöneten ve yardımcılarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'na teşekkür etmeyi borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. Erkan Türkmen'e, Yrd. Doç. Dr. Yakup Şafak'a ve Arapçaların bir kısmını tercüme eden Yrd. Doç. Dr. Mahmut Kafes'e ve bilgilerine başvurduğum diğer hocalarımı teşekkürlerimi arz ederim.

Orhan Baştürk

Konya-1997

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sesliler:

ا : a , e	ئ : ئ , ى
و : o, ö, u, ü	ۈ : ۈ
ي : i, ī	ې : ې

Sessizler:

ء :	ص : s
ب : b	ض : d, ž
پ : p	ط : t
ت : t	ظ : z
ث : ڭ	ع :
ج : c	غ : g
چ : ç	ف : f
ح : h	ق : k
خ : ڭ	ك : k
د : d	گ : g
ذ : ڏ	ل : l
ر : r	م : m
ز : z	ن : n
ڙ : j	و : v
س : s	ه : h
ش : ڙ	ي : y

Bu çalışmada Küçük Türk-İslam Ansiklopedisindeki transkripsiyon sistemine uyulmuştur.

KISALTMALAR

b.	= bin (oğlu)
bkz.	= bakınız
bs.	= baskı
c.	= cilt
h.	= hicrî
h.ş.	= hicri-şemsi
Ktp.	= Kütüphanesi
M	= Konya - Mevlana Müzesi Ktp. nr. 2049.
m.	= miladi
mm.	= milimetre
nr.	= numara
nşr.	= neşreden
S	= Konya - Mevlana Müzesi Ktp. nr. 2043.
s.	= sayfa
str.	= satır
trc.	= tercüme eden
v.	= varak
v.d.	= ve devamı
Y	= Konya - Yusuf Ağa Ktp. nr. 5472.
yk.	= yaprak

BİBLİYOGRAFYA ve DİĞER KISALTMALAR

- Akün, Ömer Faruk**, "Süruri" İslam Ansiklopedisi, c. XI, s. 249-250, İstanbul,
'Amīd, Hasan, Ferheng-i 'Amīd, Tahran, 1362 h.ş.
- Ateş, Ahmed**, İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I, İstanbul, 1968.
- Devellioğlu, Ferit**, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1990, 9. bs.
- Eflaki, Ahmed**, Ariflerin Menkibeleri, c. I-II, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1995.
- Gölpınarlı, Abdülbaki**, Mesnevi ve Şerhi, c. I-IV, İstanbul, 1973.
_____, Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, c. I-III., Ankara, 1967-1972.
- Hasan Çelebi**, Tezkiretü's- şuara, Hazırlayan: İbrahim Kutluk, c.I-II., Ankara, 1971.
- İzbudak, Veled**, Mesnevi Şerhi, c. I-VI, İstanbul, 1990.
- Kanar, Mehmet**, Büyük Farsça - Türkçe Sözlük, İstanbul, 1993.
- Karatay, Fehmi Edhem**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu, İstanbul, 1961.
- Ḳarīb, Muhammed**, Vāje-nāme-i Nevin, Tahran, 1370 h.ş., 5. bs.
- Katip Çelebi**, Keşf el-zunun, nşr. Ş. Yaltkaya - R. Bilge, İstanbul, 1971.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, trc. Süleyman Ateş, Ankara, 1985.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, Heyet, Cidde, 1987.
- Latîfi Tezkiresi**, Hazırlayan: Mustafa İsen, Ankara, 1990.
- Mehmed Tahir**, Osmanlı Müellifleri, c. I-III, İstanbul, 1333-1342 h.
- Mehmed Süreyya**, Sicill-i Osmanî, c. I-IV, İstanbul, 1308-1311 h.
- Muallim Nâci**, Lügat-ı Nâci, İstanbul, 1987.
- Nev'i-zâde Atâ'i**, Ḥadâ'ikü'l-ḥadâ'ik fî tekਮiletî's-şakâ'ik (Şakâ'ik-i nu'mâniye ve zeyilleri), nşr. Abdulkadir Özcan, İstanbul, 1989.

Nuğatî der-bâb-ı resmu'l- hâtî-yi Fârsî, Zîr-i nażar-ı 'Abbas Zeryâb,
Nasîruddîn Şâh Hüseyni, Seyyid Cafer Şehîdî, Mehdi Muḥakkîk, Yahyâ Mehdevî,
Müctebâ Minovî, Seyyid Hüseyin Naşr, Tahrân, 1351 h.ş.

Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Heyet, İstanbul, 1992.

Önder, Mehmet, Mevlana Bibliyografyası, c. I-II, Ankara, 1974.

Sarı, Mevlüt, Arapça - Türkçe Lügat, İstanbul, 1984.

Şafak, Yakup, Süruri'nin Bahrü'l- Ma'arif'i Enisü'l- Uşşak ile Mukayesesî,
(Basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1991.

Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1989, 3. bs.

Tahirü'l- Mevlevî (Tahir Olgun), Mesnevi Şerhi, c. I-XIV, İstanbul, 1971, 2. bs.

Uzluk, Feridun, Ahmed Eflaki Dede, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-
1961'den Ayri basım, Ankara, 1962.

GİRİŞ

SÜRÜRİ

HAYATI VE ESERLERİ:

X/XVI. asırın çok değerli Osmanlı bilgini, kadi, şair ve muhaddislerinden, Sürürü mahlası ile meşhur olan Gelibolu'lu Muşlıhu'd-dîn Muştafâ b. Hâce Şâbân, zengin bir tacirin oğlu olup, 897/1491'de Gelibolu'da doğmuştur. İlme merakı olan babasının, yetişmesi hususunda gösterdiği ihtimam sayesinde devrinin Nihâlî Cafer Çelebi, Kara Dâvûd Efendi, Kadri Efendi, Taşköprülü-zâde Muştafâ Efendi ve 'Abdülvâsi Efendi gibi büyük alimlerin yanında tahsil görerek, Fenârî-zâde Muhyiddîn Efendi'nin yanında bulunmuştur. Muhyiddîn Efendi'nin İstanbul kadısı olduğu vakit bab nâibliği görevini ifa etmiştir. Daha sonra aralarında oluşan kırgınlık üzerine müderrislikten istifa edip, Emîr Buğârî Tekkesi şeyhi Nakşibendi Mahmûd Efendi'den inabet alarak dervîşlige intisab etmiştir. Bir müddet sonra hacca gitmiş, dönüşünde Fenârî-zâde'den çok iltifat görerek, Gelibolu'da Muhaşşî Sinan Efendi yerine, 930/1526-27'de Sarıca Paşa medresesi müderrisi, 933/1526-27'de Şeyh Cemâl Efendi'nin vefatı üzerine de Pîrî Paşa medresesi müderrisi olmuş, 944/1537-38'de Kâsim Paşa'nın kendisi için yaptırdığı Kâsim Paşa medresesi müderrisliğine gelmiştir. Muhyiddîn Efendi'nin vefatından büyük bir teessüre kapılan Sürürü, müderrislikten istifa ederek, Emîr Buğârî zaviyesi şeyhi ve Nakşibendi Mahmûd Efendi'nin damadı 'Abdüllaâfî Efendi'ye intisabla tekrar dervîşlik yoluna girmiştir. Bu sırada Mora'da sancak beyi bulunan Kâsim Paşa'nın ısrarı karşısında, dervîş kıyafetini muhafaza etmek şartıyla haftanın muayyen vakitleri için yeniden müderrisliği kabule mecbur olmuştur. İkindi sonraları Kâsim Paşa Camisinde Mesnevi okutmuştur.

Bu arada evini ve mallarını satıp, evinin yakınında kendi adına nisbetle Süruri camii adıyla anılan bir mescit yaptırip, tekrar hacca gitmiştir. 955/1548'de Kānūnī'nin Van seferine çıkışı sırasında Şehzade Muṣṭafa'ya öğretmen tayin edilmiş, dostlarının tavsiye ve ikazlarına rağmen, bu vazifeyi kabul ile Amasya'ya gitmiştir. Sürūrī, etrafına fikir adamlarını toplayan, edebiyat ve ilme karşı büyük alaka gösteren Şehzade için muhtelif eserler kaleme almıştır. Büyük birraigete mazhar olan Bahrū'l-mārif isimli eseri (telifi 956/1549) bunlardan biridir.

960/1553'de Şehzade Muṣṭafa'nın, Kānūnī tarafından Karaman Ereğli'sinde katlettirilmesi Sürūrī için kahredici darbe olmuş ve bu elim vaka üzerine inzivaya çekilmiştir. Bu vakada takındığı tavır, hoşa gitmeyen ve resmi herhangi bir gelirden mahrum kalan Sürūrī, ömrünün kalan kısmını tersane ve bahriye mensublarının yardımıyla, Kasım Paşa'da yaptırdığı mescitte tedris ve telifatla geçirmiştir. Sürūrī 72 yaşında iken kısa bir hastalığı müteakip, 7 Cemaziye'l-evvel 969 (13 Ocak 1562)'de vefat etti. İnşa ettirdiği mescidin haziresinde mihrabın önüne rastlayan yere defnedildi. Bugün bu mescit yıkılmış, Sürūrī'nin mezarı da ortadan kalkmıştır.

Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, nücum, tıp ve edebiyat sahalarında telif, tercüme, şerh ve haşiye olarak meydana getirdiği 36 eseri ile Sürūrī, devrin alimleri içinde çok velud bir şahsiyet olarak temayüz etmektedir. Dini sahada Kadı Beyzāvī Tefsiri, Buhārī'nin Cāmi'u's-ṣahīḥ'i, el-Hidāye, Telvīḥ ve Miṣbāḥ; edebi sahada ise Mesnevi, Gülistan, Bostan ve Hāfiẓ Divan'ı için yazdığı şerhler ve haşiyeler eserlerinin en başta gelenleridir. Mesnevi'nin 6 cildi üzerindeki büyük şerhi "Şārih-i Mesnevi" ünvani ile şöhret bulmasını temin etmiştir. Bunların yanında Fettāḥī-i Niṣābūrī'nin Şebistān-ı ḥayāl'i ile 'Alī b. Ebī Ṭālib'e izafe edilen Mu'ammāt, Cāmī ve Mīr Hüseyin'in Mu'ammātlarına ayrı ayrı şerhler tertip etmiştir. Ayrıca tercüme faaliyetinde Seyid 'Alī Hemedānī'nin

Zahiretü'l-mülük, Kazvini'nin Kitabü'l-acāib ve l-ġarāib isimli tercümelerini örnek olarak zikredebiliriz. Telifatı içinde Bahrü'l-ma'ārif isimli eseri aruz, kafiye, edebi sanatlar ve klasik edebiyattaki mecazlar üzerinedir. Süruri, Bahrü'l-ma'ārif'te bir divanı olduğunu belirtmektedir. "Ve bu fakîr, şî' ri fażîlet 'add itmeyüp ammâ 'unfuvân-ı şebâbda'ışk u şevk bâ'ış olup biş yüz gazel dinilmiş bulunup žayı' olmasın deyü dîvân tertîb olmuşdur." Bugün bir nüshası bulunmayan bu divanı, tezkirecilerden 'Aşık Çelebi, 'Alî ve Riyâzî görmüşlerdir.¹

Latîfi tezkiresinde onunla ilgili olarak "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî hazretlerinin Mesnevi'sinin altı cildine, Mevlânâ Câmi ile Mîr Hüseyin Vâiz'in Mu'amma risalelerine şerh yazıp, zorluklarını kolaylaştırip, kurallarını açıklamıştır," demektedir.² Hasan Çelebi "Süruri'nin eserleri halk yanında makbul ve mergubtur. Fakat Farsça eserler üzerindeki şerhleri için, lisani incelikleri kaçırırmak ve kifayetsizlik gibi kusurlar ileri sürülmektedir." demekte, Riyâzî de aynı hükmü tekrarlamaktadır.³ Bursalı Mehmed Tâhir de "Farsça'nın derinliklerine ait bazı noktalarda hataları bulduğunu söylemektedir."⁴ Ahmed Ateş "Süruri'nin Mesnevi şerhinin çok değerli ve büyük bir eser olduğunu belirtmektedir."⁵ Feridun Uzluk ise şöyle demektedir: "Süruri beyitlerin açıklanmasında Eflâkî'nin Menâkıbü'l-ārifîn'deki hikayeleri, o beytlere münasebet aldıkça aynen koymuştur. Böylece Süruri'nin şerhi Eflâkî'nin eski bir üstat tarafından tenkitli metin usullerine göre hazırlamış metni demek olur."⁶

¹ Mehmed Tâhir, II, 225; Mehmed Süreyya, II, 12; Nevî-zâde Atâ'i, s. 23; Akün, s. 249; Şafak, s. 427-428

² Latîfi Tezkiresi, s. 425

³ Hasan Çelebi, s. 460; Akün, s. 250

⁴ Mehmed Tâhir, II, 225

⁵ Ateş, s. 149

⁶ Uzluk, s. 285

SÜRÜRİ'NİN MESNEVİ ŞERHİNİN YAZMA NÜSHALARI

Süleymaniye Kütüphanesi :

1- Nafiz Paşa, 562 - 568,

1.c., 318 yk., 29 str., 295*196 mm., Nesih, 1023/1614, Yüzü tırşe kaplı, mukavva alaturka cilt, Neyzenbaşı Karabaş Derviş Mehmed vakfıdır.

2.c., 313 yk., 23 str., 266*180-169*99 mm., Nesih, Ebubekir b. Mü'min, 962/1555, Serlevha tıgli müzehheb, cetveller surh, tırşe kaplı, mukavva cilt, Derviş İbrahim vakfıdır.

3.c., 231 yk., 29 str., 296*177-207*107 mm., Nesih, Tırşe kaplı, mukavva, alaturka cilt. Derviş İbrahim vakfıdır.

4.c., 141 yk., 31 str., 295*205-220*106 mm., Ta'lik, Tırşe kaplı mukavva, alaturka cilt.

5.c., 217 yk., 27 str., 252*157-190*95 mm., Ta'lik, Ali b. Ahmed, 1005/1596, Cetveller surh, tırşe kaplı, mukavva cilt.

6.c., 274 yk., 25 str., 300*185-230*110 mm., Ta'lik, Bez cilt.

6.c., 295 yk., 29 str., 285*180-205*105 mm., Nesih, Derviş İbrahim, Mıklebli, şemseli, sırtı ve kenarları meşin, üstü bez kaplı cilt.

2- Nafiz Paşa, 557 - 561,

1.c., 261 yk., 25 str., 210*150-165*85 mm., Ta'lik, Miklebli, üstü bez kaplı cilt. Sondan noksandır.

2.c., 367 yk., 27 str., 255*160-195*95 mm., Ta'lik, Derviş Mustafa, Konya, Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, bez kaplı cilt. Baştan noksan

3.c., 272 yk., 27 str., 255*150-195*80 mm., Ta'lik, Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, üstü yeşil bez kaplı cilt.

5.c., 238 yk., 27 str., 255*150-195*88 mm., Ta'lik, Konya 1009/1600, Miklebli, şemseli, sırtı ve kenarları meşin, üstü yeşil bez kaplı cilt.

6.c., 398 yk., 27 str., 252*160-195*95 mm., Ta'lik, Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, üstü yeşil bez kaplı cilt.

3- Hacı Mahmut Efendi, 2246 - 2246 - 2210,

1.c., 415 yk., 25 str., 253*155-170*80 mm., Ta'lik, İstanbul 962/1555, Miklebli, dövme şemseli, şirâzeli, meşin cilt.

2.c., 322 yk., 25 str., 248*153-173*83 mm., Ta'lik, Başhk müzehheb, ilk iki sayfanın cetvelleri yıldızlı, miklebli, dövme şemseli, şirâzeli, yıldız cetvelli, meşin cilt. Mühürlüdür.

2.c., 139 yk., 27 str., 250*165-190*90 mm., Rık'a, Sırtı meşin, şirâzeli, bez kaplı cilt. Mühürlüdür.

4- Carullah, 1713 - 1715,

?c., 292 yk., Ta'lik, Muharrem Niyyati.

5.c., 273 yk., Ta'lik, Hafız Ahmed.

3.c., 399 yk., Nesih.

5- Hasan Hüsnü Paşa, 686,

1.c., 252 yk., 25 str., 280*175-202*112 mm., Ta'lik, Muhammed (Muharrem) b. Hüsam, 950/1543, İlk sayfada başlık mavi zemin üzerine yıldız tezhibli, vişne çürüğü renkte parlak meşin cilt.

2.c., 449 yk., 21 str., 210*150-160*90 mm., Nesih kırması, Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı cilt.

6- Esat Efendi, 1562 - 1673,

2.c., 320 yk., 25 str., 270*177-200*106 mm., Nesih, Mustafa b. Muhammed el-Konevi, 966/1588, Şemseli, meşin cilt. Mühürlüdür.

6.c., 359 yk., 25 str., 303*188-216*104 mm., Nesih, 999/1591, Miklebli, yıldız şemseli, cetvelli, meşin cilt. Mühürlüdür.

7- Murad Buhari, 181, 2.c., 320 yk., 25 str., 210*155-170*95 mm., Arabi, Beşir b. Mustafa, 989/1581, Miklebli, şemseli, şirâzeli, meşin cilt.

8- Kadızâde/Şehzâde Mehmet, 278, 3.c., 177 yk., bb. str., 300*192-221*104 mm., Ta'lik, İbrahim b. Veli, 996/1588, Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, kağıt kaplı cilt. Kadızâde Mehmed vakfı olup mühürlüdür.

9- Turhan Sultan/Yeni Cami, 185, ?c., 466 yk., 27 str., 260*151-204*85 mm., Nesih, Konyalı Mustafa b. Mehmed, 1008/1599, Miklebli, doğme şemseli, siyah meşin cilt.

10- Ayasofya, 1928, 5.c., 209 yk., Nesih.

11- Serez, 1492, 4.c., 228 yk., Ta'lik, Dervîş Mustafa b. Muhammed.

12- Beyazıt Kütüphanesi, 3579 - 3581,

1.c., 360 yk., 21 str., 215*155-160*100 mm., Ta'lik, Sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı cilt.

2.c., 284 yk., 21 str., 215*155-160*100 mm., Ta'lik, Sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı cilt.

3.c., 252 yk., 21 str., 210*155-160*100 mm., Ta'lik, 1013/1604, Miklebli, sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı cilt.

4.c., 213 yk., 23 str., 207*152-162*87 mm., Ta'lik, 1014/1605, Miklebli, hafif oyuk şemseli, kahverengi parlak meşin cilt.

13- Beyazıt Kütüphanesi, 3769 - 3770,

1.c., 681 yk., 25 str., 300*195-220*110 mm., Nesih, Şerif Mehmed Revnak, 1218/1803, Miklebli, hafif oyuk şemseli, sırtı ve kenarları meşin, yeşil bez kaplı cilt.

2.c., 501 yk., 25 str., 305*190-220*110 mm., Nesih, Miklebli, hafif oyuk şemseli, yeşil bez kaplı cilt. Son iki yaprak Ta'lik'le yazılmıştır.

14- Beyazıt Kütüphanesi, 3771 - 3772,

1.c., 673 yk., 27 str., 247*140-190*95 mm., Nesih/Ta'lik, Miklebli, hafif oyuk şemseli, sırtı ve kenarları meşin, yeşil bez kaplı cilt.

2.c., 500 yk., 27 str., 247*140-190*95 mm., Nesih/Ta'lik, 1218/1803, Miklebli, hafif oyuk şemseli, sırtı ve kenarları meşin, yeşil bez kaplı cilt. Yazı 301. yaprağa kadar Ta'lik'tir.

15- Beyazıt Kütüphanesi, 3395, 1.c., 334 yk., 31 str., 300*200-220*105 mm., Ta'lik, Ebubekir b. Mü'min Avlonyavi, 1002/1593-1594, Oyuk şemseli, vişne çürügü parlak meşin cilt.

16- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, 1361,

1.c., 439 yk., 25 str., 295*185-110 mm., Ta'lik, Müellif hattı, 949/1542-1543, Miklebli, şemseli, kahverengi meşin cilt.

3.c., 369 yk., 25 str., 255*145-80 mm., Nesih, Mustafa b. Mehmed el-Konevi, 1011/1602-1603, Cetveller kırmızı, miklebli, şemseli, zeytûni meşin cilt.

6.c., 398 yk., 27 str., 263*150-85 mm., Nesih, Mustafa b. Mehmed el-Konevi, 1008/1599-1600,

17- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY 674, (Halil Efendi 3962),
 1.c., 455 yk., 27 str., 255*150-202*88 mm., Açık Nesta'lik, XI/XVII. yy., Basma şemseli, açık kahverengi meşin cilt.

FY 643, (Halil Efendi 1597), 2.c., 82 yk., 25 str., 282*178-200*105 mm., Nesta'lik, İhtimalen Müellif hattı, X/XVI. yy., Ebru kağıt kaplı, yarı meşin cilt.

FY 240, (Rıza Paşa 469), 3-4.c., 206 yk., 31 str., 263*175-213*103 mm., Nesih/Nesta'lik, Yeni tarzda yarı meşin cilt. 4. cilt sondan noksandır.

18- Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1256, ?c., 369 yk., Nesih.

19- Konya-Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2043 - 2048,

1.c., 282 yk., 25 str., 290*185-195*110 mm., Nesta'lik'e çalar yazı, 949/1537, Dikkati çekmesi gereken sözler surhla yazılmış, beyitlerin üstlerine surh çizgi çekilmiştir. Kenarları cetVELİ ve köşebentli, ortası şemseli, gayet koyu kahverengi meşin, miklebi kopmuş, harap meşin cilt.

2.c., 285 yk., 25 str., 208*145-160*100 mm., Nesta'lik, 1014/1605, Dikkat çekmesi gereken sözler surhla yazılmış, beyitlerin üstlerine surhla çizgi çekilmiştir. Miklebi kopmuş, koyu kırmızı, ortası şemseli, kenarları cetVELİ cilt. Sondan metin noksandır.

3.c., 226 yk., 23 str., 250*155-170*95 mm., Nesta'lik, Beyitlerin üstleri surhla çizilmiş. Üst kapağı ve sırtı tamir görmüş, kenarı cetVELİ, ortası şemseli koyu kahverengi, meşin cilt. Baştan 119 beyit ve bir misra yok.

4.c., 192 yk., 29 str., 270*158-212*101 mm., Nesih, Beyitlerin üstleri surhla çizilmiş. Miklebli, ortası şemseli, kenarı cetVELİ, tamir görmüş meşin cilt. İlk yaprakta 1052'de Mevlânâ soyundan Hacı Bayram'ın temellüküne geçtiğine dair kayıt vardır.

5.c., 287 yk., 23 str., 305*185-207*102 mm., Ta'lik, 998/1590, İlk iki sayfa altın cetvel çerçeveli, dikkati çekmesi gereken sözler surhla yazılmış, beyitlerin üstleri surhla çizilmiş. Miklebli, kenarları cetVELİ, şemseli, meşin cilt.

6.c., 130 yk., 23 str., 265*170-192*103 mm., Ta'lik, Edirneli Kâmi Efendi, 980/1572, Dikkati çekmesi gereken sözler surhla yazılmış, sayfa kenarları surh cetvelli, beyitlerin üstlerine surh çizgi çekilmiş. Miklebli, yaprak ve çiçek tezyinatlı şemseli, kenarı cetvelli, kahverengi meşin cilt.

20- Konya-Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2052 - 2055,

1.c., 431 yk., 21 str., 200*140-160*100 mm., Ta'lik/Nesih, X-XI./XVI-XVII. yy., Sırtı ve kenarları meşin, ebru kağıt kaplı cilt. 170a'ya kadar Ta'lik, 170b'den 175a'nın baş satırına kadar Nesih; 334a'dan 368b'nin 6. satırının sonlarına kadar Nesih, 393b'ye kadar Ta'lik, 395a'dan 401a'nın ortasına kadar Nesih, ortadan sona kadar Ta'lik. Sonda pek az bir eksik var.

3.c., 235 yk., 29 str., 285*180-222*123 mm., Nesih, Başlıklar surhla yazılmış. Kenarı, içteki altın yıldızlı olmak üzere üç cetvelli, altın yıldızlı çiçek ve yapraklarla müzeyyen şemseli, koyu renkte, miklebli Osmanlı cildi.

5.c., 211 yk., 215*150-185*125 mm., Nesih, 963/1555, Dikkat çekmesi gereken sözler ve başlıklar surh. Miklebli, ebru kağıt kaplı, harap mukavva cilt. Baştan noksan, birçok yererde silintiler var.

6.c., 244 yk., 25 str., 205*135-150*86 mm., X-XI./XVI-XVII. yy., Baştan birinci ve sondan 13 yaprak sonradan yazılıp eklenerek nüsha tamamlanmıştır.

21- Konya-Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2057 - 2058,

3.c., 273 yk., 265*160-203*92 mm., X-XI./XVI-XVII. yy., Miklebli, sırtı ve kenarları tamir görmüş, ortası murabba ve küçük şemseli cilt.

5.c., 235 yk., 320 str., 285*175-216*107 mm., Nesih, 1027/1617, Başlıklar surhla yazılmış, beyitlerin üstleri surhla çizilmiş. İlk iki yaprak altın ve surhla cetvelli, diğer sayfalarda tek surh cetvel var. Miklebli, şemseli, kenarı çifte cetvelli, koyu kahverengi güzel bir Osmanlı cildi.

22- Konya-Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2049 - 2051,
 1-3.c., 1.c., 144 yk., 35 str., 292*200-250*158 mm., Ta'lik, Nayî Muhammed,
 Mesnevi beyitlerinin üstlerine surh çizgi çekilmiş. Tamir görmüş, kenarları
 meşin, miklebli, mukavva cilt. Dervîş Nayî Muhammed'in vakfı olduğu
 kayıtlıdır.

2.c., 127 yk., 35 str., 295*200-250*160 mm., Ta'lik, Tamir görmüş,
 kenarları meşin, miklebli, mukavva cilt. 2. cildin sonundaki ketebede, şerhin
 baş tarafının Nayî Muhammed tarafından, son üç cüzünün de Danişmend
 Dede diye anılan Dervîş Mustafa Hamidi tarafından yazıldığını gösteriyor.
 127a'da nûshanın Bostan Çelebi tarafından vakfedildiği surhla yazılıdır.
 Dervîş Nayî Muhammed adına vakfedilmiştir.

3.c., 109 yk., 35 str., 295*200-250*160 mm., Ta'lik, 101b'de Dervîş Nayî
 Muhammed adına vakfedildiği kayıtlıdır. Sondan noksandır.

23- Konya-Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2059, 2.c., 244 yk., 263*165-
192*102 mm., Ta'lik/Nesih, X-XI./XVI-XVII. yy., İlk yapraktaki kendi el yazısı
kayıttan Muhammed Ali'nin vakfı olduğu kayıtlıdır.

24- Konya-Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 2056, 6.c., 310 yk., 27 str.,
263*145-196*90 mm., Ta'lik, Başlıklar surhla yazılmış. Sırtı ve kenarları tamir
görmüş, cetVELİ, şemseli meşin cilt.

25- Konya-Yusuf Ağa Kütüphanesi, 5472 - 4896,
 1.c., 361+1 yk., 25 str., 300*205-210*110 mm., Ta'lik, Mü'min Avlonyavi,
 1002/1593-1594, Dikkati çekmesi gereken sözler, söz başları surh, beyitlerin
 üstlerine surh çekilmiş. Miklebli, şirâzeli, sırtı ve kenarları bordo meşin, ebru
 kağıt kaplı cilt.

1.c., 218 yk., 15 str., 209*150-150*100 mm., Nesih, Sırtı meşin, kağıt kaplı
 fersûde cilt. Sondan noksandır.

26- Ankara İl Halk Kütüphanesi, 1530, ? c., 157 yk., 33 str., 253*138-175*70 mm., Ta'lik/Ta'lik kırması, 1092/1681, Meşin cilt. Baş ve son sayfalarda yırtıklar var.

1465, ?c., 90 yk., 27 str., 250*152-197*96 mm., Ta'lik, 1007/1598, Mukavva cilt.

1038, 6.c., 275 yk., 27 str., 260*165-185*93 mm., Nesih kırması, Miklebli, şemseli, meşin kaplı mukavva cilt.

27- Ankara-Milli Kütüphane, B.15, 1.c., 409 yk., 23 str., 265*175-172*103 mm., Nesih, Ebubekir b. Mü'min Avlonyavi, İstanbul 3 Muharrem 962/1555, 1b'de müzehheb lacivert naklılı başlık, dikkati çekmesi gereken sözler surhla yazılmış, beyitlerin üstlerine surh çizgi çekilmiştir, cetveller müzehheb, şemseli ve zencirekli, kahverengi meşin cilt.

28- Bursa-İl Halk Kütüphanesi, Haraçcioğlu Hüseyin Ağa, 919 - 924, 1.c., 320 yk., 29 str., 268*174-210*118 mm., Ta'lik kırması, Bursa 1048/1638, Şemseli, meşin cilt.

2.c., 242 yk., 31 str., 210*146-157*80 mm., Ta'lik, İbrahim b. Memi, 1046/1636, Miklebli, şemseli cilt.

3.c., 214 yk., 31 str., 297*190-227*127 mm., Hamdi Dede, Şemseli, miklebli, meşin cilt.

4.c., 191 yk., 31 str., 284*168-206*100 mm., Ta'lik, Küçük Cunûnî Dede, Şemseli, miklebli, meşin cilt.

5.c., 239 yk., 31 str., 290*185-204*100 mm., Ta'lik kırması, Salbek şemseli, miklebli, meşin cilt.

6.c., 266 yk., 25 str., 293*182-230*113 mm., Ta'lik, Abdullah b. Ali, 1020/1611, Miklebli, mukavva cilt.

29- Afyon-Gedik Ahmed Paşa Halk Kütüphanesi, 992, ?c., 16+1 yk., 19 str., 210*146-180*103 mm., Ta'lik.

- 30- Yozgat-İl Halk Kütüphanesi, 888, 4.c., 27 str., 255*155-193*97 mm., Ta'lik, Derviş Mehmed, Şemseli, meşin cilt. Ahmed Paşa vakfıdır.
- 31- Tahran-Kitâbhâne-i Millî-i Melîk, 1154, 1-6.c., 489 yk., 21 str., 280*180 mm., Nesta'lik, Derviş Mustafa b. Muhammed b. Ahmed el-Konevi, Cemaziyelevvel 992/1584.
- 32- Paris-Bibliothèque Nationale, Suppl. 684, 1-6.c., 342 yk., 300*210 mm., Nesta'lik, XI./XVII. yy.
- 33- Oxford-Bodleian Library, Laud. 248, 5.c., 331 yk., 23 str., 300*176 mm., Nesta'lik, Derviş Mustafa b. Muhammed b. Ahmed el-Konevi, Muharrem 1001/1593.
- 34- Cambridge-Belonging (E. G. Browne), S. 9, 1-3.c., 244 yk., 32 str., 255*143 mm., Nesta'lik, Rebîülevvel 1089/1678.

HAZIRLANAN TENKİTLİ METİNDE KULLANILAN YAZMA NÜSHALAR:

1- S : **“Bu şerh, Konya-Mevlânâ Müzesi kütüphanesi 2043 numarada kayıtlı olup, cilt; kenarları cetvelli ve köşebentli, şemseli, miklebi kopmuş, koyu kahverengi harap meşin bir cilttir. Şerh 282 yaprak, cilt ebadı: 290*185 mm., yazı ebadı: 195*110 mm'dir. Her sayfada 25 satır olup, Nesta'lik'e çalar bir hatla yazılmıştır. Ciltte ilk yaprağın üstüne başka bir kağıt yapıştırılmış, altında yazı olduğu anlaşılırak açılmaya çalışılmıştır. Kitabın ilk sayfası olan 1b yaprağının alt tarafı biraz yırtılmış, açılan kısımda;**

المجلد الاول من المجلدات الستة من شرح المثنوي من مؤلفات اعلم العلماء العظام سروري
افندى سلمه الله سبحانه و تعالى

temellük kaydı, Tokat kadısı Mustafa'nın yazısıyla 1025 tarihini taşıyan vakif kaydı, daha altta da yaprak açılamadığı için tarihi okunamayan diğer bir vakif kaydı var. Yapıştırılan kağıt da ise S. Hemdem Çelebi tarafından Türbe-i Celâliye'ye vakfedildiği kayıtlıdır. Nüshanın kenarlarında bir kısmı metnin yazısıyla, bir kısmı ise başka yazılarla haşiyeler var. Birçok sayfalarda, yazılan bazı yerler çizgiyle silinmiş, bazı silinen yerlerin hizasından, çizgiyle kenara çıkararak yazılar yazılmış, bazı yerlerin üstlerine tashihler yapılmış, kenara çıkarılan yazıların bir kısmına "صح" işaretti, aynı yazıyla yazılmıştır. Bir eserin, istinsâh edilirken bu kadar yanlış yapılmasına imkan bulunamayacağı,

üstteki yazında şârihe, " سلمه اللہ سبحانہ و تعالیٰ " denerek Sürûrî'nin hayatı bulunduğunun belirtilmesi, sonundaki ketebede, istinsâh sözünün olmayıp, 944/1537 tarihinin bulunması, yani nüshanın, şârihin vefatından yirmi yıl önce yazılması, bu nüshanın müsvedde halinde ve bizzat Sürûrî tarafından yazıldığını göstermektedir. Şerhin 15b sayfası 21 satır, 18b ise 26 satırdır. Konu başları ve " حکایت " gibi dikkat çekmesi gereken sözler surhla yazılmış, Mesnevi beyitlerinin üstlerine surh çizgi çekilmiştir.

Baş: 1b

بسم الله الرحمن الرحيم حمد بي غايت و ثناء بي نهايت آن خدای را که ...

Son: 282b

و این نزاع مقضی می شود به قتل فریقین و همچنین منجر می شود بهدم مذهبین بلکه بهدم دین نبی الشلیل و بطلان این خود ظاهر است لله الحمد شرح جلد اول از مثنوی و سبحانی که متعلق به زیان فارسی و کتاب مثنوی به خدمت مولوی بود و تحقیق دفع طعن طاعنان در اینجا قام شد و این شارح حقیر در این جلد حکایتها که آورد و با شرح اشارت کرد چهار صد و ده حکایت است تم تألیف الكتاب بعون الوهاب فی ربيع الآخر لسنة تسع و أربعين و تسعمائة هجرة هلالیة.^۱

¹ Gölpinarlı, s. 112-113 (Aynen alınmıştır.)

2- Y : Yusuf Ağa kütüphanesi, 5472 numarada kayıthıdır. Miklebli, şirâzeli, sırtı ve kenarları bordo meşin, ebru kağıt kaplı cilttir. Şerh; 361+1 yaprak, cilt ebadı: 300*205 mm., yazı ebadı: 210*110 mm. Umumiyetle her sayfada 25 satır olup, Ta'lik hattıyla yazılmıştır. 294a'dan sonra her sayfa 27 satırdır. 294a'dan 299a'ya kadar yazı ebadı: 225*120mm., 299a'dan sonuna kadar yazı ebadı: 225*175-160 mm.'dir. Yazmanın kağıdı kalın, aharlı ve açık sarıdır. Kağıdın kenarlarında nemlenme vardır. Baştan ilk iki sayfa boş, kitabın ilk sayfası olan 1a yaprağında Ali Kadı'nın temelliük kaydı, daha sonra Hafız Muhammed Sa'id'e intikal kaydı var. Altta Yusuf Ağa'ya vakfedildiği mukayyettir. Nüshanın kenarlarında hâsiyeler var. Nadir olmakla beraber "شعر", "بيت", "حکایت", "صح" lar var. Konu başları, âyetler, hadîsler, sözleri surhla yazılmış, beyitlerin üzerine surh çizgi çekilmiştir. Sonundaki ketebe kaydında, istinsah yeri İstanbul, tarihi 1002/1593-1594'tür. Müstensih Mü'min Avlonyavi'dir.

Baş: 1b

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ حَمْدَ بَنِي غَايَةٍ وَثَنَاءٌ بَنِي نَهَايَةٍ رَا كَه...

Son: 356b

و این نزاع مقضی می شود به قتل فریقین و همچنین منجر می شود بهدم مذهبین بلکه بهدم دین نبی الشَّلَقَلَین و بطلان این خود ظاهر است لَهُ الْحَمْدُ شرح جلد اول از مثنوی و سبحانی که متعلق به زبان فارسی و کتاب مثنوی و به خدمت مولوی بود و تحقیق دفع طعن طاعنان در اینجا تمام شد و این شارح حقیر در این حکایتها آورد و با شرح اشارت کرد چهار صد حکایت است.

3- M : Bu şerh Konya-Mevlânâ Müzesi kütüphanesi 2049 numarada kayıtlıdır.¹ Tamir görmüş, miklebli, kenarları meşin, miklebli mukavva cilt. Şerh 144 yaprak, cilt ebadı; 292*200, yazı ebadı; 250*158mm. Her sayfada 35 satır olup, yazı güzel bir Ta'lik'tir. Yazmanın kağıdı ince, aharlı ve koyu sarıdır. 1a ve 1b'de, Nâyi Dervîş Muhammed'in vakfı olduğu kayıtlıdır. Konu başları, "الحكایة" نظم، "قطعه" و "özleri" surhla yazılmış ve Mesnevi beyitlerinin üstlerine surh çizgi çekilmiş. 2. cildinin sonundaki ketebede şerhin bu kısımlarının Nâyi Muhammed tarafından yazıldığını gösteriyor.

Baş: 1b

بى غايت و ثناء بى نهايت آن خدای را كە...

Son:144a

و این نزاع مقضی می شود به قتل فریقین و همچنین منجر می شود بهدم مذهبین بلکه بهدم دین نبی الشقلین و بطلان این خود ظاهر است لله الحمد شرح جلد اول از مثنوی و سبحانی که متعلق به زبان فارسی و کتاب مثنوی به خدمت مولوی بود و تحقیق طعن طاعنان در اینجا تمام شد و این شارح حقیر در این جلد حکایتها که آورد و با شرح اشارت کرد چهار صد و ده حکایت است.^۲

¹Gölpınarlı, s. 117 (Aynen alınmıştır.)

ESAS YAZMA NÜSHANIN İMLA ÖZELLİKLERİ

Sürüri'nin yazma halindeki Mesnevi şerhi bazı imla özellikleri arzeder.

Bunların belli başlıları şunlardır.

1- Ha-yı mahfi ile biten kelimeler **هـ** ile çoğul yapıldığında bu ha'lar düşürülmüştür. (**خـقـهـاـ**، **جـامـهـاـ**، **خـانـهـاـ**) Yine aynı tür kelimeler ile çoğul yapıldığında ha'lar düşürülmemiştir. (**بـنـدـهـ گـانـ**، **كـنـدـهـ گـانـ**، **كـنـيـزـهـ گـانـ**) Ha-yı mahfi'nin sonuna birlik veya işaret ya'sı geldiği zaman ha'lar düşürülmemiştir. (**تـازـهـ گـىـ**، **زـنـدـهـ گـىـ**)

2- طـاوـسـ şeklinde istinsah edilen kelimeler görüldüğü üzere tek vav'la yazılmıştır.

3- **فـوـائـدـ**، **سـائـرـ**، **جـائزـ** gibi Arapça'dan gelme mehmuz ve ecvef kelimeler hemze yerine ya ile (**سـاـيـرـ**، **جـايـزـ**) yazılmıştır.

4- Biri sesli, diğeri sessiz iki ya yan yana geldiğinde (**آـيـنـهـ**، **گـدـايـيـ**، **تـويـيـ**) şeklinde kaleme alınmışlardır.

5- Birlik, nekre ve hitap ya'lari hemze ile gösterilmiştir.
6- **چـونـكـهـ**، **بـاـيـنـ**، **بـاـنـ** kelimeleri (**چـونـكـهـ**، **بـدـيـنـ**، **بـداـنـ**) şeklinde yazılmışlardır.

7- İsim ve isim soyundan gelen kelimelerin başındaki **بـ** edati بـنـيـزـكـ kelimelerinde olduğu gibi bitişik kaleme alınmıştır.

8- Noktalamaya umumiyetle riayet edilmemiş, mesela **بـ** bazen bir bazen de üç nokta ile yazılmıştır. **گـ** harfi **كـ** harfinden ayırt edilmemiştir.

9- Bazın Arapça kelimelerde bazen de Farsça kelimelerde hareke kullanılmıştır. **حـقـنـدـ**، **دـرـنـدـ**، **كـشـدـ**

10- Nişane harfi olan ج, müfred ve munfasıl zamirlerde bitişik yazılmıştır.

11- Fiil çekimlerinde می edatı bazen fiillere bitişik bazen de ayrı kaleme alınmıştır.

12- Ek fiil üçüncü tekil şahıs olan است elifli ve elifsız değişik imla ile yazılmıştır.

13- Bazı kelimelerde bugün kullanılan و harfi metinde genelde klasik şekli و harfiyle yazılmıştır. پذر، مادر، جدا، کوذکان

HAZIRLANAN METİNİN İMLA ÖZELLİKLERİ

Bu Mesnevi şerhi yazılırken bugünkü imla kurallarına uygun olması gözetilmiş ve Tahran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi hocalarının hazırladığı “Nuğātī der-bāb-ı resmū'l-hāttī-yī fārsī” isimli esere uyulmuştur.

1- Bugünkü imla kurallarına riayet etmek ve iltibası önlemek için sonunda هـ-yi mahfī bulunan kelimeler هـ ile çoğul yapıldığında mezkur هـ'lar aynen ibka edildi. نـ ile çoğul yapıldığında ise düşürüldü.

2- طاؤس şeklinde istinsah edilen kelimelerde, neşre hazırlanan metinde vav harfi gösterilerek طاؤس tarzında yazıldı.

3- سایر، جایز gibi kelimeler neşre hazırlanan metinde سائز، جائز şeklinde istinsah edildi.

4- Biri sesli, diğeri sessiz iki ی bir araya geldiğinde آیینه، گدایی birinci ya harfi hemzeye dönüştürülerek آئینه، گدایی şeklinde yazıldı.

5- Yazmada birlik, nekre ve hitap ya'lari hemze ile gösterildiği halde metinde ای ile işaret edildi. جرعه ای، خواجه ای، خانه ای

6- بَانْ چونکه، بدین، بدان - بان kelimeleri tarzında istinsah edildiği görülen kelimelerin imlasında birinci şekil yani بدان şekli tercih edildi.

7- İsim ve isim soyundan kelimelerin başındaki ب izafet harfi ayrı kaleme alındı. به دنیا، به محک، به بندہ، به کنیزک

8- Neşredilen metinde nüshanın hilafına harflerin noktalama işaretlerine itina gösterildi. گ ile ک harfi birbirinden ayırt edildi.

9- Med, şedde ve hemzelerin konulmasına ve böylece iltibasın önlenmesine önem verildi.

10- İsimlerin sonuna gelen nişane harfi ل ayrı yazıldı.

11- Fiil çekimlerinde می و می edatı daima گويم gibi ayrı kaleme alındı.

12- Yazmada elifli ve elifsız şekilde kaleme alınan ek fiil yazılışı, şiirler ve sonu sesli ile biten kelimelerin خوبیست نیکوست، داناست dışında elifli şekliyle yazıldı.

13- Klasik metinlerde kullanılan كودكان، مادر، جدا، پدر gibi kelimeler bugünkü şekliyle كودكان، مادر، جدا، پدر yazıldı.

ŞERHİN ÖZELLİKLERİ

1- Usûl: Sürûrî'nin Farsça Mesnevi şerhinde genel olarak uyulan bir düzen yoktur.

Beyitlerin şerhinde tasavvufi anımlarını verip, işaret edilmesi lüzumlu gördüğü Ayet-i Kerîme, Hadis-i şerif, atasözleri, örnek beyitler, mutasavvif şahsiyetlere ve muhtelif nakillere atıfta bulunmaktadır. Nakiller, genellikle Menâkîbü'l-Ārifîn'den alınmıştır. Beyitlerin şerhinde izaha muhtaç kelimelerin anımlarını vermiştir. Yeri geldikçe ayetleri, Farsça olarak tercüme etmiştir. Bazı beyitlerde uzun izahlara gerek duymayıp, kısaca açıklamıştır. Bazı beyitleri ise Ayet-i Kerîme, hadis ve hikayelerle uzun bir şekilde şerhetmiştir. Çok lüzumlu gördüğü yerlerde kelimenin ya da ibarenin Türkçe açıklamasını vermiş, Bahrü'l- Maārif, Lügat-ı Halîmî, Müşkilât-ı Meşnevî gibi çeşitli kitaplardan örnekler aktarmıştır. Ayrıca çeşitli konulara işaret edip, ikazlarda bulunmuştur. Sürûrî, imkan nisbetinde çalışıp, Mesnevî'nin doğru nüshalarına dayandığını bildirmiştir.¹

2- Mefhum ve Mazmunlarla İlgili Açıklamalar: Birçok kitaba şerh yazan Sürûrî Efendi, mefhum ve mazmunları şerh ederken uygun gördüğünde açıklamalarda bulunmuştur. Örnek olarak;

بشنو این نی چون شکایت می کند از جدائیها حکایت می کند

Beyitte, neyden maksadın mûrşid-i kâmil ve pîr-i mükemmeli olduğunu söyler.

در نفیرم مرد و زن نالیده اند کز نیستان تا مرا ببریده اند

“Neyistân”dan muradın, ilahi alem, “nefîr”den maksadın ise mûrşid-i kâmilin sesi olduğunu ifade eder.

¹ Bkz., Bu çalışma, s. 51

من به هر جمعیتی نالان شدم جفت بد حalan و خوش حalan شدم
 "Bed-ḥālān"dan maksat kafirler ve kesavet ehli olduğunu;
 "hoş-hälān"dan muradın ise, müminler ve saadet ehli olduğunu beyan etmiştir.

Mesnevi'nin ilk hikayelerinde geçen şahsiyetlerden cariye, nefس-i emmâre; kuyumcu, dünya; tabib, akl-ı meâş; hekim, Ruhu'l- ķudüs manasına geldiğini ifade eder.

Yahudi padişahla vezirin hikayesinde ise Yahudi padişahın şeytan, vezirin ise nefس-i emmâre olduğunu söyler.

شد غلام آن کنیزک جان شاه يك کنیزک دید شه بر شاه راه
 "Cān-ı şāh," ruhtur. "Kenîzek" ise nefistir. (Bkz. haşiye 112)

آن خیالاتی که دام اولیاست عکس مه رویان بستان خدا

"Bustān-ı Hudā," İlahi alemdir. "Meh rūyān" ise Hazreti Huda'nın esması ve sıfatıdır.

نرم نرمک گفت شهر تو کجاست
 Bazen misranın Türkçe manasının vermiştir.
 Yumuşacık yumuşacık senin şehrin nerededir? dedi.

3- Nüsha Farklılıklar: Sürûri, Mesnevi yazmalarındaki farklılıkları değerlendirdiğini ve doğru yazmalara dayandığını bizzat ifade etmektedir. Bu şekildeki değerlendirmelerine örnekler: 159. beyit;

با حکیم او قصه ها می گفت فاش از مقام خواجگان و شهر و تاش
 Bazı nüshalarda yerine باش geldiğini söylemektedir. (Bkz. haşiye 160.)

خواجه روزی سوی خانه رفته بود بر دکان طوطی نگهبانی نمود
 گریه بر جست ناگه در دکان بهر موشی طوطیک از بیم جان

251. ve 252. beyitlerin bazı nüshalarda bulunmadığını belirtmiş, ancak bu beyitleri almıştır.

هذیها می داد هر درویش را تا بیاید نطق مرغ خویش را
 259. beyit fiilinin bazı nüshalarda olduğunu söylemektedir.

مرغ پران سوی چرخ سایه اش

425. beyitin ilk misrasını iki farklı şekilde yazmış, tercih ettiği misrayı kullanmıştır. Farklı nüshadaki şeklini haşiyede göstermiştir.

مرغ بر بالا پران و سایه اش

(Bkz. Haşîye 237)

- بوی پیراهان یوسف یافته است - misrasını, 152. haşiyede misra şöyle olsaydı daha iyi olurdu, demektedir. بوی پیراهن ز یوسف یافته است

4- Dilbilgisiyle ilgili izahları: Sürûrî Efendi, luzumlu gördüğü yerde Farsça ve Arapça kelimeleri sarf yönünden, cümleleri nahiv yönünden incelemiştir.

در تصور ذات او گنج کو 122. beyit bazı misralarda kelimenin nasıl yazıldığını, harekesini, nereden geldiğini, Türkçe ve Arapça anlamlarını açıklamıştır. گنج kelimesi; gonciden fiilinden kaf-ı Farsi'nin ötresiyedir. Türkçesi sıgmak. کو kelimesi kaf-ı Arabi'nin ötresiyile, Türkçesi hani. Ya da گنج kelimesi kaf-ı Arabi ile olur. Bu iki anlam birbirine yakındır, demektedir.

عاشقی پیداست از زاری دل

109. beyit burada ya harfi iki yerde ya-yı mastariye olduğunu belirtmiştir.

41. s.'da fiilin önüne gelen بـ edatiyla ilgili kaide vardır.

Bazen harekenin nasıl yazıldığını ve sarf yönünü incelemiştir. Mesela;

تا که نبض از نام که گردد جهان

Cehân cim'in fethasıyla cehîden'den sıfat-ı müşebbehedir.

Bazen misrayı nahiv yönünden incelemiştir. اندر آوردهش پیش شه طبیب “āverd” fiilinin faili, tabibtir. Sonundaki “şīn” harfi zamir-i gâibtir. (Bkz. s. 78)

5- Edebi Sanatlarla ilgili Açıklamalar:

هر که درمان کرد مرجان مرا برد گنج و در و مرجان مرا

45. beyit burada cinas vardır.

وعده اهل کرم گنج روان

Edebi sanatlardan tersi ve cinasa uyduğunu söylemektedir.

اندر آمد شادمان در راه مرد بی خبر کان شاه قصد جانش کرد

“Cāneş” kelimesi, vezin için nūn'un sükunuyla okunmalıdır, demektedir.

(Bkz. s. 77)

آب وصالش دفع آن آتش شود تا کنیزک در وصالش خوش شود

“Hoş” kelimesini, kafiye için hā'nın fethasıyla okumak gerektiğini belirtmektedir. (Bkz. s. 78)

BİRİNCİ BÖLÜM

İLK ONSEKİZ BEYİTİN ŞERHİNİN TERCÜMESİ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla ve yalnız ondan yardım isteriz.

Huzurunu talep edenlere yol gösteren Allah (c.c.)'e her varlığın zatının nefesleri² adedince¹ sınırsız hamd ve sonsuz övgü; temiz kimselerin salavatı ve iyi isimlilerin hayır duaları, her yolunu kaybetmiş kişinin mürşidi, hikmetin berrak su kaynağı ve her tarikat silsilesinin başlangıcı olan Allah'ın Rasulü Muhammed (S.A.S.)'e; din halifeleri ve yakın ehlinin öncüleri olan asıl ashabına ve seçkin dostlarına sayısız övgü ve sınırsız selam olsun. Allah Teâla onlardan razı olsun.

“Konuya gelince;” İnsanların en düşkünü ve küçüğü Sûrûrı, Allah yolunun yolcularına (sâliklerine) benzediğinde, feyiz ve hidayet ehlini örnek aldığında, Mesnevi-yi ma'nevi³ kitabını mütalaa ile meşguldü. Mevlânâ'nın fazilet sırlarının düşüncesiyle haz duydu. O eksik idrakine ve kusurlu aklına, o değerli kitabın her beytine şerh yazmak ve Hazreti Mevlânâ'nın bazı sırlarını açmak geldi, her ne kadar o güzel ve mis kokulu kitap, bu hakirin böyle büyük bir işe kalkışmasından üstün olsa da özellikle bu kitabın manalarının; *“Beyit”* “-Benim her beyitim beyit değil bir mana iklimidir. - Latifem de latife değil, talim için söylemiş sözlerdir,” hükmünce sınırı ve sonu yoktur.

Bu kitabın şerhini kalem diliyle (ucuya) yazmak ve görünen lisanla takrir etmek, kişinin Umman denizini bir borudan akıtmaya ve az zamanda tamamıyla sona erdirmeye niyet etmesi gibidir. Ama bu hakirin asıl amacı ve bütün isteği; o Mevlânâ Hazretlerinin mübarek nefesleri ve tarikat ehlinin değerli haberleriyle feyizlenmek ve faydalananmaktır. Diğerlerine de, bahçenin

içine girmeleri, bahçede olan şeyi görmeleri ve bahçenin meyvelerinden toplamaları için bu bahçenin kapısını açmaktadır. Zira bu bahçede meyve ağaçları, çiçekler ve nurlar sayısızdır.⁴ Hülasa bil ki O Hakk'a vasıl olan velilerin kutbu, Hakk'ın ümmetin ve dinin celâli Celâleddîn Muhammed b. Behâ'uddîn Muhammed b. el- Hüseyin el-Belhî, Rûmî diye meşhurdur. Allah Teâla ondan razı olsun.

Mesnevi⁵ kitabına başlamadan önce şöyle dedi: **هذا كتاب مثنوي و هو اصول الدين** "اصول اصول الدين" Bu Mesnevi kitabıdır. O dinin asıllarının asıllarındandır. Din⁶ akıl sahiplerini, övülen iradeleriyle zatında hayır bulunan şeylere doğru yönlendiren ilahi esastır. Bunun izahı, kitap, sünnet ve onların fürû'undan kaynaklanan fıkıh iledir. O halde din ilmi şu üç ilimdir. "Beyit" "Din ilmi,⁷ fıkıh, tefsir ve hadistir. - Her kim bunlardan başkasını okursa, habistir." Dinin asıldan murat, -Allah en doğrusunu bilendir - bu üç ilmin toplamıdır. Bu üç ilmin asıldan biri kelam ilmidir. Yani itikatlar ve ahlak ilmi yani vicdaniyat. "Beyit" "-Bu üç pak ilim kurtuluşların özüdür. - Sıfatların indirilmesi ahlak güzelliğidir." Keşifle ilgili sırlar bu iki ilmin asıllarındandır. Bu keşfi sırlar Mesnevi kitabıyla bilinir. O halde bu kitap dinin asıllarının asıllarının asıllarındandır **فی کشف اسرار الوصول و اليقین** "فی کشف اسرار الوصول و اليقین" . ulaşma ve kesin bilme sırlarını açma hakkında, Car u mecrur, birinci usûl kelimesiyle ilgilidir. Vusûlden maksat, sülük ilmi ve yakından maksat, sıfat ve tevhit ilmi ve onların sırlarından maksat, keşifle ilgili kaideleştir, delille ilgili değildir. Anlam şudur: sülük ilmi, tevhid ve sıfat ilminin kaideleri; kelam ve ahlak ilminin aslı olan keşfi sırlarla açıklanır. Bu iki ilim fıkıh, hadis ve tefsirin aslıdır. "و هو فقه الله الاكابر" O, Allah'ın en büyük⁸ fıkıhıdır. Fıkıh-ı ekberden maksat, akaid ilmi ve keşifle ilgili hakikatlerdir. Zira şeriat ilminden daha büyültür. Allah'a izafet etti. Zira keşfi ilim onun inayetiyledir, talim ve ictihadla değil. "برهان الله الااظهر" Allah'ın en aydın din yoludur. "شرع الله الااظهر" Allah'ın apaçık delili ve hüccetidir. "مثُلُّ نورٍ كمشكاةٍ فيها مصباحٌ" ⁹ Onun nuru içinde kandil bulunan hücre gibidir. İçinde kandil olan penceresiz bir oyuga benzer, yani bu kitabın nur haliden maksat, kendisinden sağlanan ilimdir, içinde lambalık

bulunan kandilin ışığı gibi, müşkatın ışığı, ne doğuda ve ne de batıda olan hazne ve mübarek ağacın yağı gücü vasıtasyyla kandilden olduğu gibi bu kitabın nuru yani ilmi, ilahi ruh kandilinin arasında ve fitri kabiliyeti ve kudreti olan mübarek¹⁰ kutsal nefis ağacını içine alan bedenin müşkati arasında ortada bulunan kalp cami¹¹ vasıtasyıldır. Ona ruhi feyiz nuru eklenirse, nur üzerinde nur olur. Kudsi nefis ne ruhların doğusundan ne de karanlıkların batısındandır.. "يُشْرِقُ أَشْرَاقًا أَنْوَرٌ مِّنَ الْأَصْبَاحِ." Yani öyle parlaklık, sabahın doğusundan daha aydınlık bir ışık verir. Zira bu kitaptaki ilim, ilahi ilimden oluşan keşiftir. Ama sabahın ışığı, diğer mahlukun nurundan meydana gelir. Keşif ilmi gönül aydınlığıdır ve umumidir. Ama sabahın ışığı gözle ilgilidir ve kısmıdır. "وَهُوَ جَنَانٌ¹² الْجَنَانُ ذُو الْعَيْنَ وَالْأَغْصَانُ" O, pınarlara ve dallara sahip olan gönül cennetleridir. Yani bu kitap, ırmakları ve dalları bulunan gönül cennetleridir. Zira her cümlesi, feyzi Allah'ın fazlı olan genel bilgilerdir. Mertebe-yi ismiye vasıtasyyla ruhani cennettir, mertebe-yi ismiye; kaynak ve menbadır. Keşifle elde edilen ilim dört ırmaktır. Nitekim su, süt, şarap ve baldır. Onun kısmi ürünleri, dalların genel bilgileridir. "مِنْهَا عَيْنٌ تُسَمَّى عِنْدَ أَبْنَاءِ هَذَا السَّبِيلِ سَلَسِبِيلًا."¹³ Bunlardan bir çeşme vardır ki Allah yolunun yolcuları tarafından bunların her çeşmesine selsebil derler. "وَعِنْ أَصْحَابِ الْمَقَامَاتِ وَالْكَرَامَاتِ خَيْرٌ مَقَاماً وَاحْسَنُ مَقِيلًا" Makam ve keramet sahiplerinin yanında en hayırlısı ve istirahat edilebilecek yerlerin en güzelidir. "الْإِبْرَارُ فِيهِ يَأْكُلُونَ وَيَشْرِبُونَ" Özü sözü doğru olan ve kendilerinden çok başkalarına hizmet edenler, ondan yani Mesneviden yerler, içerler. [Yani ihsan ve takva sahibi olanlar, bu kitabın bilgilerine yani cüzî ilimlerinden] kar elde ederler, tadarlar ve onun meşrebinde içerler. O halde bu kitap, ebrardan olanların saf içeceğidir. "وَالْأَحْرَارُ مِنْهُ يَفْرَحُونَ وَيَطْرِبُونَ" Dünya kayıtlarından kurtularak gerçek manada hürriyete erenler, ondan ferahlarlar ve zevk alırlar. Yani dünyanın kulluguandan ve onun şehvetinden hür olan kişiler, bu kitabın bazı ilimlerini elde etmekten dolayı mutludurlar ve onun bazı makamlarına varmakla neşelenirler. Hülasa bu kitap, hür kişilerin şifasını veren neşelendiricidir. "وَهُوَ كَنْيَلٌ مِّنْ مَصْرٍ شَرَابٌ لِلصَّابِرِينَ وَحَسْرَةٌ عَلَى آلِ فَرْعَوْنَ"

وَالْكَافِرِينَ¹⁴ Bu kitap, Mısır'daki Nil¹⁴ nehri gibidir. Şiddete ve musibete, ibadetle sabredenlere âb-ı hayattır. Fir'avun'a tâbi olanlara ve kafirlere hüsrandır. Yani bu kitap, Mısır'ın Nil'i gibidir. Zira ondan, Musa'nın kavmi saf su almaktaydı. Oysa Fir'avun'un kavmi aldığında ise kan olmaktadır. Allah Teâla şöyle dedi: كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَضْلُلُ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا Nitekim Allah Teâla şöyle dedi: '(Allah) onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir.'¹⁵ Mecrûr zamîr, Bakara suresindeki ayette zikredilen meşele râcidir. 'Allah, bir sivrisineği hatta onun da üstünde olanı (ondan daha zayıf bir varlığı) misal vermekten çekinmez.'¹⁶ Allah'ın kitabının maksadı, Mesnevi'nin özeti gibidir. Onun gibi davet edendir. Onu gerçekte Kur'an'ın bazı vasıflarıyla vasıfladı. Birisi şudur; bu kitap kalplerin şifasıdır. Allah Teâla, Yûnus suresinde şöyle buyurdu: 'Ey insanlar; Rabbinizden size va'z u nasihat ve içinizdeki illetlere şifa, bir de müminlere hidayet ve rahmet olmak üzere Kur'an-ı Kerim gelmiştir.'¹⁷ وَجَاءَ الْأَحْزَان " وَجَاءَ الْأَحْزَان " وَكَشَافُ الْقُرْآن " وَكَشَافُ الْقُرْآن " Hüzünlerin cillasıdır. Yani cehalet kederini giderendir. Yani Kur'an'ın manalarını, maksatlarını çokça izah edendir. وَسُعْةُ الْأَرْزَاقِ وَتَطْبِيبُ الْأَخْلَاقِ " وَسُعْةُ الْأَرْزَاقِ وَتَطْبِيبُ الْأَخْلَاقِ " Rızıkları genişleten ve ahlaki güzelleştirendir. Çünkü ahlakın güzelleşmesi, ayıplardan nefsi temizlemektir. Bu yolla rızık genişler. Nitekim Rasulullah (S.A.S.) fakirlikten şikayet eden birisine şöyle buyurdu: 'Daima abdestli bulun, rızkın genişler.' Bu kitabın özelliği, onunla meşgul olan kişiye şekli zenginlik ve kalp güzelliği edindirmesidir. بِإِيْدِي سَفَرَةٍ كَرَامٌ بِرَرَةٍ¹⁸ Bu kitap, levhten yazan aziz ve salih olan melek yazıcıların eliyle, yani ruhani ilhamlarla yazılmıştır. Zira olgun kişinin yazdığı şey, ruhani feyiz ve Rabbani ilhamla olur. Bunun için şöyle dedi: يَنْعُونَ بَانَ لَا يَسْهِ الْمَطَهُورُونَ¹⁹ Yani melekler temiz olanlardan başkasını ona temas etmekten meneder. O halde bu kitap, temiz olan kişilere mümkün olur. تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدِيهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ²⁰ Alemlerin Rabbi Allah tarafından indirilmiştir. Onun evvelinden de sonundan da ona batıl gelmez. وَاللَّهُ يَرْصُدُهُ وَيَرْقَبُهُ²¹ Allah, onu korur ve gözetir. Zikredilen bu vasıflar, Kur'an'ın vasıflarından bazısıdır. وَهُوَ خَيْرٌ حَفَظَا وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ " Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en

merhametlisidir. "وَ لِهِ الْقَابُ²² أَخْ لِقَبِهِ اللَّهُ تَعَالَى" Mesnevi'nin başka lakapları da vardır. Allah Teâla ona lakap verdi. "وَ اقْتَصَرْنَا عَلَى هَذَا الْقَلِيلِ" Biz, Mesnevi tavsifleri hususunda bu azla yetindik. "وَ الْقَلِيلُ يَدْلِي عَلَى الْكَثِيرِ" Az çoga delalet eder. Yani onun türünü, sıfatını ve özelliğini beyan eder. "وَ الْجَرْعَةُ تَدْلِي عَلَى الْغَدَيرِ"²³ Nitekim bir su daması çokça bir arada bulunan suya delalet eder.²⁴ "وَ الْحَفْنَةُ²⁵ تَدْلِي عَلَى الْبَيْدِ الرَّكِبِ" Bir avuç dane büyük bir harmana²⁵ delalet eder. "يَقُولُ الْعَبْدُ الْمُضَعِيفُ الْمُحْتَاجُ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى" Allah Teâla'nın rahmetine muhtaç zayıf bir kul (ben) şöyle der: "مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْبَلْخِيٍّ تَقْبِيلُ اللَّهِ مِنْهُ". Hüseyin oğlu Muhammed oğlu Belh'li Muhammed, Allah, ondan kabul etsin. Hazreti Mevlânâ'nın ismi Celâleddîn Muhammed'dir.²⁶ Celâleddîn diye ünlüdür. Babasının ismi Behâ'uddîn Muhammed'dir. Babasının lakabı Sultânü'l-Ulemâ'dır. Üç yüz alim,²⁷ rüyada bu lakabı Rasulullah (A.S.)'ın koyduğunu görmüşlerdir. Babasının ismi Behâ'uddîn Muhammed-i Hüseyin'dir. Onun babasının ismi Ahmed'dir. Sultânü'l-Ulemâ önceleri Belh'te mekan tutmuştu. Hazreti Mevlânâ'nın doğumunu, Rebiülevvelin altısında, 604 senesinde²⁸ orada oldu. O halde Hazreti Mevlânâ doğum itibarıyla Belh'lidir. Ama çocukken babasıyla Anadolu'ya gelip, Konya'ya yerleşmişti. Bu nedenle Celâleddîn-i Rûmî derler. Onun vefatı Cemaziyelahir'in beside 672 senesinde²⁹ olmuştur.³⁰ Mevlânâ dostlarına vasiyetinde şöyle buyurmuştur: Size, gizlide ve açıkta Allah'tan sakınmayı, daima az yemeyi, sözün azını, günahlardan uzaklaşmayı, oruca dikkat etmeyi, namaza devam etmeyi, şehvetleri terk etmeyi, zulmü azaltmayı, bütün insanlardan cefada bulunmayı, cahiller meclisini terk etmeyi, salih ve kiram sahibi dostların yanında bulunmayı tavsiye ediyorum. İnsanların hayırlısı, insanlara yararlı olandır. Sözün hayırlısı, anlamlı ve yararlı olanıdır. Hazreti Mevlânâ, Ebu Bekir (Allah ondan razı olsun) neslindendir. Onun nisbesi şöyledir; Celâleddîn Muhammed b. Behâ'uddîn Muhammed b. Hüseyin³¹ b. Ahmed b. Mahmûd Mevdûd b. Şâbit Müşeyyeb b. Muṭahhar b. Hammâd b. Abdurrahmân ibn Ebî Bekir Siddîyk'tür. "اجتهدتْ" فی تطويل المنظوم المثنوي المشتمل على الغرائب و النواادر" Eşsiz,örneksiz, benzeri az bulunur

şeyleri içeren Mesnevi nazmını yazmaya uğraştım. Garâibten maksat, aklın anlayışına yardımcı olmak için zihinde anlaşılanı hislerle anlaşmasının sağlayan temsiller ve teşbihlerdir. Nevâdirden maksat hikayelerdir.

"وَغَرِّ الْمَقَالَاتِ" ³² Gurer kelimesi gurra'nın çoğuludur. O, atın alnında dirhemden büyükçe olan beyazlıktır. Gurerden maksat, kelimelerin parlaklığıdır. Dürer lafzı Dürre'nin çoğuludur. Dürerden maksat, açık ispatlara ve doğru delillere işaretlerdir. "وَطَرِيقَةُ الزَّهَادِ" Zira bu kitap, huzura vasıl olmanın ve Cenâb-ı Hakk'ın yanına yönelmenin dünyevi isteklere yüz çevirmekle olacağını anlatır. "وَحَدِيقَةُ الْعِبَادِ" ³³ Zira böyle olan bir kitap, abidlerin içinde meyvelerini toplayarak yararlandıkları bahçedir. "قصيرة المبانى" "لِاسْتِدْعَاءِ سَيِّدِ وَسَنِّيِّ وَمُعْتَمِدِ" ³⁴ Yani onda lafız az mana çoktur. ³⁴ "كثيرة المعانى" Lam, ictehedtu lafzına mütealliktir. Yani kalkmak için çalıştım, çabaladım. Şeyh Hüsâmuddîn olan seyidim, senedim, mutemedim. Mesnevi'nin³⁵ nazmına sebeb odur. Tafsilatı şöyledir: Şeyh Hüsâmuddîn, Hazreti Mevlânâ'dan dostlara hatıra olması için, Senâ'i'nin İlâhi-nâme tarzında ve 'Âttâr'ın, Manlıku't-ṭayr şeklinde nazma çekerse, çok lütuflu olacağını rica etti. Hazreti Mevlânâ, derhal sarığından bir kağıt çıkardı ve Şeyh Hüsâmuddîn'in eline, Mesnevi'nin başından "پس سخن کوتاه باید و السلام" ³⁶ "O halde sözü kısa kesmek gerek Vesselam" a kadar olan beyitleri yazmış olarak, müjdeyle verdi. Ondan sonra Hazreti Mevlânâ şöyle buyurdu: Sizin içinde ortaya çıkmadan önce, gaybin alimi, gayb aleminden gönlüme böyle bir kitabın nazmedilmesini atmıştı. Şeyh Hüsâmuddîn'in teşebbüs etmesinden sonra, özenle onu tamamlamaya başladı.³⁶ Zaman zaman öyle oldu ki gecenin başından tan yeri ağarıncaya kadar, Hazreti Mevlânâ söylüyor ve Şeyh Hüsâmuddîn de güzel bir hatla yazıyordu. Yazdıklarını yüksek sesle Hazreti Mevlânâ'ya okuyordu. "وَمَكَانُ الرُّوحِ مِنْ جَسَدِي" Seyyidi kelimesine atif vardır. Yani bedenimde ruh yerine olan kişi istediği içindir. "وَذَخِيرَةٌ يَوْمَىٰ وَغَدَى" Bugünümün ve yarının azağı olan, yani benim dünya ve ahiret saadetinin sebebidir.³⁷ Hazreti Mevlânâ'ın ibadetinin zahiri, Şeyh Hüsâmuddîn'in onun ustası olduğunu düşündürmektedir. Ama gerçekte Şeyh

Hüsāmuddīn, Hazreti Mevlânâ'nın muhibbi ve arkadaşıydı. Burada ikaz vardır: Lütuf ehlinin kendilerine tâbi olanları övmeleri ve onlara değerli bir gözle balmaları gerekir.³⁸ "و هو شيخ قدوة العارفين" ve ariflerin önderi olan şeyhtir. "امام الهدى و اليقين" Hidayet ve yakîn ehlinin imamıdır. "مغيث الورى" Halkın feryadına yetişendir. "امين القلوب و النهى" Nuhā kelimesi, nûn'un otresiyle nuhye'nin çoğuludur ve o, "akıldır." Yani gonüllerin ve akılların emnidir. Zira sırlar ve vicdanlar, onunla birlikte bulunur. Onları hayra ve hakikate yönlendirir ve korur. "وديعة الله بين خليقه" İnsanlar arasında Allah'ın emanetidir. Yani Allah Teâla, halkın arasına onları irşat etmesi için ve daha sonra geri almak üzere onu emanet etmiştir. "و صفوته فى بريته" İnsanlar içinde Allah'ın seçtiğidir. "و وصاياه لنبيه" Vesâyâhu lafzi, berraye kelimesine atfedilmiştir. Yahut mukadder muzaktır. Yani vasiyetlerin hazinesi veya bu Hüsamuddin, Allah Teâla'nın, kendilerini Rasulullah (S.A.S.)'e tevdi ettikleri zümresindendir. Zira Yusuf suresında şöyle buyurdu: 'De ki: "İşte benim yolum budur:⁴⁰ Allah'a basiretle⁴¹ davet ederim." Ben ve bana uyanlar...'⁴² Öyleyse bu Hüsāmuddīn, 'bana uyanların' arasındadır. "و خبایاہ عند صفیہ" Onu atadı, tayin etti, denilir. Yani Hüsāmuddīn, Allah Teâla'nın seçkin kişileri ve safâ ehli arasına konan kişilerdendir. "فتح خرائط العرش" [Arş hazinelarının anahtarıdır. Yani ulvi hakikatleri açar. "امین کنوز الفرش"] Yer definelerinin emnidir. Yani süfli hakikatleri teslimiyet samimiyyetiyle iyi korur ve beyan eder. "ابو الفضائل" Faziletlerin tohumu, kendisinden kaynaklanan faziletlerin babasıdır. "حسام الحق و الدين" Hakk'ın ve dinin kılıcidır. "حسن بن" Bilinen lafzi el-Hasan vasfidır. Yani Hasan'ın oğlu Muhammed'in oğlu Hasan, bu Hasan, Aḥī Türk oğlu diye meşhurdur. "ابو يزيد الورقت" (Hüsāmuddīn Çelebi; vaktin Bâyezîd-i Bestâmî'si). İsmi Tayfûr'dur. Bestâm şehrindendi. Lakabı Sultânü'l-Ārifîn'dir. "Hikaye" Şöyleden nakledilmiştir. O der ki bulduğumuz her mutluluğu, annemizin dua ve rızasıyla elde ettik. (Annem) bir gece benden su istedi. Evde su yoktu. Su getirmeye gittim. Geldiğimde gözü uykuya dalmıştı. Suyu yere koymayı

edebsizlik saydım. Uyandırmayı uygun görmedim. Mübarek gözlerini açınca, anne su lazım mı? Ey anasının sultanı getir, dedi. Onun bereketiyle, Sultānū'l-Ārifīn dediler. Onun vefatı 261 yılındadır. "جَنِيدُ الزَّمَانِ" (Zamanın Cüneyd-i Bağdādī'sidir.) Derler ki: Onun aslı Nihāvend'lidir. Menşei Bağdat'lıdır. Hazreti Seriyy-i Saķatī'nin kız kardeşinin oğlu ve müridiydi. "Hikaye" Bir gün Seriyy'e sordular; müridi hiç şeyhinin derecesinden daha yüksek olabilir mi? Dedi: Olur. Açık delili şudur: Cüneyd'in derecesi benim derecemden daha yüksektir. O, 298 yılında irtihal eylemiştir. "صَدِيقُ ابْنِ صَدِيقٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ" Arş hazinelarının anahtarı ve yeryüzü definelerinin emini olan kişi siddiktür. Onun babası da öyledi. O halde Hüsāmuddīn, sıkka sahip olan siddik oğlu siddiktür. Allah Teāla, ondan ve onlardan razı olsun. Aslı Urumiye'lidir. "الْمُنْتَسِبُ إِلَى الشَّيْخِ الْمَكْرُمِ" onun bağlılığı şeyh-i mükerremedir. Bundan maksadın da Ebū'l-Vefā el-Bağdādī⁴⁴ olduğu ifade edilir. "بِمَا قَالَ أَمْسِيتَ كُرْدِيَا وَأَصْبَحْتَ عَرَبِيَا" بعدها Geceleyin Kürt idim, sabahleyin Arap kalktım, demiştir. Yani onun menkibesi cümlesindendir. Bazı kişiler onunla alay etmek için, vaaz vermesini talep ettiler. O da İ̄nşaallah yarın cevabını verdi. Gece Rasulullah'ı rüyada gördü ve şöyle dedi: Ya Rasulellah, benden vaaz vermemi istediler. Ama ben ümmîyim. Rasulullah (S.A.S.) şöyle dedi: Korkma! İ̄nşaallah Allah, hidayet verene ait alîm ve kelîm ismini senin için tecelli edecek. Sabah olunca camiye geldi. Minbere çıktı. Vaaz etti, insanlar hayran kaldılar. Kürt olarak geceledim, sabahleyin Arap olarak kalktım, dedi. Bu söz Arapçada atasözü olmuştur. "قَدْسُ اللَّهُ رُوحُهُ وَأَرْوَاحُ أَخْلَاقِهِ" Allah Teāla, onun ve soyunun da ruhlarını pak etsin. "فَنَعِمُ السَّلْفُ وَنَعِمُ الْخَلْفُ" Ne güzel bir selef ve ne güzel bir halef. "لَهُ نَسْبُ الْقَتْ الشَّمْسِ" Güneşin kaftanını üzerine attığı bir soyu vardır. "وَحَسْبٌ أَرْخَتَ النَّجُومُ لَدِيهِ أَصْوَاءَهَا" Yıldızların onlara ışıklarını yaydığı bir asaleti vardır. "لَمْ يَزِلْ فَنَاهِمْ قِبْلَةَ الْأَقْبَالِ" Onların meydanı yönelme kıblesindendir, yok olmaz. "يَتَوَجَّهُ إِلَيْهَا بَنُو الْوَلَادَةِ" Yüce kişilerin evlatları, o kıbleye yönelirler. "وَكَعْبَةُ الْآمَالِ" Ümitler kabesidir ve daimidir. "يَطُوفُ بِهَا وَفُودُ الْعَفَافِ" Talibleri olan grup orayı tavaf eder. Murat, Allah'ı talep edenlerdir. "لَا زَالَ كَذَلِكَ مَا طَلَعَ نَجْمٌ وَذُرَ شَارِقَ" Yıldız doğdukça, güneş ortaya

çıktıkça böyle olsun.

"لِيَكُونَ مَعْتَصِمًا لَّا لِيَبْصَارُ⁴⁹ الْرَّبَانِيِّينَ الرُّوحَانِيِّينَ السَّمَاوِيِّينَ"

"Mu'tاشam kelimesi, sād'ın fethasıyla, anlamı; önder ve tutandır. Yani O Şeyh Hüsamuddin veya Mesnevi⁵⁰ kitabı, Rabb'e mensup basiret sahiplerine önder ve mürşittir. Onlarda ruhani özellikler galibtir. Dünyevi bağı kesmekle semaya yükselenler, müminlerin gönlünde⁵¹ taht kurmak isteyenler, müminin kalbi Arş-ı Rahman'a veya semadan⁵² daha yukarıya gitmiş olanlar, ilim ve marifet nuruyla, amel ve ibadet eserleriyle aydınlananlar;⁵³⁻⁵⁴ "السَّكُوتُ"

Sakit ve nazır olan, "الْغَيْبُ الْحَضَارُ" Surette gaip olanlar ve himmette hazır bulunanlardır. "الْمَلُوكُ تَحْتَ الْأَطْمَارِ"⁵⁵. Eski elbiseler⁵⁶ altında sultandırlar. "Şiir" "-Allah için izzet örtüsü altında olan bir grup; üstünlük, onlara fakirlik elbiselerini gizletir. Onlar fakirlik elbiseleri içindeki sultanlardır. "أَشْرَافُ الْقَبَائِلِ اَصْحَابُ الْفَضَائِلِ انوار الدلائل" "Yeşil gemilere müreffeh kuyruk götürürler." "Kabilelerin eşrafıdırular, fazilet sahipleridir ve delillerin nurlarıdırular.

آمين"

Bu dua, Lā-zāle lafzına kayıtlıdır. "وَهَذَا دُعَاءٌ لَا يَرْدُ فَانِيهٌ" Bu, bir duadır ki reddedilmez. Çünkü "دُعَاءٌ لِأَصْنَافِ الْبَرِّيَّةِ شَامِلٌ" Halk sınıflarına şamil⁵⁷ olan bir duadır. "وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَوةُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَعَتْرَتِهِ" Onun soyuna, "الْطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ اجْمَعِينَ وَحَسْبَنَ اللَّهُ وَنَعَمُ الْوَكِيلُ"⁵⁸ Böylece Vahhâb olan Allah'ın tevfikiyle kitabın dibaçesinin şerhi tamamlandı. Bundan sonra hayatın devamlılığı için nazım ve beyitlerin şerhine başlayacağız. İlk önce şunu bil ki aydın akıl erbabına, pak gönül ashabına, parlak ve açık Mesnevi kitabının telifinden ve bu manevi mecmuanın terkibinden asıl maksat ve genel istek; bütün insan taifesinin irşadı ve mebde, meâş ve meâd hallerine tenbih olduğu açık ve zahirdir. Şüphesiz mebdenin izahında taayyunatın kaynağı, mükevvinatın⁵⁹ merceği olan birlik makamı, ayan-ı sabitenin merkezi olan ilm-i ilahinin makamı, mücerred ruhların yer aldığı⁶¹ ceberüt alemi,⁶⁰ hilat giyme mahallinde latif gölgeler olan meleküt alemi gibi, gayb ve şahadet alemlerinin geçiş noktasındaki misâl alemi gibi, gayb alemlerine işaret mutlak gereklidir. Bu makamlar ve mekanlar alemi, mutluluğun aslı ve alışılmış mukaddes meskenlerdir. Gurbet menzili ve hüzen mahalli olan mülk ve şahadet⁶² aleminde bulunan her varlık, oradan gelmişlerdir. Oraya dönerler.⁶³ Bu gurbet

evinin sakinleri, o vuslat diyarının talibleridir. Her ne kadar bazıları bilmezseler de, insan türü yolcuların önderidir. Mevcudatın hülasası olan bu insan türü, yaşama ve kalma süresine göre üç firkadırlar. Birinci firka, asıl vatanını ve gerçek meskenini dünya güzellikleri dolayısıyla⁶⁴ alım - satımla unutmamış olan⁶⁵ taifedir. Şüphesiz ayrılık görenler taifesi 'vatan sevgisi imandandır,' gereğince geri dönme düşüncesinden bir an gafil olmazlar. İnleme ve feryadi unutmazlar. İkinci firka şu gruptur; bu viran beldeyi, oluş ve fesat alemini ikamet vatanı edinenlerdir. Aslı vatandan habersizdirler. Bu taife çaresiz hatırlatmaya muhtaçtır ve tenbihe ihtiyaçları⁶⁶ vardır. Bu taife irşat ve vaaz ağacından, ahirete dönüş meyvelerini toplarlar. Üçüncü firka şu taifedendir; bu fani dünyaya aldanıp, şeytani hilenin⁶⁷ mağruru olanlardır. Aslı vatandan tamamen habersiz⁶⁸ ve hakiki makamlardan tamamen gafildirler. Hatta ebedi alemi yok, belli olmayan; asılsız ve belirsiz zannetmişlerdir. İlk taife, enbiya ve evliyalardan; ikinci taife, insan-ı kamil ve mürşid-i mükemmeldir. İrşada tâbi olan ve irşada istidat sahibi olan, iman ehli ve irfanı kazanmaya uygun olan zümredir. İman fazileti ve irfanı kazanma mahalline layık olmayan üçüncü taife, küfür ehli ve azgınlık ashabıdır. Maksat; birinci taife ikinci taifeye muhatabtır. Şüphesiz cismani ve ruhani alemin efendisi, birinci taifenin önderi olan, insanların ve cinlerin Rasulüne, Alak ve Maide suresında okuma ve tebliğ etme emri geldi. 'Rabbi'nin adıyla oku' ve 'Sana indirileni duyur.' İkinci taifeye işitme ve susup dinleme emri vaki oldu. Zira Araf suresında şöyle buyurdu: 'Kuran okunduğu vakit onu dinleyin ve susun.' Mürşitlerin sözü hakikatte Hazreti Muhammed'in sözüdür. Onlar ney gibidirler. Onların nefesleri Rahman'ın nefesindendir. Zira aziz Kur'an'dan kamillerin önderine nazil olan ilk söz 'oku' idi. Nitekim çoğunlukla tefsir erbacı bu kanaattedirler. Gerçekte Allah'ın kelamının manevi tefsiri olan Mesnevi'ye dinle kelimesiyle başlanmıştır.⁶⁹ "Şu neyin nasıl şikayet etmekte olduğunu dinle." Çun⁷⁰ kelimesi burada harf ilavesiydedir, nasıl manasında ve mi-koned, hal manasında muzarıdır. Zira mi

lafzı, şimdiki zaman edatıdır.⁷¹ Nitekim ba harfi istikbal edatıdır.⁷² Neyden murat, mürşid-i kamil ve pir-i mükemmeldir. Beşeriyetin varlığını nefyetme ve benlik kayıtlarını kaldırmak makamında ney gibidir. Öyleki⁷³ ney boştur ve neyi çalanın tasarrufundadır. Yahut talim vasıtاسinda olan katibin elindeki kalem yerindedir. Nitekim irşat erbabı bu ayet-i kerimededen; 'Oku, Rabb'in en büyük kerem sahibidir. O (insana) kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediğini öğretti.' Gizli sırrın zuhuru vasıtası ve Muhammed'in varlık kaleminin tüm bilgilerini öğretme aracı diye anarlar. Rasulullah (S.A.S.) de aynı manaya işaret buyurdu. Eğer kalem olmasaydı, din ayakta kalmazdı ve hayat düzeni ortaya çıkmazdı. Nitekim Rasulullah (S.A.S.) şöyle dedi: 'Eğer kalem olmasaydı, din ayakta durmazdı ve hayat düzgün olmazdı.' İlk hadislerden olduğu söylenen dört hadis arasında her birinin diğerine muhalif olduğu görülür. Zira 'Allah'ın yarattığı ilk şey akıl, Allah'ın yarattığı ilk şey kalem, Allah'ın yarattığı ilk şey benim ruhum, Allah'ın yarattığı ilk şey benim nurumdur.' Muvafakiyetle bu ince mesele ortaya çıkar. Yani bu hadislerde zikredilen dört şey bizzatihi birdir, itibarı olarak ayrırlar. Makul olan idrake akıl derler, itibarı olarak gizli sırrın ortaya çıkma vasıtmasına kalem derler. Hayat bağışlayanı ifade için ruh derler. Işık vereni farzederek, nur derler. Şüphesiz mürşid-i kamil de kendi kendinden boştur. Ârizi vucuttan fani olmuştur. Her ne kadar şeklen neye bağlı ise de, sesler hakikatte onun sahibinden çıkar. Aynı şekilde kamil insan, zata ve sıfata mazhardır. Neyin on iki deliği vardır. Aynı şekilde insanda beş zahiri duyu, beş batını duyu, bir nazariye kuvveti, bir de ilmi kuvvet vardır. Hazreti Mevlânâ'nın bu neyle kendine işaret etmesi ve gayb aleminin ayrılığından şikayet etmesi ve tekrar o tarafa geri dönmeye yönlendirmesi ve müjde vermesi uzak ihtimal değildir.

"از جدائیها حکایت می کند" "Onun nevası ayrılık hikayesidir." Şikayetin beyanıdır. Yani kadim⁷⁴ dostunun uzaklığından ve asli vatanın ayrılığından anlatıyor. Zira zatının aslı olan gayb mertebesinden ayrılmıştır. İstiğrak aleminden uzak düşmüş ve mülk alemine ulaşmıştır. Akıl makamına ve vazife⁷⁵ meskenine varmıştır. "کز نیستان تا مرا ببریده اند" "Beni kamişlıktan kestiklerinden beri,"

Neyistandan (kamışlıktan) murat, ruhların cesetlerle birleşmeden önce orada bulundukları ilahi alemdir. Istilahta; tasavvuf ehli, ona alem-i gayb, alem-i melekut, alem-i ervah, alem-i emr der. "در نفیرم مرد و زن نالیده اند" "Feryadımdan erkek ve kadın müteessir olmakta ve inlemektedirler."⁷⁶ Nefirden (feryattan) maksat, mürşid-i kamilin sesi ve davetidir. Erkekten maksat, akıl; kadından murat,⁷⁷ nefistir. "سینه خواهم شرخه شرخه از فراق" "Ayrılık acılarıyla şerha şerha olmuş bir kalp isterim." Onun benimle münasebeti olan ayrılık yarasından parça parça olmuş bir gönül isterim. Veya 'benim göğsümü aç' hükmüyle aşikar olan kendi kalbimin ferahlığını isterim. "تا بگویم شرح درد اشتیاق" "İştiyak derdini şerhedefebilmem için," Ta ki ayrılık derdinin şerhini ona anlatayım veya kendi ayrılık derdimi şerhedeylim. "هر کسی کو دور ماند از اصل خویش" "Aslından, vatanından uzaklaşmış olan kimse," Kendi aslından ayrı ve uzak olan kimse; "باز جوید روزگار وصل خویش" "Orada geçirmiş olduğu zamanı tekrar arar." Kendi vuslat zamanını talep eder. O halde, kendi uzaklığını alem-i lâhut'tan (ulvi alemden) bilen akın tekrar o vuslatı araması⁷⁸ gereklidir. Bil ki insan ruhani cevherden ve emr-i Rabbani'den ibarettir. Bu zulmani beden ve cismani heykelden değildir. Bu beden kafesine tutulmadan önce cennetin tavus kuşuydu. 'De ki: Ruh Rabb'imin emrindendir.' Yeri kutsal bahçeler ve ünsiyet meclisiydi. Saadet, visal ve birleşme kadrini bilmedi. Hakiki sevginin nazi, onu kendinden uzaklaştırması; olgun olan istekli kişinin asli vatanına kavuşmaya yönelinceye kadar gam ve keder kabında; Huda'nın marifetini çalışıp kazanmakla, itaatle, en büyük cihatla ve riyazetle eritmesi gerekti. "من به هر جمعیتی نالان شدم" "Ben her cemiyette, her mecliste inledim, durdum." Yani her yerde ayrılık derdini şerhederim. Vaaz ve irşat yoluyla söz söylerim. "جفت بد حالان و خوش حالان شدم" "Bedhal (kötü huylu) olanlarla da hoşhal (iyi huylu) olanlarla da düşüp kalktım." Bedhallerden (kötü huylu olanlardan) maksat, kafirler ve kesavet ehlidir. Hoşhallerden (iyi huylu olanlardan) murat, müminler ve saadet ehli olanlardır. Bedhalleri (kötü huyluları) öne attı. Zira makam; hüzünü ve gönüldekini ortaya çıkarma makamıdır. Gam ve

musibetten dolayı inlemektir. Yani beni dinleyenler, iki taifedirler. "هر کسی از ظن" خود شد یار من "Herkes kendi anlayışına göre benim yarım oldum." Herkes kendi zannına uygun, benim sesimi ve sözümü dinler ve zannınca mana verir. Öyleyse evliyanın yanına ulaşan herkes, kendi kabiliyet ve zannı miktارınca olgunluk tahsil eder. Veya o, ilahi cemali müşahedede benim yanında olan herkesi ehl-i tarikattan zanneder. Ama o, benim zatının tecellisine tutulduğumu bilmez. Gayrısından gafildir. "از درون من نبست اسرار من" "İçimdeki esrarı araştırmadım." Halbuki benim garip sırlarım ve acayip işaretlerim vardır. Burada nağmeleri duyma anında, herkesin vecd ve hal zevki, kendisinin makamlarda medaric kudretince anlamında işaretettir. "Hikaye" Şibli şöyle isitti: Bir pazarçı sadece bir tane kaldı diyordu. Dedi: Bir tane mi kaldı? Meğer o anda celâl ve vahdaniyet sıfatları içinde hayrette kalmıştı. Aynı şekilde bir gün şöyle isitti: Bir bakkal on hıyar bir paraya diyordu. Nara attı ve dedi ki bu yanında on seçkini bir paraya satın alıyorlar. Acaba kötülerin hali nasıl olur? Ama ümitsizlik şart değildir. Birinden kekik otu diye isitti. Bağırdı, kendinden geçti. Tekrar kendine gelince sordular. Sana ne oldu? Dedi: Ben şöyle isittim. Çalış beni bulursun. Meğerse o anda Allah'ın birr ve ihsan müşahedesini ona galip gelmişti. Şu halde işitme, sırrın müşahedesiyle aynı oldu. "سر من از ناله من دور نیست" "Benim sırrım feryadımdan uzak değildir." Bu söz sanki takdir olunan sorunun cevabıdır. Sorunun kaynağı şudur: Herkes kendi zannınca benim yarım oldum, dedi. Yani benim sırrımın hakikatine ulaşamadı. Bu durumda belki gönülden bunun nalenin delaletine eksiklik hatırlı gelir. Bunun üzerine cevabı şöyle söyler: Acizlik, anlayanın kavramasındadır. Yoksa benim sırrım ve Rabbani latife, benim inleme ve feryadımdan uzak değildir. Zira eser ve sıfat, müessir ve mevsufa delalet eder. "لیک چشم و گوش را آن نور نیست" "Lakin her gözde onu görecek nur, her kulakta onu işitecek kudret yoktur." Zahiri hissin o nuru müşahede edecek kudreti yoktur.⁷⁹ Zahiri histe, benim sırrımı görecek ve benim inlememi anlayacak o nur yoktur. Zira onu idrak etme, batını hisle ve bilgili kalble olur. O halde bizim kemalatımızı idrak etmeyi ve bizim

hallerimizin müşahedesini istersen, bu zahiri göz ve kulağı bırak. Başka göz ve kulak elde et. Nitekim şöyle buyurdu: “*Misra*” - “Eşsek kulağı sat, başka kulak al.” Bundan sonra Hazreti Mevlânâ'ya ruhun ve bedenin halini anlatmak münasip oldu. Bunun için şöyle buyuruyor: “تن ز جان و جان ز تن مستور نیست”. “*Beden ruhtan, ruh bedenden gizli değildir.*” Zira ruh misali deniz gibidir. Beden misali dalgalar gibidir⁸⁰ ki onun hareketinden dolayı bu hareket eder. Yahut yumakla ip gibidir veya ruh el gibidir ve beden cepken gibidir. Şöyle demişlerdir: Bütün ruhlar, Muhammedî ruh olan büyük ruhun⁸¹ parçasıdır ve O, Allah Teâla'nın zatının tecellisidir. “لیک کس را دید جان دستور نیست” “*Lakin herkesin, ruhu görmesine ruhsat yoktur.*” Yani her bencilin, ruhu görmesine izin yoktur. Ya da herkes ruha bir şey atfedip, doktorlar, filozoflar, akıllılar kendi zannınca bir şey söylediler. Ama onun hakikatına kimse vakıf olamadı. Onun için Hak Teâla şöyle buyurdu: ‘De ki: Ruh Rabb’imin emrindendir.’ Hülasa ruh, alem-i emrdendir ve alem-i emr şudur: Kemiyet, miktar ve alan orada yoktur. Ama ruhun varlığı, bedenin hareketinden dolayı zahiridir. Şu halde enbiyanın ve evliyanın ruhu, onların bedeni gibi kimseye gizli değildir. Onların hali, başkalarının halinden gizli değildir. Ama inkarcıların ruhu görmesi ve onların halini müşahede etmesi imkanı yoktur. Hak Subhanahu ve Teâla, Rasulullah (S.A.S.) hakkında şöyle buyurdu: ‘Onların sana baktıklarını görürsün, oysa onlar göremezler.’ Şüphesiz enbiyayı ve evliyayı görmek için iç göz gereklidir. Sanki ney söyle söyler: Benim nefesim, sevgililerin nefesinden ayrı değildir. Benim nefesim yeni hayat bağışlamakta, ruhtan daha az değildir. Nitekim bedenin hareketi ve hallerinden, basiret ehilleri ruha varırlar. Benim inleme ve nağmelerimden basiret sahipleri, sevgiliye ulaşırlar. Ey dinin sâlikî ve yakînîn talibi, bil ki ney sana yüksek sesle söyle söyler: Benim kissamın başlangıcı, dinlediğindir. Yani kamışlıkta yaprak ve saz idim. Yeşil ve uzun başımı, kılıçla bedenimden ayırdılar, beni parçaladılar. Gönlüm yandan uzaklaştı ve kalbim bütün hayallerden boşaldı. Her ne kadar başsız kaldımsa da, bir kaç tane göz gördüm. Benim muratlarım hasıl oldu. Şimdi yarın emri

üzerine gözümü diktim. Gönül evini onun arzusuyla ağıyarden boşalttım. Onun dağlamasıyla ateşte yandım. Benim kıssamın başlangıcı budur. Senin kıssan da şudur: Su ve çamuru terk etmedikçe, varlık başını mücadele kılıcıyla kesmedikçe, her şeyi kabullenmedikçe, rıza tacını bulmadıkça, arzu dostlarından ayrılmadıkça, Allah Teâla'ya layık olamazsun. Ama işin sonunda ney, aşk ateşinden yanar. "Hikaye" Hüseyin-i Mansur'a sordular, aşkin sonu nedir? 'Benim halimi üç gün gözetleyin' dedi. Aynı gün astılar, ikinci gün yaktılar, üçüncü gün onun külünü yok ettiler. Şüphesiz kendi nasibini neyin akıbetinden al. Eğer ateş çekilipl, yanmış gönlün varsa, bil ki آتش است این بازگشتن نیست باد " "Su neyin sesi ateştir; hava değildir." Bu neyin sesi, yakıcı ateş gibi uygun mahalle hararet verir. 'O, havadan konuşmaz,' gereğince hava değildir. Buna göre sana tesir eder. Eğer o ateşin tesir edeceği öyle bir gönül yoksa, yokluğu ve yok olmayı elde etmek gerekir. Nitekim şöyle buyurur: "هر که این آتش ندارد نیست باد" "Her kimde bu ateş yoksa, o kimse yok olsun." Her kimin bu ateşi yoksa fani⁸² olması gerekir. Ta ki yokluk ve fena bu ateşin meydana gelme sebebi olsun. Hazreti Mevlânâ, neyin sesi ateştir deyince, bundan sonra o ateşin ne ateşi olduğunu ifade eder. "آتش عشقست کاندر نی فتاد" "Aşk ateşidir ki neyin içine düşmüştür." Yani bu ateş, '(O) onları sever, Onlar da O'nu severler,' hükmunce ve 'bilinmeyi istedim,' gereğince neyin içinde Allah'ın gayb aleminden ilahi aşk ateşi vardır. Yani kamil insanın gönlünün içine düşer. Onun ızdırabı ondandır. Bil ki aşk ateşinin çoskunluğu, ona hamr denilen bir cezbedir. Bunun için şöyle dedi: "جوشش عشقست کاندر می فتاد" "Meydeki kabarış hep aşk eseridir." Burada şu manaya işaret edilmiştir. Muhabbet her şeye sirayet edicidir, neyin feryadından meyin kabarışına kadar muhabbetten boş bir şey yoktur. Canlıların doğması, hayatın bekası, alemin nizamı, insan çocukların düzeni muhabbetle birliktedir. Çünkü Hazreti Mevlânâ şöyle beyan eder: Aşıklar, Allah'ın muhabbetindendir. Bundan sonra onun ehlinin kim olduğunu anlatır. "نی حریف هر که از یاری برید" "Ney yarinden ayrılmış olanın arkadaşıdır." Dosttan ayrıldı ve uzaklığını bildi. Kafesine alışmamış olan küçük kuş gibi, asli vatanının arzusundan daima çırpinır.

Alışınca, kendi cinsinin sesini duyunca, önceki ızdıraplara geri döner veya neyin karşısılık sohbetine layık olan heva ehlinden ve nefsin hevesinden ayrılmış olanlardır. "پرده هااش پرده های ما درید." "Onun makamlı perdeleri, bizim nrurani ve zulmani perdelerimizi yani vuslata mani olan perdelerimizi yırtmıştır." Pirin ve talibin hem fikir olmasına, sâlikin gözünden örtünün kalkması olan sülük mertebelerine işaret edilmiştir. Yahut dünya işleri sebebiyle, örtü ve perdenin içinde olan kişinin perdesini (engelini) neyin perdesi ve sesi yırtar ve onun perdesinin kaldırır. "همچونی زهری ل تریاقی که دید" "Ney gibi hem zehir, hem panzehiri kim gördü?" Kavuşma arzusuya dolu olanlar ve Cemâl sıfatının tecellisinin sarhoşu olanların şevkinî ve zevkinî, sarhoşluğunu ve halini neyin perdeleri (makamları) arttırmır. Ayrılık zehirinden kurtarır ve visale ullaştırır. Yardan yüz çeviren ve ağıvara yönelenler; onlara ayrılık ve inat sebebi olur. Hülasa yönelik olana yakınlık sebebi; yüz çevirene uzaklık sebebidir. Şüphesiz ney bazılarına zehir nisbetinde, bazılarına panzehir nisbetindedir. "همچونی دمساز و مشتاقی که دید." "Ney gibi hem demsâz,⁸³ hem müştak bir şeyi kim görmüştür?" Yani tarikat piri, ahiret mürşidi,⁸⁴ hakikat dolu arkadaş ve dosttur. İlahi huzuru talep eden istiyak sahibidir. Zuhurf suresindeki ayet uyarınca, onun dostluğununa pişmanlık ve esef yoktur.⁸⁵ 'O gün dostlar, birbirine düşmandır. Yalnız takva sahipleri hariç.'⁸⁶ Hazreti Mevlânâ, neyin halini beyan edince, bundan sonra sözünü söyler: "نی حدیث راه پر خون می کند" "Ney kanlı bir yoldan bahseder." Yani tehlikeli yoldan söz eder. "قصه های عشق مجنون می کند" "Mecnunane aşıkları hikaye eyler." Allah divanelerinin aşklarını hikaye eyler. Malum olduğu üzere, Allah yolu tehlikelerle doludur. Bundan sonra Hazreti Mevlânâ, nağmelerin esrarını ve müşkil haberlerin idrakını, müşahede erbabından ve hal sahiplerinden başkasının anlamayacağını ifade eder. "محرم این هوش" "Maneviyatı idrak etmeye de bîhûş olandan başka mahrem yoktur." Yani akl-ı meâdin mahremi, akl-ı meâşı olmayan kişidir. Çünkü münasebet gereklidir. Nitekim "مر زیان را مشتری جز گوش نیست" "Dile kulaktan başka müsteri yoktur." Yani sözleri dinleyen kulaktır. "Beyit" - "Sözü dinleyen göz

bulamazsin, Cemali gören burun göremezsin." Zira çoğu kimseler, akıllılıktan ve kulaksızlıktan haberleri ve sırları duymadılar. Zamanı (dühyayı) ziyan ettiler. Bundan sonra Hazreti Mevlânâ, onların halini anlatır. Bu derde derman buyurur: "در غم ما روزه ها بهگاه شد" "Gamlı geçen günlerimiz uzadı ve sona ermesi gecikti." Bu sözün sevki, insaflı kelamin açık ve aydınlichkeit üzerineidir. Nitekim Allah Teâla, İsrailoğullarından Habib-i Neccâr hakkında Kur'an'da anlatarak, buyurdu: 'Ben niçin beni yaratana kulluk etmiyeyim? Oysa siz hep O'na döndürüleceksiniz.' Durumun açık anlamı; siz niçin yaraticınıza ibadet etmiyorsunuz, halbuki dönüşünüz onun huzurunaadır, demektir. Lakin başlangıçta beni yaratan Allah'a niçin ibadet etmiyeyim? dedi. Sözü dinlemede, tabiatların nefreti oluşmaması ve nasihatı ve irşadı⁸⁷ kabul etme mutluluğunu kaybetmemeleri için, bu nedenle önce kendi nefsine nasihat etti. Ta ki dinleme sebebi başlangıçta harekete geçsin. Kulak verme arzusu ve duyma telkini onlarda hasıl olsun. İki uyarı imkanı, şaşılacak şeyleden ve doğru yoldan sapma yollarda sülük teşvik etme imkanını oluşturur. Nitekim 'O'na döndürüleceksiniz' dediği gibi, Hazreti Mevlânâ da bu yola sülük edip şöyle der: İdraki olmayanların sırlarına mahrem olmak talebinde, mahrem olmayan ve boş gayret eden diğerleri gibi, zaman gamsa geçmiş, yaşanan gün zamansız olmuştur. Yani sırları elde edememe gamında günlerimiz ve zamanımız zayı ve vakitsiz oldu. Sonuçta mahremliği bulamadık. Onun gamı içinde ömrü anlayamadık. Şüphesiz bizim ömrümüzün kalanı yanma ve erime içindedir. Nitekim şöyle buyurur: "روزها با سوزها همراه شد" "O günler, mahrumiyetten ve ayrıldıktan hasıl olan ateşlerle arkadaş oldu. Yani ateşlerle, yanmalarla geçti." Elde edememe derdinden günler hararetle dost oldu. Bundan sonra meded isteme yolunda, hayırlar bağışlayan huzurda sınırsız lütüflarla iş yapma ve sınırsız atıflar yardımı üzerinde itimat vazifesinde muratların Nil'iyle talim (eder) ve şöyle buyurur: "روزها گر رفت گو رو باک نیست" "Günler geçip gittiye yarsın, geçsin." Eğer günler ve zaman gafletle geçtiyse, onun geçmesinden hiç tasa yoktur. Bundan sonra minnetsiz

تو بان ای آنکه "تو بان ای آنکه" ve sebebsiz bağışlayan Allah'a yakarmada şöyle der: "تو پاک و مبارک انسان-ی کامل؛ همین سوئیول!"⁸⁹

Rahman'ın cezbelerinden bir cezbedir, hükmünce insan ve cihin ameline denktir. Senin cezben ve inayetin çok ibadetten daha iyidir. "Beyit" - "Milletin nedeni halkın işidir. O dergaha ulaşan her kişi, nedensiz olur." Bu sözde mahremlere ve gafillere teselli vardır. Onları hayra irşattır. Eğer sizin ömrünüz delalet ve gaflet içinde geçmişse, ömrün arta kalanını pişmanlık içinde geçirmeyin. Aksine mürşidin elini tutunuz. Onun himmetini arayınız. İstekleriniz ulaşıcaya kadar Allah Teâla'ya⁹⁰ yalvarıp yakarınız. Zira Allah Teâla (c.c.), Tam gelenlerin halinin tamam edip, yoksulların eksik gelenini faziletli sofradan mahrum bırakmaz. Seksen yaşında bir kafir eğer iman ederse, Kerim ve Rahim olan Allah Teâla, onun imanını kabul ettiğini görmez misin? "Mîsra" - "Onun huzurunda eksik veya tam ne oldu." Müslümanların inabetini ve tövbesini kabul etmemesi nasıl olur. "Rubai" - "Ya Rabbi nasıbsızlıkten ne olur kurtulalım. Ne olur irfan yoluna girelim. Müslümanın kereminden olan kibir yeter. Bir müslümana ne olur rahmet etsen." Bil ki hakikat şarabını içenler ve yol sırlarının talibleri, üç taifedir. Bazıları bir yudum şaraptan sarhoş olurlar. Himmetsizlik ederler. "Beyit" - "Varlık hazinesinin anahtarını elde etmek için çalış. Kastedilen mücevheri isteksizce bulamazsınız." Bazısı binlerce denizi bir arada içerler ve susuzluktan daha var mı? derler. "Hîkaye" Yahyâ b. Mu'âz-i Râzî, Ariflerin sultani Bâyezîd-i Beşîmî'ye (kuddise sırrihuma) bir mektup gönderdi: Muhabbet kadehide içtiğimin çokluğundan sarhoş oldum. Bâyezîd cevaben şöyle yazdı: Senden başkası semanın ve arzin sularının bir anda içer, susuzluktan dil çıkarıp daha var mı? der.⁹¹ "Şîir" - "Rabbimi zikrettim, diyen kişiye hayret ettim. Unuttuğumu tekrar anmak için unutuğum. Sevgiyi yudum yudum içtim, ama ne içki bitti ne de ben kandım." Her halukarda zevk sahibi kadehle içmenin başka, yudum yerine denizi içmenin başka olduğunu bilir. Rızkı olmayan gafil taifeler, özür için talepten aciz kalırlar. Bu üç taifeye işaret eder. "هر که جز ماهی ز آبش سیر شد" "Balıktan başkası onun suyuna kandı." Bu mîsra onun

sözünde ilk taifeye işaretettir. Balık lafziyla ikinci taifeye işaret vardır. Yani balığın suya kanması yoktur. "هُر كَه بِي روزِست روزش دیر شد" "Nasıbsız olanın da rızkı gecikti." Bu misra üçüncü taifeye işaretettir. Yani aç ve boş olan kişinin, günü gecikir ve uzar. [Zira kendine uzun ömür taşavvur eder. Tövbe ve ibadette gecikir ve eksik] yapar. [O halde tükenmez arzu ve tövbenin ertelenmesi nasıbsızlık sebebidir.] Veya aşktan nasıbsız olan kişi, karanlık ve gamin içindedir. Onun rızkı ebedi gecikir. Hazreti Mevlânâ, artık şu manaya işaret eder. Şöyleden söylemişlerdir: Boş kişi başkasının yürüyüşüne vakıf oluncaya kadar ne durumda olduğunu bilmez. Zira halin tarifi söz yoluyla anlatılamaz. Bunun için şöyle buyurur: "در نیابد حال پخته هیچ خام" "Ham ervah olanlar, pişkin ve yetişkin zevatın halinden anlamazlar." Nitekim kör kişi, renklerin karşılığını ve güzel yüzlerin letaletini, anlatma yoluyla anlayamaz. Pişmişten murat, kişinin riyazet ve mücahede ile olgunlaşmış olması ve hamlığın gitmiş olmasıdır. "پس سخن کوتاه باید و السلام" "O halde sözü kisa kesmek gerektir, Vesselâm." Sözün hayırlısı az olan ve yol gösterendir. Çünkü Hazreti Mevlânâ, uyarıyı aslin yükseligine yaptı ve kavuşmayı talep etmeye işaret ve teşvik etti ve bulduğuna kanaat etmenin gayret eksikliği olduğuna işaret etti ve marifet azlığı, vakitlerin çوغunu ziyan etmek ve talep günü, eksik olduğundan özür getirmek makbul değildir. Talib ve sâlikin, talep yoluna adım atınca, önce dünyevi bağların⁹² ipini kırması vacıbtır. Şöyleden demişlerdir: Neyin başında olursan, onun kullugunda olursun. Nitekim hadiste şöyle gelmiştir: 'Dinar ve dirheme tapa yok olsun,⁹³ Çok mala kul olan yok olsun, kadına kul olan yok olsun, elbiseye gömleğe tapan yok olsun.' ...

İLK ONSEKİZ BEYİTLE İLGİLİ HAŞİYELERİN TERCÜMESİ

HAŞİYELER

- 1- Allah Teâla'ya olan yollar, yaratılmışların nefesleri adedince dir.
- 2- Enfâs, fâ' ve nûn'un fethasıyla nefes'in çoğuludur. Nufûs, nûn'un fethası ve fâ'nın sükunu ile nefes'in çoğuludur.
- 3- Mevlânâ'nın vefatından sonra Konya ahalisinden gönül ehli olan bazı kişiler şöyle dediler: Onceleri umumi olan üç şey vardı. Hazreti Mevlânâ'ya ait oldu. Birisi mesnevi lafzı, zira şairler her misrasında kafiye bulunan nazım şekline mesnevi diyorlardı. Şimdi Mesnevi diye Hazreti Mevlânâ'nın kitabına diyorlar. Bir diğerî Mevlânâ lafzıdır. Zira onceleri her alime Mevlânâ diyorlardı. Şimdi Mevlânâ deyince, Mevlânâ hazretleri anlaşılır. Bir diğerî de türbe lafzı; zira onceleri içine ölü defnedilen her haneye türbe diyorlardı. Şimdi türbe anılsa veya söylenilse, Hazreti Mevlânâ'nın türbesi akıla gelir.
- 4- Zira Mesnevi kitabı hem tasavvuf kitabı hem de tefsirler, hadisler, tarihler ve latifeler kitabıdır. Hatta bütün ilimleri içerir. Aynı zamanda dinin tibbiidir. Nazar yerïyle mütala ederse, her şeyi bu kitapta bulur.
- 5- Kitaba nazımla, yani "Şu neyin nasıl şikayet etmeyeceğini dinle." ile başlar.
- 6- Din ilahi kaynaklıdır. Akıllı olan her saïke, seçilmişlere, övülmüşlere, lezzeti hayır olan mahire ilahi şekilde bırakmıştır. Şer'i İslâm'ın şerhinde olduğu gibi.
- 7- Fıkıh, hadis ve tefsirin asıl olması bununla aşikardır. Ama kelam ve ahlak ilminin bu üç ilime temel olması şu nedenledir: Kelam ilminde sıfatlarıyla yaratıcının isbatı ve zatıyla eserlerinin dayanağı ispatı akli delillerle açıklanır. Bütün hallerde itidalı bilmeyi ahlak ilmi ifade eder. Ama keşif sırlarının bu iki ilimle yani kelam ve ahlak ilmiyle temel olması sundandır: Bu iki ilmin delilleri kitap ve sünnetin görünen mefhumlarına dayalıdır. Zahirin hakikatini anlamak keşifle mümkün olur.

8- Ekber, fıkıhın sıfatıdır. Lafzatullah'ın değil, burada buna işaret edilmiştir.

9- Burada iktibas vardır: Allah Teâla şöyle buyurdu: 'Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba cam içerisindedir.' Ayet

10- Mübarek ağaçtan maksat, ne doğuya ne de batıya mensup olan zeytin ağacıdır. Yani güneş üzerinde parlar. Çok güzel olur.

11- Camda olan her şey dışarıdan anlaşılır. Nitekim gönülde olan her şey uzuvlarda görünür.

12- Birinci lafız, cîm'in kesresiyle cennetin çoğuludur. İkinci lafız, cîm'in fethasıyla gönül anlamındadır.

13- Boğazdan inişi ve akışı kolaydır.

14- Bu Mesnevi kitabını bilmeyenler, kişi bilmediğinin düşmanıdır, hükmünce bu kitap hakkında kınamada bulunurlar. Onlar bu tehditlere dahil olmaktan korkarlar.

15- Kafirler Kur'an'a ta'n ettikleri gibi, cahiller de bu kitap hakkında layık olmayan sözler söyleyler. Ama fazıl kişiler onun kadrini bilirler. Doğruluğunu itiraf ederler.

16- Gerçekte niçin ve kim için misal getirilmiş olduğunu açıklayan kişi, Allah Teâla'yı terk etmez, korkusu yoktur. Nakledilir ki Yahudiler, Kur'an'da sivrisinek ve örümcek bahsini iştip, alay ediyorlardı. Allah Teâla bu ayeti gönderdi. Allah, bir sivrisinek misalini, onun da üstünde olanı (ondan daha zayıf varlığı) örümcek ve sinek gibi varlığı misal vermekten çekinmez.

17- Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan cehalet ve garip sıkıntırlara bir şifa, dostlara ve müminlere bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir.

18- Es-seferetu; katipler manasında, katip manasında olan sâfir'in çوغulu; el-kirâm, el-eğrâ' manasında; el-bereretu, gınahtan sakınan kimseler manasında.

19- Vâkı'a suresi

- 20- Fusillet suresinde secde vardır.
- 21- Rāsid, bir şeye bakan, gözeten; Rākib, gözeten, hifzeden, bakan.
- 22- Galip gelen düşünce şudur: Başka lakablar, Hazreti Mevlânâ'ya Rabbanî ilhamlarla veya sadık rüyalarla malum olmuştur.
- 23- Gadîr, Türkçesi gölcük
- 24- El-ḥafnetu, noktasız ha' harfi ile, Türkçesi bir avuç
- 25- Öyleyse Mesnevi'nin bazı lakablarını ve vasıflarını işittiğine göre, diğer lakabları bununla kıyas et.
- 26- Mevlânâ'nın babası ona söz esnasında Hüdavendigâr diyordu ve bu lafızla hitap ediyordu. O yüzden ona Mevlânâ Hüdavendigâr dediler ve bu isimle şöhret buldu.
- 27- Seyid Burhānuddīn'den nakledilmiştir: Bir gece Belh'in meşhurlarından ve Behā'uddīn'i tenkit edenlerden üç yüz müftü alim, rüyada Kainatın Efendisini (S.A.S.), Mevlânâ Behā'uddīn Muhammed'le yan yana yeşil bir çadırda oturduğunu gördüler. Efendimiz, ona iltifatlarda bulunuyor ve kucaklıyordu. Orada hazır olanlara, ona Sultānū'l-'Ulemā lakabını koydum, diyordu. O cemaat uyanınca, Mevlânâ Behā'uddīn Hazretlerine yöneldiler. Yolda birbirleriyle karşılaşınca dün geceki rüyayı anlatıyorlardı. Şaşkınlık ve hayret içinde kalıyorlardı. Müridi ve inananlardan oldular. Sultan Ḥarzemşāh da, daha çok onunla bulunmaya özen gösteriyordu.
- 28- "Beyit" - "Hesaptan, doğum tarihi; Rebiülevvel ayının altısında altı yüz dört yılındadır."
- 29- "Beyit" - "Altı yüz yetmiş iki yılında Pazar günü güneş batarken, ayın kışkırdığı şah intikal etti." Hazreti Mevlânâ'nın ömrünün süresi 68.
- 30- Bu tarih aynı zamanda Naṣiruddīn-i Tūsī'nin vefat tarihiydi.
- 31- Mevlânâ Ḥüseyin'e Belh'in padişahı kızını gelin olarak vermişti. Sultānū'l-'Ulemā, o kızdan oldu. Yani Behā'uddīn Muhammed'in annesi Sultan Muhammed Ḥarzemşāh'ın kızıdır. Behā'uddīn Muhammed'in büyük annesi olan Ahmed el-Ḥaṭībī'nin annesi, Sultan İbrāhim Edhem'in kızıdır.

32- Yani makalelerin parlaklığını, delillerin aşikar olmasını içerir. Diğer bakılığı de böyledir.

33- El-hadîka: Ağaçlı bahçedir. Etrafında duvar bulunan her bahçeye denir.

34- Kelime-i Câmi'a şudur: Lafzı az manası çok olandır. 'Bana lafzı az manası çok olan kelimeler verildi.' hükmünce Rasulullah (A.S.)'ın özelliğidir. Onun varislerinin özelliği yani ümmetin alimlerinin.

35- Mesnevi'nin uzatılması. benim daha büyüklerimin isteğindendir.

36- Birinci cilt tamamlanınca, iki yıl gecikme ve durma oldu. İkinci cildin başlarında zikredileceği gibi.

37- Yani Şeyh Hüsâmuddîn, dünyada benim ibadet dostum ve itaat ortağımdır. Ahirette benim şefaat ehlîm ve mağfiretimin sebebidir.

38- Yani mukadder muzaktır.

39- Hazreti Mevlânâ kendi ölüm hastalığında irşat seccadesine Şeyh Hüsâmuddîn'i tayin etmişti. Şeyh Hüsâmuddîn, Hazreti Mevlânâ'nın vefatından on bir yıl sonra vefat etti.

40- Davete.

41- Ey Muhammed de ki: Bu tevhide davet, benim yolumdur ve bu yol üzerindeyim. Allah'a aşikar bir beyanla ve açık bir delille davet ederim. Ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz.

42- Kapalı olmaksızın açık ifade ve delil.

43- İbn kelimesini burada hemze ile yazmak gereklidir. Zira iki çiftin arasında meydana gelmiştir. İki ismin arasında değil.

44- Mükerrem kelimesine bağlıdır.

45- Yani güneş gibi aşikar olan açık nesibi vardır. Yıldız gibi parlak olan faziletli asaleti vardır. Onun neslinin iyiliği yer yer yıldız gibi parlaktır.

46- El-haseb; kişinin babalarının iftihar vesilelerinden saydıklarıdır.

47- El-vülât, el-vâlî'nin çوغulu; O, hükmedendir. El-ifât, el-âfi'nin çوغulu; O, hidayet dileyendir.

48- Işık doğdu. Doğu, doğan.

49- El-beşāir, Basīret'in çوغulu; gönlün görmesidir. Nitekim başarı, gözün görmesidir ve onun sıfatıdır.

50- İlk lafız yönünden zahiridir. İkincisi mana yönünden.

51- Müminlerin gönlünde taht kurmak, tamahı terk etmekle mümkündür. Nitekim haberde şöyle vuku bulmuştur: İnsanların elinde bulunana karşı hırsı bırak, insanlar seni sever.

52- Yani safâ ve ruhaniyetle semalardan daha yukarı giderler.

53- Es-sukūt, sākit'in çوغulu; şāhid'in çوغulunun şuhūd olduğu gibi.

54- Bazı nüshalarda es-sekket olduğu vakidir. Bu kelime el-guyyeb kelimesine münasiptir.

55- Tā' harfinin kesresiyle el-aṭmār, ṭimr'in çوغulu; manası eski elbise.

56- Yani eski elbise giyerler.

57- Allah ehline dua, bütün halka duadır. Dolayısıyla bereket ve nimet Allah ehlinin bekasılıdır. Zira eğer rüku eden kulları olmasaydı; alçak çocuk, gökyüzünden bir damla damlamaz ve onlar arzın direkleridir. Bunun için söyle demişlerdir: Alimin ölmesi, alemin ölmesidir.

58- Tayyib ve ṭāhir arasında genel ve özel olarak şu şekilde fark vardır: Misk, iyidir, temiz değildir. Toprak, ṭāhirdir, tayyib değildir. Safran hem tayyib hem de ṭāhirdir.

59- Allah Teāla şöyle dedi: 'Yücedir O ki her şeyin hükümlanlığı O'nun elindedir ve siz O'na döndürüleceksiniz.'

60- Allah Teāla, ezellerin ezelinde onunla bir şey yokken, ortada bir şey olmazken, kendi zati için tecelli etti. O tecelli hepsinin mütalasının büyülüğu şeklindeydi. Zira imtiyazsız bazlarındanbazısı bütün şanları topladı. O halde bu bir alemdir.

61- ki henüz bedene dönüşmemiştir.

62- Yani bu aleme mahsustur.

63- Allah Teāla şöyle dedi: 'Muhakkak dönüşleri bizedir.'

64- Onlar, o yönden yardan gafil değildirler. Dünyanın yararlı işleriyle

uğraşırlar ve çalışırlar. Yaptıkları her dünya işini zaruret sebebiyle ve kadriyle yaparlar. Nitekim eve giderler, öyleki cima yapma, yeme, uyuma, istirahat etme ve elbise giymeyi zarurete uygun olduğu için kadriyle ihtiyaçlarını giderirler.

65- Allah Teâla şöyle dedi: 'Kendilerini ne ticaretin ne de alışverişin Allah'ı anmaktan alikoymadığı erkekler,'

66- Allah Teâla şöyle dedi: 'Muhakkak ki bunda, kalbi yahut şahit olarak (zihnini toplayarak dikkatle) kulak veren kimse için öğüt vardır.'

67- Aşırı doyma isteği, cinsi şehvet, evlat sevgisi, zahiri gösteriş sevgisi küçük puttur. Mal sevgisi büyük puttur. En büyük put makam sevgisidir. Onlara kanmıştır. Kendisiyle meşgul olmuştur. O halde insanlığın perdesi yedi hakikatle şunlardır: Biri nefis sevgisi ve bu altı sevginin baki olması, bunlarınbazısı hayvanlara eş değerdir.

68- Allah Teâla şöyle dedi: 'Allah'ı unuttular, O da onları unuttu.'

69- Bahr-i remel-i müseddes-i mahzuf, nitekim fâilâtün fâilâtün fâilât, cehl zulmest u‘ilm âb-ı hayatı (Cehalet karanlıktır, ilim ise ab-ı hayatı.)

70- Çün kelimesi harf ilave etmeksiz olursa, illet harfidir, bâ’ örnek manasıyla.

71- Hikayenin edatı müstakbele gelince, hal-i mazi olur. Her ne kadar maziye dahil olsa da, mî-goft gibi.

72- Hazreti Mevlânâ'nın huzurunda okunmuş olan nüsha, onların şerefi için sunulmuştur ve o nûshada bişnev in ney vakidir, bişnev ez ney değil; kafiye, ilk mîsrada şîkâyet vaki olur, hikâyet değil; der nefîrem vaki olur, ez nefîrem değil. Bu kul her mahalde imkan kadriyle çabalayıp, doğru nûshayı bulmuş ve onu seçmiştir.

73- Mevlânâ Cami'nin Risâle-i nâibe'sinden; - "Her an ney söyleyen kişi kimdir. Ben kadem denizinin dalgasından başkası değilim. -Kendi varlığımdan boş ney oldum. Allah'tan başkasından haberdar değilim. -Hakk'ta dinledim, kendimden kurtuldum. Hakk'ın bana üflediğini çıkarırım. -Keder bahtıyla uzak düşmüş olan kişiyi yüksek sesinden haberdar ederim."

74- Ya sonraki yakınılığa çok mertebeler vardır, ya da aşkin çokluğunundan her an ayrı bir tür müşahede eder. O yüzen çoğul sigası getirir.

75- Her ne kadar kamil kişiler, Allah Teâla'dan uzak degillerse de, uzaklaşma yönünden, o alemden olan yakınlıktan gam, keder işine mübteladırlar. Şikayet eder.

76- İnlemanın sırrı, bu topraktan olan ruha akıl ve nefes gelmesindendir ki fani lezzetler ve acil ihtiyaçları isteyen nefsin inlemesindendir. Akıl işlerinden bazıı da rahatsız eder. Kendi muratlarına erişinceye kadar geçmez. Ama bu alemden olunca bunun aksi de olmazdı. Bu iki sebepten inlemededirler.

77- Nefsi kadına benzetmişlerdir. Zira, öyleki kadın kocasından, kendi isteğini yerine getirinceye kadar ısrarla ister. Nefis de kendi murat ve arzusunu, teşebbüs ve ısrarla aklı ortaya çıkarır. Yahut kadın şehvet kemalinden dolayı işin sonunu düşünmez. Rüsva olmaktan dolayı sakınmaz. Nefis de böyledir.

78- Büyüklер şöyle demişlerdir: Kişi kendini ilk makama ulaştırmazsa, çok yazık olur. Oysa ya yolda kalır ya da daha üstün yere gider.

79- Şöyle söylemişlerdir: Meleküt seninledir, Ceberüt seninledir. Hudâ seninledir ve O, sana senden daha yakındır. Ama gözle Allah'ın cemalini görmek yoktur.

80- Şüphesiz birinden diğerine delil yapılabilir.

81- Bundan dolayı şöyle demişlerdir: Ruh birbirinden ayrıldıktan sonra meydana çıkar. Hevanın belli olmasıyla ve ruh birleşmesiyle nur misali, evde yakılan sayısız kandiller ki ışık, o ev içinde biri, diğerinden üstün olmaz. Yahut bütün evlerde ondan dolayı aydınlık olan güneş ışığı gibi, bağa göre ev için bir evin ışığı, diğer evin aydınlığını ayırt edilir. Evlerin tavan ve duvarı ortadan kaldırılıncı, ışıklar öyle birbirine karışır ki birbirinden ayrılma fırsatı olmaz.

82- 'Ölmeden evvel ölüñüz,' ile amel ettikten sonra, neyin sesindeki

ateşin tesirine imkan oluşur. Yani enbiya ve evliyanın sözü, kişiye şehveti ve dünya bağlarını terk ettiğinde, gurur evinden uzaklaşıp ve neşe evine yöneldiğinde, tesir eder. Belki de bütün masivayı terk eder. Ama sonunda nice perdelerde olan muratla ney sesini dinle, o ateş almaz.

83- Demsâz; anlamı muhabbet ve sohbet arkadaşıdır.

84- Mürşitlerin sözünü kamışlıktaki suya benzetmişlerdir. Zira sedefin içine düşünce zehir olur. Şüphesiz kamil kişinin sözü iyilik kabilince kurtuluş sebebi olur. Hakk'ı inkara, inat sebep olur.

85- O pişmanlık ve esef etme değildir.

86- O günde dostların bazısı, bazısına düşman olur. Takva sahipleri hariç.

87- Konu: İrşadın ve nasihatin güzelliği

88- Rûzhâ kelimesi üç yerde rûz'un çoğuludur. Anlamı; gün. Oruç manasında olan rûze'nin çoğulu değil.

89- Yahut kendisinin himmetiyle anında birçok maksatlar hasıl olan kamil kişinin hitabıdır.

90- Konu: Allah Teâla'nın rahmetinin genişliği

91- Konu: Şevkin veraigbetin çokluğu

92- Bağlı olma; açılma ve kavuşma hasıl olmaksızın bağ gibi örtüdür.

93- Yani dinarın, dirhemin, oburluğunun, kendi şehvetlerinin, kendi gömleğinin kulu olan kişi helak oldu.

INDEKSLER

MESNEVİ BEYİTLERİ

Tenkithi Metinde
Sayfa Numarası:

Sürûrî'nin metninde
Beyit Numarası:

آ

102	313	آب را ببرید و جو را پاک کرد
131	458	آتش از چه سرخ رویست از شر
21	9	آتش است این بانگ نای و نیست باد
21	10	آتش عشقست کاندر نی فتاد
68	140	آرزو می خواه لیک اندازه خواه
108	333	گفت احوال ز آن دوشینه من کدام
59	116	آفتاب آمد دلیل آفتاب
69	141	آفتابی کز وی این عالم فروخت
84	225	آن پسر را کش حضر ببرید خلق
144	520	آن جوادی که جمادی را بداد
72	157	آن حکیم خار چین استاد بود
43	72	آن خیالاتی که دام اولیاست
43	73	آن خیالی را که شه در خواب دید
107	328	آن شراب حق ختماش مشک ناب
85	227	آنک جان بخشد اگر بکشد رواست
89	243	آن کسی را کش چنین شاهی کشد
81	213	آنک گشتستم پی ما دون من
39	52	آن کنیزک از مرض چون موی شد
85	226	آنکه از حق یابد او وحی و جواب
119	401	آنکه او پنچه نبیند در رقم
89	239	آن گل سرخست تو خونش مخوان

110	352	آنگهم از خود بر آن تا شهر دور
97	289	آن منافق با موافق در غماز
138	496	آن میسر نبود انهر عاقبت
128	445	آن وزیرک از حسد بودش نژاد
37	41	آن یکی خر داشت پالانش نبود
104	319	آن یکی را روی او شد سوی دوست
35	34	آینه جانت از آن غماز نیست
<hr/>		
49	88	ابر بر ناید پی منع زکات
124	426	ابله‌ی صیاد آن سایه شود
36	37	اتفاقا شاه شد روزی سوار
50	91	از ادب پر نور گشتست این فلك
111	364	از جهود و از جهودی رسته ایم
93	265	از چه‌ای کل با کلان آمیختنی
47	78	از خدا جوئیم توفیق ادب
122	416	از دگر خوبان تو افرون نیستی
92	254	از سوی خانه بیامد خواجه اش
39	53	از قضا سرکنگین صفرا فزود
93	266	از قیاسش خنده آمد خلق را
136	484	از نظر چون بگذری و از خیال
59	117	از وی ارسایه نشانی می دهد
39	54	از هلیله قبض شد اطلاق رفت
77	193	اسب تازی بر نشست و شاد تاخت
120	408	اسب جانها را کند عاری ز زین

133	469	اعتماد جمله بر گفتار او
55	100	انت مولی القوم من لا يشتهى
77	192	اندر آمد شادمان در راه مرد
126	434	اندرین وادی مرو بی این دلیل
115	379	او به سر دجال یک چشم لعین
112	371	او به ظاهر واعظ احکام بود
112	370	او بیان می کرد با ایشان به راز
140	508	او ز یک رنگی عیسی بو نداشت
97	287	او گمان برده که من کردم چو او
116	386	اول ای جان دفع شر موش کن
84	224	او نکشتن از برای طبع شاه
109	343	او وزیری داشت ره زن عشه ده
121	413	ای بسا اصحاب کهف اندر جهان
38	50	ای بسا ناروده استثنا بگفت
101	311	ای خنک جانی که در عشق مآل
30	24	ای دوای نخوت و ناموس ما
77	194	ای شده اندر سفر با صد رضا
52	97	ای لقای تو جواب هر سؤال
46	77	ای مرا تو مصطفی من چون عمر
81	212	ای من آن پیلی که زخم پیلبان
81	211	ای من آن روباء صحراء کز کمین
144	518	این امانت ز آن امانت یافتست
82	217	این بگفت و رفت در دم زیر خاک
145	525	این ثنا گفتن ز من ترك ثناست

127	440	این جسد خانه حسد آمد بدان
148	533	این جهان خود حبس جانهای شماست
82	216	این جهان کوهست و فعل ما ندا
148	534	این جهان محدود و آن خود بی حدست
95	277	این خورد زايد همه بخل و حسد
95	276	این خورد گردد پلیدی زو جدا
133	468	این ده و این دو امیر و قومشان
95	278	این زمین پاک و آن شورست و بد
77	190	اینك اين خلعت بگير و زر و سيم
97	288	این کند از امر و آن بهر ستيز
70	143	این ندارد آخر از آغاز گو
94	271	این ندانستند ايشان از عمي
65	125	این نفس جان دامن بر تافته است
140	507	این نفط وین نوع ده طومار و دو
40	59	ای هميشه حاجت ما را پناه

ب

147	530	با چنان قادر خدائی کز عدم
72	159	با حكيم او قصه ها مى گفت فاش
48	83	باز عيسى چون شفاعت کرد حق
48	84	باز گستاخان ادب بگذاشتند
32	27	با لب دمساز خود گر جفتمى
93	261	با هزاران غصه و غم گشته جفت
90	245	بچه مى لرزد از آن نيش حجام
99	301	بحر تلخ و بحر شيرين در جهان

51	92	بد ز گستاخی کسوف آفتاب
48	86	بد گمانی کردن و حرص آوری
128	446	بر امید آنکه از نیش حسد
137	489	بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر
71	155	بر جهد و آن خار محکمتر زند
42	71	بر خیالی صلحشان و جنگشان
92	249	بر دکان بودی نگهبان دکان
131	459	برق اگر نوری نماید در نظر
110	351	بر منادی گاه کن این کار تو
81	214	بر منست امروز و فردا بر ویست
116	390	بس ستاره آتش از آهن جهید
116	387	بشنو از اخبار آن صدر الصدور
15	1	بشنو این نی چون شکایت می کند
106	323	بشنود آن مرغ بانگ جنس خویش
36	35	بشنوید ای دوستان این داستان
79	203	بعد از آن از بهر او شربت بساخت
76	182	بعد از آن بر خاست و عزم شاه
110	350	بعد از آن در زیر دار آور مرا
93	260	بعد سه روز و سه شب حیران و زار
26	19	بند بگسل باش آزاد ای پسر
41	67	بود اندر منظره شد منتظر
91	248	بود بقالی و وی را طوطئی
107	329	بود شاهی در جهودان ظلم ساز
36	36	بود شاهی در زمانی پیش ازین

106	327	بو مسیلم را لقب کذاب ماند
87	234	بهر آنست امتحان نیک و بد
87	233	بهر آنست این ریاضت وین حفا
113	372	بهر این بعضی صحابه از رسول
111	360	بهر عیسی جان سپارم سر دهم
47	79	بی ادب تنها نه خود را داشت بد
57	105	بی خبر بودند از حال درون
125	427	بی خبر کان عکس آن مرغ هواست
129	448	بینی آن باشد که او بوئی برد
پ		
88	236	پاک بود از شهوت و حرص و هوا
143	516	پرتو دانش زده بر خاک و طین
68	138	پرده بدار و برهنه گو که من
52	95	پرس پرسان می کشیدش تا به صدر
110	353	پس بگویم من به سر نصرانیم
78	199	پس حکیمش گفت ای سلطان مه
76	186	پس فرستاد آن طرف یک دو رسول
102	314	پوست را بشکافت و پیکان را کشید
132	464	پیش او بنوشت شه کای مقبلم
133	470	پیش او در وقت و ساعت هر امیر
146	526	پیش هست او باید نیست بود
ت		
121	412	تا ازین طوفان بیداری و هوش
87	229	تا باند جانت خندان تا ابد

140	506	تا ز زهر و از شکر در نگذری
66	127	تا زمین و آسمان خندان شود
77	187	تا سمرقند آمدند آن دو امیر
78	200	تا کنیزک در وصالش خوش شود
120	410	تا که روزش وا کشد ز آن مرغزار
135	479	تا که عجز خود ببینیم اندر آن
72	161	تا که نبض از نام که گردد جهان
144	519	تا نشان حق نیارد نو بهار
109	348	تا غاند در جهان نصرانی
52	98	ترجمانی هر چه ما را در دلست
38	49	ترک استثنا مرادم قسوتیست
136	487	ترک دنیا هر که کرد از زهد خویش
125	429	ترکش عمرش تهی شد عمر رفت
19	8	تن ز جان و جان ز تن مستور نیست
138	497	تو معسر از میسر باز دان
91	247	تو قیاس از خویش می گیری و لیک
87	232	تو گمان بردی که کرد آلدگی
83	222	تو مگو ما را بدان شه باز نیست
67	134	تو مگر خود مرد صوفی نیستی
125	428	تیر اندازد به سوی سایه او
ج		
141	509	جامه صد رنگ از آن خم صفا
111	361	جان دریغم نیست از عیسی و لیک
37	44	جان من سهلهست جان جانم اوست

145	522	جان و دل را طاقت آن جوش نیست
123	419	جان همه روز از لکد کوب خیال
96	280	جز که صاحب ذوق که شناسد بیاب
92	253	جست از سوی دکان سوئی گریخت
31	25	جسم خاک از عشق بر افلاق شد
138	495	جز پشیمانی نباشد ریع او
135	476	جز توکل جز که تسليم تمام
94	268	جمله عالم زین سبب گمراه شد
38	46	جمله گفتندش که جان بازی کنیم
34	30	جمله معشوقست و عاشق پرده ای
93	263	چولقی سر برهنه می گذشت

چ

143	514	چند باران عطا باران شده
143	515	چند خورشید کرم افروخته
41	61	چون بر آورد از میان جان خروش
105	321	چون بسی ابلیس آدم روی هست
123	418	چون به حق بیدار نبود جان ما
40	57	چون به خویش آمد ز غرقاب فنا
61	123	چون حدیث روی شمس الدین رسید
37	40	چون خرید او را و بر خوردار شد
108	340	چون دهد قاضی به دل رشوت قرار
41	66	چون رسید آن وعده گاه و روز شد
78	196	چون رسید از راه آن مرد غریب
73	169	چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت

79	204	چون ز رنجوری جمال او نماند
117	394	چون عنایات بود با ما مقیم
108	339	چون غرض آمد هنر پوشیده شد
59	114	چون قلم اندر نوشتن می شتافت
71	150	چون کسی را خار در پایش جهد
128	443	چون کنی بر بی حسد مکر و حسد
41	64	چونکه آید او حکیم حاذقست
129	450	چونکه بوئی برد و شکر آن نکرد
124	423	چونکه تخم نسل را در شوره ریخت
80	205	چونکه زشت و ناخوش و رخ زرد شد
76	185	چونکه سلطان از حکیم این را شنید
33	29	چونکه گل رفت و گلستان در گذشت
119	405	چونکه نور صبحدم سر بر زند
56	101	چون گذشت آن مجلس و خوان کرم
130	452	چون وزیر از ره زنی مایه مساز
112	366	چون وزیر این مکر را بر شه شمرد
108	336	چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم

ح

118	399	حال عارف این بود بی خواب هم
106	324	حرف درویشان بدزددمرد دون
99	300	حرف ظرف آمد درو معنی چو آب
101	307	حس دنیا نرdbان این جهان
134	472	حکمهای هر یکی نوع دگر
111	362	حیف می آمد مرا کان دین پاک

خ

71	152	خار در پا شد چنین دشوار یاب
71	153	خار دل را گر بدیدی هر خسی
143	517	خاک امین و هر چه در وی کاشتی
128	444	خاک شو مردان حق را زیر پا
70	146	خانه خالی ماند و یک دیار نی
72	156	خرز بهر دفع خار از سوز و درد
108	338	خشم و شهوت مرد را احول کند
123	421	حفتنه آن باشد که او از هر خیال
118	400	حفتنه از احول دنیا روز و شب
73	165	خواجگان و شهرها را یک به یک
92	251	خواجه روزی سوی خانه رفته بود
110	355	خواستم تا دین شه پنهان کنم
60	119	خود غریبی در جهان چون شمس نیست
68	136	خوشترا آن باشد که سر دلبران
80	208	خون دوید از چشم همچون جوى او

د

125	432	دامن او گیر زوتربی گمان
99	302	دان که این هر دو ز یک اصلی روان
75	177	دانه ها چون در زمین پنهان شود
60	122	در تصور ذات او را گنج کو
92	250	در خطاب آدمی ناطق بدی
77	195	در خیالش ملک و عز و مهتری

100	305	در دهان زنده خاشاکی جهد
114	378	در درون سینه مهرش کاشتند
41	65	در علاجش سحر مطلق را ببین
23	15	در غم ما روزه ها بیگاه شد
132	463	در میان شاه و او پیغامها
47	81	در میان قوم موسی چند کس
41	62	در میان گریه خوابش در ربد
97	290	در نماز و روزه و حج و زکات
26	18	در نیابد حال پخته هیچ خام
100	306	در هزاران لقمه یک خاشاک خرد
134	473	در یکی راه ریاضت را و جوع
134	474	در یکی گفته ریاضت سود نیست
136	485	در یکی گفته بکش با کی مدار
136	482	در یکی گفته کزین دو بر گذر
137	488	در یکی گفته که آنچت داد حق
139	501	در یکی گفته که استاد هم توئی
138	498	در یکی گفته که استادی طلب
135	478	در یکی گفته که امر و نهیه است
139	503	در یکی گفته که این جمله یکیست
137	490	در یکی گفته که بگذار آن خود
135	475	در یکی گفته که جوع و جود تو
140	504	در یکی گفته که صد یک چون بود
135	480	در یکی گفته که عجز خود میین
135	477	در یکی گفته که واجب خدمتست

136	483	در یکی گفته مکش این شمع را
137	493	در یکی گفته میسر آن بود
71	149	دست بر نبضش نهاد و یک به یک
51	93	دست بگشاد و کنارانش گرفت
93	258	دست من بشکسته بودی آن زمان
51	94	دست و پیشانیش بوسیدن گرفت
80	209	دشمن طاووس آمد پر او
114	377	دل بدoo دادند ترسایان تمام
115	381	دم به دم ما بسته دام نویم
73	162	دوستان شهر او را بر شمرد
111	365	دور دور عیسی است ای مردمان
57	108	دید از زاریش کو زار دلست
92	255	دید پر روغن دکان و جامه جرب
57	106	دید رنج و کشف شد بر وی نهفت
42	68	دید شخصی فاضلی پر مایه ای
132	462	دین و دل را کل بدoo شپرد خلق
123	422	دیو را چون حور بیند او به خواب
ر		
112	368	راند او را جانب نصرانیان
101	310	راه جان مر حسم را ویران کند
137	491	راههای مختلف آسان شدست
40	56	رفت در مسجد سوی محراب شد
119	403	رفته در صحرای بی چون جانشان
57	107	رنجش از صفرا و از سودا نبود

57	103	رنگ رو و نبض قاروره بدید
120	407	روحهای منبسط را تن کند
126	435	روز سایه آفتابی را بیاب
92	256	روزگی چندی سخن کوتاه کرد
24	16	روزها گر رفت گو رو باک نیست
104	320	روی هر یک می نگر می دار پاس
126	436	ره ندانی جانب این سور و عرس
92	257	ریش بر می کند و می گفت ای دریغ
116	389	ریزه ریزه صدق هر روزه چرا

ز

72	158	ز آن کنیزک بر طریق داستان
105	322	ز آنکه صیاد آورد بانگ صفیر
82	248	ز آنکه عشق مردگان پاینده نیست
49	87	ز آن گدا رویان نا دیده ز آز
99	303	زر قلب و زر نیکو در عیار
75	178	زر و نقره گر نبودندی نهان
99	299	زشتی آن نام بد از حرف نیست
96	283	زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف

س

96	282	ساحران موسی از استیزه را
134	471	ساخت طوماری به نام هر یکی
59	118	سایه خواب آرد ترا همچون سمر
125	431	سایه یزدان بود بنده خدا
125	430	سایه یزدان چو باشد دایه اش

96	281	سحر را با معجزه کرده قیاس
109	346	سر پنهانست اندر صد غلاف
19	7	سر من از ناله من دور نیست
78	197	سوی شاهنشاه بردنش به ناز
72	160	سوی قصه گفتنش می داشت گوش
17	3	سینه خواهم شرحه شرحه از فراق
		ش
30	23	شاد باش ای عشق خوش سودای ما
74	172	شاد باش و فارغ و این که من
87	231	شاه آن خون از پی شهوت نکرد
107	331	شاه احول کرد در راه خدا
109	341	شاه از حقد جهودانه چنان
89	242	شاه بود و شاه بس آگاه بود
110	356	شاه بوئی برد از اسرار من
78	198	شاه دید او را بسی تعظیم کرد
109	347	شاه گفتنش پس بگو تدبیر چیست
110	354	شاه واقف گشت از ایمان من
118	397	شب ز زندان بی خبر زندانیان
66	131	شرح این هجران و این خون جگر
111	363	شک ایزد را و عیسی را که ما
130	451	شکر کن مر شاکران را بنده باش
60	121	شمس جان کو خارج آمد از اثیر
60	120	شمس در خارج اگر چه هست فرد
119	402	شمه زین حال عارف وا نمود

78	201	شه بدو بخشید آن مه روی را
45	74	شه به جای حاجبان فا پیش رفت
40	55	شه چو عجز آن حکیمان را بدید
73	166	شهر شهر و خانه خانه قصه کرد
37	43	شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست
106	326	شیر پشمین از برای کد کنند
108	337	شیشه یک بود و به چشمش دو نمود
ص		
101	308	صحت این حس بجوئید از طبیب
101	309	صحت این حس ز معموریٰ تن
147	531	صد چو عالم در نظر پیدا کند
94	275	صد هزاران اینچنین اشباہ بین
143	513	صد هزاران بحر و ماهی در وجود
115	380	صد هزاران دام و دانه است ای خدا
149	537	صد هزاران دفتر اشعار بود
149	536	صد هزاران طب جالینوس بود
112	369	صد هزاران مرد ترسا سوی او
109	342	صد هزاران مؤمن و مظلوم گشت
149	535	صد هزاران نیزه فرعون را
67	133	صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق
ض		
124	424	ضعف سر بیند از آن و تن پلید
ط		
93	264	طوطی اندر گفت آمد آن زمان

127	442	طهرا بیتی بیان پاکیست
		ظ
131	456	ظاهرش می گفت در ره جست شو
131	457	ظاهر نقره گراسپیدست و نو
		ع
86	230	عاشقان جام فرح آنگه نگشند
58	109	عاشقی پیداست لاز زاری دل
58	112	عاشقی گر زین سرو کر ز آن سرت
138	499	عاقبت دیدند هر گون ملتی
138	500	عاقبت دیدن نباشد دست باف
83	221	عشق آن بگزین که جمله انبیا
82	220	عشق آن زنده گزین کو باقیست
31	26	عشق جان طور آمد عاشقا
35	33	عشق خواهد کین سخن بیرون بود
82	219	عشق زنده در روان و ذر بصر
80	206	عشقهایی کز پی رنگی بود
127	439	عقبه زین صعبتر در راه نیست
59	115	عقل در شرخش چو خر در گل بخفت
58	110	علت عاشق ز علتها جداست
107	330	عهد عیسی بود و نوبت آن او
		غ
121	414	غار با او یار با او در سرود
		ف
119	406	فالق الاصباح اسرافیل وار
69	142	فتنه و آشوب و خون ریزی مجو

فضل طاعت را نجستنی ازو

ق

قال اطعمنى فانى جائع

قدرت خود بین که اين قدرت ازوست

قصه رنجور و رنجوري بخواند

قلعه ويران کرد و از کافر ستد

قوم عيسى را بد اندر دارو گير

ك

کار بي چون را که کيفيت نهد

کار پاکان را قياس از خود مگير

کار مردان روشنى و گرمىست

کاش چون اصحاب کهف آن روح را

کاش کان هم ننگ بودی يکسرى

کافران اندر مری پوزينه طبع

کای کمينه بخششت ملك جهان

کای لطيف استاد كامل معرفت

کرد با وي شاه آن کاري که گفت

کرد ويران خانه بر گنج زر

کز برای حق صحبت سالها

کز نيشستان تا مرا بپريده اند

کس به زير دم خر خاري نهد

کس ندارد گوش در دهليزها

کشتن آن مرد بر دست حكيم

کل شئ قاله غير المفيق

113

374

109	345	کم کُش ایشان را که کشتن سود نیست
113	373	کوچه آمیزد ز اغراض نهان
127	438	کوز آدم ننگ دارد از حسد
37	42	کوزه بودش آب می نامد به دست
28	21	کوزه چشم حریصان پر نشد
136	486	که ز کشتن شمع جان افزون شود
58	111	که عاشقی گرزین سرو گر ز آن سرست
143	512	کیست ماهی چیست دریا در مثل
125	433	کیف مد الظل نقش اولیاست
145	524	کیمیا سازست چه بود کیمیا
		گ
89	240	گر بدی خون مسلمان کام او
27	20	گر بریزی بحر را در کوزه ای
92	252	گریه بر جست ناگه در دکان
127	441	گر جسد خانه حسد باشد و لیک
148	532	گر جهان پیشت بزرگ و بی بنیست
59	113	گر چه تفسیر زیان روشنگرست
141	511	گر چه در خشکی هزاران رنگهاست
81	215	گر چه دیوار افکند سایه دراز
97	292	گر چه هر دو بر سر یک بازی اند
88	237	گر حضر در بحر کشتی را شکست
38	48	گر خدا خواهد نگفتند از بطر
98	297	گر منافق خوانیش این نام دون
137	492	گر میسر کردن حق ره بدی

34	31	گر نباشد عشق را پروای او
110	359	گر نبودی جان عیسی چاره ام
88	235	گر نبودی کارش الهام اله
146	527	گر نبودی کورزو بگداختن
89	244	گر ندیدی سود او در قهر او
98	298	گر نه این نام اشتقاد دوزخست
116	388	گر نه موشی دزد در انبار ماست
117	393	گر هزاران دام باشد در قدم
108	333	گفت احول ز آن در شیشه من کرام
108	334	گفت استاد آن دو شیشه نیست رو
108	332	گفت استاد احوالی را کاندر آ
108	335	گفت ای استا مرا طعنه مزن
70	144	گفت ای شه خلوتی کن خانه را
110	349	گفت ای شه گوش و دستم را ببر
41	63	گفت ای شه مژده حاجات رواست
132	465	گفت اینک اnder آن فکرم شها
52	96	گفت ای هدیه حق و دفع حرج
75	176	گفت پیغامبر که هر که سر نهفت
76	183	گفت تدبیر آن بود کان مرد را
109	344	گفت ترسایان پناه جان نکند
73	163	گفت چون بیرون شدی از شهر خویش
74	171	گفت دانستم که رنجت چیست زود
74	170	گفت کوی او کدامست در گذر
111	357	گفت گفت تو چو در نان سوزنست
122	415	گفت لیلی را خلیفه کان تؤئی

68	139	گفتم ار عربان شود او در عیان
67	135	گفتمش پوشیده خوشت سر بار
46	76	گفت معشوقم تو بودستی نه آن
68	137	گفت مکشوف و برنه بی غلول
81	210	گفت من آن آهوم کز ناف من
94	270	گفته اینک ما بشر ایشان بشر
57	104	گفت هر دارو که ایشان کرده اند
75	175	گور خانه راز تو چون دل شود
103	317	گه چنین تنماید و گه ضد این

ل

48	85	لابه کرده عیسی ایشان را که این
66	128	لا تکلفنی فانی فی الفنا
96	284	لعنة الله این عمل را در قفا
120	409	لیک بهر آنکه آید روز باز
117	391	لیک در ظلمت یکی دزد نهان
40	60	لیک گفتی گرچه می دام سرت

م

115	383	ما درین انبار گندم می کنیم
47	80	مائده از آسمان در می رسید
97	291	مؤمنان را برد باشد عاقبت
98	294	مؤمنش خوانند جانش خوش شود
23	14	محرم این هوش جز بیهوش نیست
132	461	مدت شش سال دز هجران شاه
78	202	مدت شش ماه می رانند کام

53	99	مرحبا یا مجتبی یا مرتضی
139	502	مرد باش و سخره مردان مشو
76	184	مرد زرگر را بخوان ز آن شهر دور
77	191	مرد مال و خلعت بسیار دید
124	425	مرغ پران سوی چرخ سایه اش
37	39	مرغ جانش در قفس چون طپید
111	358	من از آن روزن بدیدم حال تو
18	5	من به هر جمعیتی نالان شدم
34	32	من چگونه هوش دارم پیش و پس
66.	130	من چه گوییم یک رگم هشیار نیست
74	173	من غم تو می خورم تو غم مخور
48	82	منقطع شد خوان و نان اسمان
113	375	مو به مو و ذره ذره مکر نفس
115	385	موش تا انبار ما حفره زدست
114	376	موشکافان صحابه هم در آن
89	241	می بلرzd عرش از مدح شقی
42	69	می رسید از دور مانند هلاک
115	382	می رهانی هر دمی ما را و باز
118	396	می رهند ارواح هر شب زین قفس
117	392	می کشد استارگان را یک به یک
98	296	میم و واو میم و نون تشریف نیست
93	262	می نمود آن مرغ را هر گون شگفت
115	384	می نیندیشیم آخر ما بهوش

ن

130	453	ناصح دین گشته آن کافر وزیر
98	295	نام او محبوب از ذات ویست
73	164	نام شهری گفت ز آن هم در گذشت
73	167	نبض او بر حال خود بد بی گزند
73	168	نبض جست و رو « زرد شد
70	147	نرم و نرمک گفت شهر تو کجاست
131	455	نکته ها می گفت او آمیخته
77	189	نک فلاں شه از برای زرگری
103	318	نى چنان حیران که پشتتش سوی اوست
22	13	نى حدیث راه پر خون می کند
22	11	نى حریف هر که از باری برید
42	70	نیست وش باشد خیال اندر روان
141	510	نیست یاک رنگی کزو خیزد ملال
123	420	نى صفا می ماندش نی لطف و فر
118	398	نى غم و اندیشه سود و زیان
90	246	نیم جان بستاند و صد جان دهد

و

61	124	واجب آید چونک آمد نام او
119	404	واز صفیری باز دام اندر کشی
70	148	وا اندر آن شهر از قرابت کیستت
126	437	ور حسد گیرد ترا در ره گلو
146	528	ور نبودی او کبود از تعزیت
71	151	وز سر سوزن همی جوید سرش

75	181	وعده اهل کرم گنج روان
75	180	وعده ها باشد حقیقی دل پذیر
75	179	وعده ها و لطفهای آن حکیم
88	238	وهم موسی با همه نور و هنر
۵		
74	174	هان و هان این راز را با کس مگو
93	259	هدیه ها می داد هر درویش را
144	521	هر جمادی را کند فضلش خبیر
49	89	هر چه بر تو آید از ظلمات و غم
138	494	هر چه ذوق طبع باشد چون گذشت
39	51	هر چه کردند از علاج و از دوا
58	112	هر چه گویم عشق را شرح و بیان
97	286	هر چه مردم می کند پوزینه هم
45	75	هر دو بحری آشنا آموخته
95	279	هر دو صورت گر به هم ماند رواست
94	273	هر دو گون آهو گیا خوردند و آب
94	272	هر دو گون زنبور خوردند از محل
94	274	هر دو نی خوردند از یک آب خور
117	395	هر شبی از دام تن ارواح را
133	467	هر فرقی مر امیری را تبع
145	523	هر کجا گوش بد از وی چشم گشت
28	22	هر کرا جامه ز عشقی چاک شد
100	304	هر کرا در جان خدا بنهد محک
18	6	هر کسی از ظن خود شد یار من

129	447	هر کسی کو از حسد بینی گند
17	4	هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
32	28	هر که او از همزبانی شد جدا
129	449	هر که بویش نیست بی بینی بود
50	90	هر که بی با کی کند در راه دوست
122	417	هر که بیدارست او در خوابتر
132	460	هر که جز آگاه و صاحب ذوق بود
25	17	هر که جز ماهی ز آبش سیر شد
37	45	هر که درمان کرد مرجان مرا
130	454	هر که صاحب ذوق بود از گفت او
38	47	هر یکی از ما مسیح عالمیست
98	293	هر یکی سوی مقام خود رود
140	505	هر یکی قولیست ضد همدگر
86	228	همچو اسماعیل پیشش سر بنه
147	529	همچو شه نادان و غافل بد وزیر
22	12	همچو نی زهری و تریاقی که دید
94	269	همسری با انبیا بر داشتند
ی		
36	38	یک کنیزک دید شه بر شاه راه

AYET-İ KERİMELER

Tenkitli Metinde s.

166	Mâide 112	اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ...
137	Furkan 43	اَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ الَّهَهُ ...
17	Tâhâ 25	اِشْرَحْ لِي صِدْرِي... ...
137	Câsiye 23	اَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ الَّهَهُ ...
15	Alâk 1	اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ.
22	Zuhruf 67	الْاَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ ...
152	Nur 35	اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثُلُ ...
121	Zümer 42	اللَّهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ ...
126	Furkan 45	اَلْمُ تَرَالِي رَبِّكَ كَيْفَ ...
62	İnşirâh 1	اَلْمُ نَشَرْ لَكَ صَدْرَكَ.
88	Kehf 79	اَمَا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ ...
82	İsrâ 7	اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ ...
51, 127, 147	A'râf 12	... اَنَا خَيْرٌ مِنْ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ ...
76	Bakara 26	... اِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ.
6	Â'lî İmran 9	اِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي اِنْ يَضْرِبَ ...
50	R'ad 11	... اِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ ...
98	Nisa 142	اِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ وَ هُوَ ...
157	Şâsiye 25	اِنَّ اِلَيْنَا اِيَابَهُمْ.
158	Kaf 37	اِنْ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ ...
76	Bakara 40	اَوْفُوا بِعَهْدِي اَوْفِ بِعَهْدِكُمْ ...
166	Bakara 61	اِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا ...
6	Abese 15-16	بِاِيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَّةٍ.

15	Mâide 67	... بَلَغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رِبّكَ ...
99	A'raf 155	... تُضْلِ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ ...
81	Şûrâ 40	جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا ...
7	Yûsuf 64	... حَيْرٌ حَافِظًا وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ.
158	Nur 37	رِجَالٌ لَا تَلْهِيهِمْ تِجَارَةً وَ ...
90	Fussilet 53	سَنُرِّبُهُمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ ...
141	Bakara 138	صِبْغَةُ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنَ مِنَ اللَّهِ ...
122	Bakara 152	فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَ ...
96	Şuarâ 44-45-46-47-48	فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَ عِصِيمَهُمْ وَ ...
136	Rum 50	فَانظُرْ إِلَى آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ ...
74	Furkan 70	... فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّنَاتِهِمْ ...
157	Yâsîn 83	فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ ...
86	Saffat 102	فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ ...
32	A'raf 143	... فَلَمَّا تَجَلَّ رَبِّهِ لِلْجَبَلِ ...
126	En'âm 76	فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الْيَلْ رَأَى كَوْكَباً ...
31	A'raf 23	قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفَسَنَا وَ ...
31	Sâd 76	قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ خَلْقِتَنِي مِنْ نَارٍ ...
166	Mâide 114	فَالَّذِي عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رِبَّنَا ...
20	Isrâ 85	... قُلْ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِي رَبِّي ...
10	Yûsuf 108	قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي ادْعُوا إِلَى اللَّهِ ...
107	Bakara 285	... لَا فُرْقَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ...
7	Fussilet 42	لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ ...
103	Enbiyâ 23	لَا يَسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ ...
7	Vâkiâ 79	لَا يَمْسَأُ إِلَّا الْمُطْهَرُونَ.

130	Ibrahim 7	... لَئِنْ شَكَرْتُمْ لِأَزِيدَنَّكُمْ وَ ...
99	Rahman 19-20	مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا ...
116	En'âm 160	مِنْ جَادَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ ...
7	Secde 2	... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ.
50	Fussilet 46	مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلَنَفْسِهِ وَ ...
158	Tevbe 67	... نَسَا اللَّهَ فَانْسَيْهُمْ ...
15	A'râf 204	وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ انْصِتُوا ...
48	Bakara 61	وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ ...
62	Zümer 10	... وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ ...
23	Yâsîn 83	... وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.
47	Bakara 57	... وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمُنْ وَ السُّلُوْيِ ...
118	Kehf 18	وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَ هُمْ رُقُودٌ ...
20	A'râf 198	... وَتَرَيْهُمْ يَنْظُرُونَ وَ هُمْ ...
127	Bakara 125	... وَعَهَدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَ ...
41	Mü'min 60	وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي ...
164	Kehf 23-24	وَلَا تَقُولُنَّ لِشَئِ إِنَّمَا فَاعِلٌ ...
23	Yâsîn 22	وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي نَظَرَنِي ...
21	Necm 3	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى.
99	A'li Imran 7	هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ ...
6	Yûnus 57	يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ ...
47	Bakara 40	يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا ...
21	Mâide 54	... يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ ...
107	Mutaffifîn 25-26	يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ ...
6	Bakara 26	... يُضْلَلُ بِهِ كَثِيرًا وَ يَهْدِي ...
35	Şuarâ 88-89	يَوْمَ لَا يَنْقُعُ مَالٌ وَ لَا بُنُونَ. إِلَّا ...

HADİS-İ ŞERİFLER

Tenkitli Metinde

47	ادبني ربى و احسن تأدبي.
90	اعددت لعبادى الصالحين ما لا عين رأت ...
171	افضل الذكر لا الله الا الله
114	الاحسان ان تعبد الله كانك تراه و ...
45	الارواح جنود محندة فما تعارف منها ...
129	الحادي مغموم والرزق مقسوم ...
101	اللهم ارنا الحق حقا و ارزقنى ...
129	ان الحسد يأكل الحسنات كما ...
51	ان الشمس والقمر آيات من آيات ...
69	ان الله تعالى سبعين الف حجاب لو كشفه ...
38	ان الله لا ينظر الى صوركم بل ...
91	ان روح القدس نفث في رواعي.
127	ان في الجسد مضغة اذا صلحت ...
16	اول ما خلق الله العقل و اول ما خلق ...
165	اي كل روح لا يشارك الآخر ...
26	تعس عبد الدينار تعس عبد الدرهم ...
14	حب الوطن من اليمان.
175	حبك بالشئ يعميك و يضم.
6	دم على الطهارة يوسع عليك الرزق.
118	قلب المؤمن بين اصبعين من ...
144	كنت كنزاً مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت ...
116	لا صلوة الا بحضور القلب.
41	لا يزال عبدى يتقرب الى بالنواقل ...
35	لكل شئ صقالة و صقالة القلب ذكر الله.

- لولا القلم لما قام الدين ولا صلح العيش.
ما ظهرة الفاحشه فى قوم قط حتى ...
المرء عدو لما جهله.
- من تقرب الى شبرا نقربت اليه ذراعا ...
من جفر بئرا لاخيه وقع فيه.
من كتم سره ملك امره .
- موتوا قبل ان تموتوا .
هلك المسوغون قالوا من هم ...
يا ابن خطاب و الذى نفسي بيده ما ...

ÖZEL İSİMLER (Şahıs, Yer)

31, 51, 103	آدم
86, 130	ابراهیم (علیه السلام)
155	ابراهیم ادھم
31, 51	ابلیس
103	ابن راوندی
12	ابو الوفا بغدادی
8, 39	ابو بکر
61	ابو بکر تبریزی
79	ابو هریرہ
8, 154	احمد الخطیبی
42	احمد غزالی
31	ادريس (علیه السلام)
120	اسرافیل (علیه السلام)
86	اسماعیل (علیه السلام)
36	امیر بخاری
64	بابا کمال
11, 25, 50, 61	بايزيد بسطامی

36	بایزید محمد خان
154	برهان الدین
11, 56	بغداد
8, 55	بلغ
8, 53, 154	بھاء الدین محمد
61	تبریز
11	جنید بغدادی
65, 85, 139	حضر (علیہ السلام)
31	حوا (علیہ السلام)
55	خراسان
59	ذنون مصری
97	راز
8, 66	روم
59	زليخا
11	سری سقطی
69	سلطان ولد
59	سلیمان (علیہ السلام)
13	سمرقند

61, 62, 63, 64, 65, 66	شمس تبریزی
31	طور
69	عارف چلبی
49	عبد الله ابن عمر
29, 134	عبد الله انصاری
66	عزیزی

3	عمان
46, 51	عمر
102, 103, 107, 140, 141	عيسى (عليه السلام)
53, 54	فخر الدين رازى
63	فخر الدين عراقى
96	فرعون
8, 61, 64	قونيه
56	كعبه
120	كهف
122	ليلى
122	مجنون
154	محمد خوارزمشاه (سلطان)
78	مدینه
97	مرؤ
106	مسيلمة الكذاب
34	مكة
85, 88, 96, 107	موسى (عليه السلام)
23	نبار
154	نصر الدين الطوسي
120	نوح (عليه السلام)
33	هند
25, 33	يعيى ابن معاذ رازى

SONUÇ

Bilindiği üzere Mevlânâ'nın Mesnevi'si ile ilgili bugüne kadar birçok şerhler yazılmış ve bu şerhler üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Biz de bu çalışmamızda 16. yüzyılda yaşayan Sürûrî mahlası ile meşhur Muşlîhuddîn Muştafa b. Şâbân'nın Şerh-i Mesnevi adlı eserinin birinci cildi varak 1b-40b'nin tenkitli metnini hazırladık. Sürûrî'nin hayatını ve eserlerini tanıttık. Yazma nüshaları hakkında bilgiler verdik.

İlk şerhlerden sayılan Sürûrî'nin bu eseri, tasavvufi ıstılahlarla dolu olduğu için gelecekte daha sonraki şarih'lere yol göstermiştir. Sürûrî, şerhinde Mesnevi beyitlerini teker teker ele alıp şerhetmiştir. Şerh yaparken belirli bir uslup takip etmeyip, karışık bir düzen kullanmıştır. Ayet-i Kerimelere, Hadis-i Şeriflere, örnek beytlere, mutasavvif şahsiyetlere ve nakillere yer vermiştir.

Sonuç olarak; bu çalışma Mesnevi şerhleriyle ilgilenen ilim adamlarının ileriki çalışmalarında faydalı olacağı umidiñdeyiz.

ÖZET

Değişik konularda birçok eseri bulunan ve önemli eserlere şerhler yazan, mühim eserlerinden biri olan Mevlânâ Celaleddin-i Rumi (1207-1273)'nin Mesnevi adlı eserini Farsça olarak şerheden Osmanlı alimlerinden Sürûrî Efendi (897/1491-969/1562)'nin eserinin birinci cildi varak 1b-40b'deki tenkitli metni bu tezin konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmamız şu kısımlardan oluşmaktadır:

Giriş: Sürûrî'nin hayatı ve eserlerinin değerlendirilmesi, Mesnevi şerhinin diğer yazma nüshaları tespit edilmiş, tenkitli metinde kullanılan yazma nüshalar tanıtılmış, kullanılan yazma nüshaların ve hazırlanan metnin imla özellikleri belirtilmiş ve şerhin özelliklerinden bahsedilmiştir.

Birinci Bölüm: Mesnevi şerhinin mukaddimesi ve onsekiz beyitle ilgili şerh ve haşiyelerin Türkçe tercümesi verilmiştir.

İkinci Bölüm: Şerh-i Mesnevi'nin tenkitli metni (1b-40b) ve ilgili haşiyelerin tenkitli metnine ve indekslere yer verilmiştir.

Sürûrî Efendi, bu şerhinde Mesnevi beyitlerini teker teker ele alıp şerhetmiştir. Şerh yaparken belirli bir uslup takip etmemiştir. İctimai hayattan örnekler vererek anlaşılmasını sağlamaya çalışan Sürûrî Efendi, Ayet-i Kerimelere, Hadis-i Şeriflere, örnek beyitlere, mutasavvîf şahsiyetlere ve nakillere yer vermiştir. Farsça olarak şerhettiği için lisani incelikleri kaçırıldığı söylenirse de, bu şerh zamanına göre güzel şerhlerden birisi sayılmıştır.

SUMMARY

Süruri (d. A.D. 1491-1562) has written several books on various fields, his most prominent work is “Şerh-i Mesnevi” which includes the whole of Masnevi by Mevlana Jelal al-Din Rumi (1207-1273).

The scope of this thesis covers a part of critical edition, Süruri's “Persian commentary on the Masnevi of Mevlana Jelal al-Din Rumi.

It has three sections:

Introduction: Life and work of Süruri, handwritten copies was determined, peculiarities of commentary was mentioned.

First section: Preface of commentary on the Masnevi and commentary of belonging eighteen couplets was translated.

Second section: Critical edition's commentary of Masnevi (1b-40b).

Süruri has examined couplets one by one commented on them giving examples of Ayat, Hadith, the meaningful remarks, mystical masters. His commentary has been qualified as the best commentary.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ MESNEVİ'NİN TENKİTLİ METNİ (v. 1b - 40b)

ŞERH-İ MESNEVİ'DEKİ HAŞİYELERİN TENKİTLİ METNİ (v. 1b - 40b)

شرح مثنوی سروری

ورق : 40b - 1b

T.C. YÜKSEK SAYISAL KİMYE
DOKÜMAN ASAYİŞ MERKEZİ

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين

حمد بی غایت و ثناء بی نهایت آن خدای را که به طالبان حضرتیش راهها نمود ۱۶
به عدد^۱ انفاس نفس^۲ هر موجود و صلوات زاکیات و تحيات نامیات آن مرشد هر گمراه
۳ محمد رسول الله را باد که سر چشمہ^۳ زلال حکمت و مبدأ سلسله^۴ هر طریقت است و
دروド نا معدود بر اصحاب بزرگوار و یاران اخیار باد که خلفاء دین و پیشوای اهل یقین
بودند. رضوان الله تعالیٰ علیهم اجمعین. "اما بعد" این بنده کمتر سروری کهتر وقتی که
۶ تشبیه سالکان راه خدا و اقتداء اهل فیض و هدی کرد، مشغول مطالعه^۵ کتاب مثنوی^۶ و
محظوظ ملاحظه^۷ رموز فضل مولوی شد به خاطر فاطرش و عقل قاصرش چنان آمد که
هر بیت آن کتاب شریف را به شرحی و بعض رموز حضرت مولانا را فتحی نویسد اگر
۹ چه آن کتاب مستطاب و عروس مشکین نقاب برتر از آنست که اینچنین حقیر به آن
امر خطیر قیام نماید. خصوصاً معانی این کتاب بحکم "بیت"- بیت من بیت نیست
اقلیم است- هزل من هزل نیست تعلیم است. حد و نهایت ندارد و شرح این کتاب را

به زیان قلم تحریرکردن و به لسان ظاهر تقریر چنانست که کسی قصد کند که بحر
 عماً را از لؤله ای روان کند و به اندک زمان با تمام انجامد. اما این حقیر را مقصود
 ۳ اصلی و مطلوب کلی آنست که به انفاس متبرکه آن حضرت و به اخبار شریفه اهل
 طریقت متفیض و مستفید شود و دیگران را فتح باب این باغ کند تا به اندرون باغ
 روند و آنچه در باغ است بینند و از میوه های آن باغ چینند که درختان میوه دار و
 ۶ ازهار و انوار در این باغ بی شمار است.^۴ پس بدان که آن قطب الاولیاء الواصليين جلال
 الحق و الملة و الدين جلال الدين محمد بن بهاء الدين محمد بن الحسين البلخي المشهور
 بالرومی رضی الله تعالی عنہ. پیش از شروع^۵ در کتاب مثنوی گفت "هذا کتاب مثنوی
 ۹ و هو اصول اصول الدين" این کتاب مثنویست و او اصلاحهای اصلاحهای اصلاحهای دین
 است و دین^۶ وضع الھیست که اصحاب عقول را سوق کند به اختیار محمود ایشان
 به سوی چیزی که خیر بالذات است و بیان این به فقه است که مستفاد است از کتاب و
 ۱۲ سنت و فرع ایشان. پس علم دین این سه علم است. "بیت-علم دین"^۷ فقه است و تفسیر و
 حدیث-هر که خواند غیر از این گردد خبیث. و مراد از اصول دین الله اعلم مجموع این
 ۲۰ سه علم است و از اصول این سه علم علم کلام است. یعنی اعتقادیات و علم اخلاق یعنی
 ۱۵ وجدانیات. "بیت-این سه علم پاک را مغز نجات-حسن اخلاقست و تنزیل صفات. و از
 اصول این دو علم اسرار کشفیه است و این اسرار کشفیه به کتاب مثنوی معلوم گردد.
 پس این کتاب مثنوی اصول اصول دین است. "فی کشف اسرار الوصول و اليقین"
 در گشادن رازهای وصول و یقین. جار و مجرور متعلق است، به اصول اول و مراد از

وصول علم سلوك و از یقین علم توحيد و صفات و از اسرار ايسان قواعد کشفیه است نه برهانیه. حاصل معنی اينست که قواعد علم سلوك و علم توحيد و صفات گشاده می شود با اسرار کشفیه که اصل علم کلام و علم اخلاق است و اين دو علم اصل فقه و حدیث و تفسیر است. "و هو فقه الله الاکبر" و او فقه خداست، بزرگتر مراد از فقه⁸ اکبر علم عقائد و حقائق کشفیه است. زيرا از علم شرایع بزرگتر است و به خدا اضافت کرد. زيرا علم کشفی به عنایت اوست نه به تعلیم و اجتهاد. "و شرع الله الازهر" و راه دین خداست روشنتر و "برهان الله الاظہر" حجت خداست ظاهرتر. " مثلُ نورِ كمشکاةٍ فيها مصباحٌ"⁹ مثل نور وی همچو چراغ بره است و دریچه غیر نافذ که در وی چراغ است. یعنی حال نور این کتاب. مراد آن علمست که از او مستفاد شود. همچو حال نور چراغ بره است که در او مصباح باشد. چنانکه نور مشکاة حاصل است از مصباح بواسطه آبگینه و قوت زيت شجره مبارکه¹⁰ که لا شرقیه است و لا غربیه، نور این کتاب یعنی علمش حاصل است بواسطه زجاجه¹¹ قلب که متوسط است میان مصباح روح قدسی و میان مشکاة بدن که مشتمل است بر شجره نفس قدسیه مبارکه که او را قوت استعداد فطری باشد. چون او را نور فیض روحی منضم شود نور علی نور گردد و نفس قدسیه نه از مشرق ارواح است و نه از مغرب اشباح "يشرقُ اشراقاً انور من الاصباح" یعنی روشنی می دهد روشنائی که روشنتر است از در آمدن صباح، زيرا علم این کتاب کشفی است حاصل از علم الله اما نور اصباح حاصل است از نور مخلوق دیگر و علم

کشfi نور استبصاريست و كلى اما نور اصباح ابصاريست و جزئى. "و هو جنان¹²"
 الجنان ذو العيون والاغصان" و او بهشتهاي دل است خداوند چشمها و شاخهها يعني
 3 اين كتاب جنتهاست دلها را كه چشمها و شاخهها دارد. زيرا هر جمله از معلومات
 كلية وهبيه كه فيض او فضل خداست بواسطه مرتبه اسميه جنت روحانيه است و
 مرتبه اسميه عين و منبع است و علم كه حاصل به كشف است. جويهای چهار است كه
 6 آب و شير و باده و انگبين است و ثمرات جزئيه آن معلومات كلية شاخههاست. "منها
 عين تسمى عند ابناء هذا السبيل سلسبيلا"¹³ از اينها چشمها اي هست كه يا هر چشمها
 از اينها ناميده می شود. نزد فرزندان راه خدا به سلسبيل يعني سلسبيل گويند. "و عند
 9 أصحاب المقامات والكرامات خير مقاماً و احسن مقيلاً" و نزد اصحاب مقامات و
 كرامات بهترین مقام و نیکوترين جای خسبیدنست. "الابرار فيه يأكلون و يشربون"
 نیکوکاران در وي يعني در مثنوي می خورند می آشامند. [يعني آنان كه اهل احسان و
 12 تقوا اند به ثمرات اين كتاب يعني به علوم جزئيه] نفع گيرند و می چشند و شرابش
 می کشند. پس اين كتاب مشرب شافي ابرار است. "والاحرار منه يفرحون يطربون" و
 آزادگان از وي فرج می شوند و طرب می کنند. يعني آنان كه از بندگی طبيعت و
 15 شهوatis آزاد شده اند شاد شوند به حصول بعض علوم اين كتاب و طرب کنند به وصول
 بعض مقاماتش. پس اين كتاب مطرقب شافي احرار است. "و هو كنيل مصر شراب
 للصابرين و حسرة على آل فرعون والكافرين" اين كتاب چون نيل¹⁴ مصر كه آب است

1 استبصاريست MS: استبصاريست Y | جزئي YS: جزاي M 5 است كه MS: عين 7 || MS: عيناً Y 13 كتاب YS:

|| M 14 می شوند YS: شوند M 15 || Y 17 مصر كه YS: مصر است M + مثنوي

صابران را که بر شدت و مصیبت و بر عبادت صبر کنند و حسرت است بر آل فرعون و کافران. یعنی این کتاب همچو نیل مصر است که از وی قوم موسی ستاندی آب صافی بودی چون قوم فرعون ستاندی خون گشته. "کما قال اللہ تعالیٰ یضل به کثیراً و یهدی به کثیراً" چنانکه خداوند تعالیٰ گفت: گمراه می کند بسبب او بسیاران و هدایت می کند¹⁵ به او بسیاران ضمیر مجرور راجع است. به مثل که در آیت سوره بقره مذکور است که انَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا الآية¹⁶ "وَ انَّهُ شَفَاءُ الصُّدُورِ" چون خلاصه کتاب مثنوی مقصود کتاب اللہ است و همچو او دعوت کننده است به حق او را به بعض اوصاف قرآن وصف کرد. یکی اینست که این کتاب شفاء سینه هاست چنانکه حضرت خدای قدوس در سوره یونس فرمود¹⁷. یا آیه‌ا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةً مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءً لِمَا فِي صُدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ "وَ جَلَاءُ الْاحْزَانِ" روشن کننده غمهاست. یعنی زائل کننده غم‌های جهل است. "وَ كَشَافُ الْقُرْآنِ" یعنی با مبالغه³² گشاینده مقاصد معانی قرآن است. "وَ سُعَةُ الْأَرْزَاقِ وَ تَطْبِيبُ الْأَخْلَاقِ" فراخ کننده زرقهاست و نیکو کننده خویهاست. چون تطییب اخلاق پاک کردن نفس است از عیبها به این واسطه فراخی روزی باشد. چنانکه رسول الله صلی اللہ علیہ و سلم کسی را فرمود که از فقر شکایت کرد: دم علی الطهارة یوسع عليك الرزق و خاصه این کتابست. کسی که ملازم او باشد آن را غنای صوری یا غنای قلب حاصل شود. "بِأَيْدِي سَفَرَةٍ"¹⁸ کرام

2 موسی YS: + علیه السلام M || 4 می کند MS: می کنند Y || 5 به او MS: - Y || 6 مثلا YS: + ما بعوضة فما فوقها

|| 7 مثنوی YS: + معنوی M || 8 اینست YS: آنست M || 14 و سلم YS: السلام M

بررة" نوشته به دستهای نویسنده‌گان فرشتگان عزیزان و نیکو کنندگان که از لوح می نویسنده‌یعنی این کتاب نوشته است به الهامات روحانیات. زیرا چیزی که کامل می نویسد به فیض روحانی و الهام ربانی باشد. از برای این گفت. "یمنعون بان لا یسه الا المطهرون"^{۱۹} یعنی ملائکه منع می کنند با آنکه مس نمی کند آن را مگر پاک شدگان پس این کتاب کسی میسر است که پاک باشد. "تنزیل"^{۲۰} مِن رب العالمین لا يأتيه الباطل من بنین یدیه و لا من خلفه" منزل است از خداوند جهان نمی آید بروی باطل از پیش وی و از پس وی. "و الله يرصدہ^{۲۱} و يرقبه" خدا او را نگاه می کند و می بیند این وصفها که مذکور شد بعض اوصاف قرآن است. "و هو خير حافظا و هو ارحم الراحمين" آن خدا بهتر است از روی نگاه داشتن و او رحمت کنندترین رحمت کنندگان است. "و له القاب"^{۲۲} اخر لقبه الله تعالى" و این کتاب مثنوی را لقبهای دیگر است. لقب داد وی را خداوند تعالی. "و اقتصرنا على هذا القليل" اقتصار کردیم ما بر این اندک یعنی در توصیف کتاب مثنوی. "و القليل يدل على الكثير" اندک دلالت می کند بر بسیار یعنی جنس و صفت و خاصه او بیان می کند. "و الجرعة تدل على الغدير"^{۲۳} چنانکه جرعه آب بر آب جمع شده بسیار دلالت می کند "و الحفنة"^{۲۴} تدل على البیدر الكبير" یک مشت دلالت می کند بر خرمن^{۲۵} بزرگ. "يقول العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى" می گوید بنده ضعیف محتاج به سوی رحمت خدای تعالی. "محمد بن محمد بن الحسین البلخی تقبل الله منه" محمد فرزند محمد فرزند حسین بلخی قبول کند خدای از وی نام حضرت

2 روحانیات YS: روحانیان M || 3 می نویسد MS: می نویسنده Y || 4 یعنی MS: + این Y || 7 نگاه MS: نگاه Y || 13 و

خاصه او YS: او خاصه M | الغدیر MS: + یعنی Y || 17 خدای YS: + تعالی M ||

مولانا جلال الدین محمد است²⁶ و شهرتش به جلال الدین و نام پدرش بهاء الدین محمد است و لقبش سلطان العلماست. این لقب را رسول الله علیه السلام نهاده است سیصد²⁷ ۳ عالیم در خواب دیده اند. نام پدر بهاء الدین محمد حسین است و نام پدر او احمد است و سلطان العلما اوّل در بلخ تکن بود. ولادت حضرت مولانا در آنجا شده در ششم ربیع الاول سنه²⁸ اربع ستمائة. پس حضرت مولانا باعتبار ولادت بلخیست. اما در زمان ۶ کودکی با پدرش به روم آمده بود و در قونیه توطن کرده. از آن جهت جلال الدین الرومی گویند و وفاتش در پنجم جمادی الآخری سنه²⁹ اثنین و سبعین و ستمائة شده³⁰ و حضرت مولانا وصیت اصحاب را چنین فرموده است. او صیکم بتقوی اللہ فی السرو العلائیه و ۹ بقلة الكلام و هجران المعاصی و الاثام و مواظبة الصيام و دوام القيام و ترك شهوات على الدوام و احتمال الجفاء من جميع الانام و ترك مجالسة السفهاء العوام و ملازمته مصاحبة الصالحين و الكرام و ان خير الناس من ينفع الناس و خير الكلام ما قل و دل و ۱۲ حضرت مولانا از نسل ابی بکر است رضی اللہ عنہ. نسبش اینست جلال الدین محمد بن بهاء الدین محمد بن حسین³¹ بن احمد بن محمود مودود بن ثابت مسیب بن مطهر بن حماد بن عبد الرحمن ابن ابی بکر الصدیق. "اجتهدتُ فی تطویل المنظوم المثنوی ۱۵ المشتمل على الغرائب و النوادر" مقول قول اینست کوشیدم در دراز کردن منظوم مثنوی که مشتمل است بر غرائب و نوادر و مراد از غرائب تفییلات و تشییهات است که معقول را به درجه محسوس کند تا وهم عقل را مساعد شود و مراد از نوادر حکایات است. "و غرر المقالات³² و درر الدلالات" لفظ غرر جمع غرره است و آن سپیدست بیش از درم

در پیشانی اسب و مراد از غرر مقالات کلمات روشن است و لفظ درر جمع دره است و مراد از درر دلالات دلائل حقه و براهین واضح است. "و طریقة الزهاد" زیرا این کتاب ۳ بیان کند که وصول به حضرت به اعراض از اغراض است و به توجه جانب فیاض. "و حدیقة^{۳۳} العباد" زیرا کتابی که چنین باشد بوستان عبادت کنندگان در آنست تا که ایشان بهمچیدن میوه‌هاش انتفاع کنند. "قصیرة المبانی کثيرة المعانی" یعنی در روی جوامع الكلم^{۳۴} است. "لاستدعاء سیدی و سندی و معتمدی" لام متعلق است به لفظ اجتهدت یعنی کوشیدم از برای خواستن بهتر من و سند من و معتمد من که شیخ حسام الدین است سبب نظم کتاب^{۳۵} مثنوی اوست. تفصیل آنست که شیخ حسام الدین از حضرت مولانا در ۶ خواست کرد که اگر به طرز الٰهی نامه سنائی و منطق الطیر شیخ عطاآر کتابی منظوم گردد^{۴۶} تا دوستان را یادگاری بود غایت عنایت باشد. حضرت مولانا فی الحال از دستار خود کاغذی بیرون آورد و به دست شیخ حسام الدین داد مژده بیت از اول مثنوی نوشته تا آنجا که پس سخن کوتاه باید و السلام^۷ بعد از آن حضرت مولانا فرمود که پیش از آنکه از ضمیر شما سر بر زند عالم غیب از عالم غیب در دلم این را القا کرده بود که این نوع کتابی منظوم کرده شود. پس از آن به اقدام شیخ حسام به اهتمام تمام در آن ۱۲ شروع^{۳۶} نمود گاه گاه چنان بودی که از اول شب تا مطلع فخر حضرت مولانا املا می کرد و شیخ حسام الدین به خط خوب می نوشت مجموع آن نوشته را به آواز بلند بر حضرت مولانا می خواند. "و مکان الروح من جسدی" عطف است بر سیدی یعنی از بھر طلب

3 به اعراض MS: به اغراض Y || 7 بهتر MS: مهتر Y | اسنده MS: مسنده YS: اوت M 10 || مولانا YS: قدس

|| Y-: MS 13 سر MS: سریر Y | عالم غیب YS: 14 حسام YS: 16 بر M-: MS 14 الدین

کسی که به جای جان است از تن. "و ذخیرة يومى و غدى" نفقه نگاه داشته روز من و فردای من یعنی سبب سعادت دنیا و آخرت است³⁷ مرا و ظاهر عبادت حضرت مولوی آن را موهم است که شیخ حسام الدین استاد او باشد اما حق آنست که شیخ حسام الدین محب و مصاحب حضرت مولانا بود و در این تنبیه است که اهل لطف را لازم آنست که توابع خود را مدح کنند و بعین عالی منظور دارند. "و هو شیخ قدوة العارفین"³⁸ و او شیخ است پیشوای عارفان. "امام الهدی و اليقین" امام اهل هدایت و یقین است. "مغیث الوری" فریاد رسنده آدمیان است. "امین القلوب و النهی" لفظ نهی به ضم نون جمع نهیه است و آن عقلست. یعنی امین دلها و عقلهاست. زیرا سرها و ضمائر به نزد او حاضر است و ایشان را بر خیر و حق دلالت کند و نگاه دارد و "ودیعة الله بين خلیقه" امانت خداست میان مخلوقات وی یعنی حضرت خدا او را امانت کرده در میان مخلوقاتش تا ایشان را ارشاد کند پس از آن او را بستاند. "و صفوته فی بریته" گزیده³⁹ خداست در خلقش. "و وصایاہ لنبیه" لفظ وصایاہ معطوف است. بر لفظ بریه یا مضاف مقدّر است. یعنی محزن وصایاہ یا این حسام الدین از آن جمله است که حضرت خدا ایشان را به رسول الله علیه السلام سپرد. زیرا در سوره یوسف فرمود: قلْ هذِهِ سَبِيلِي⁴⁰ آدعوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ⁴¹ آنا و مَن اتَّبعَنِي⁴² پس این حسام الدین داخل است در من⁴³ اتبعني. "و خبایاہ عند صفیه" یقال خبیته ای نصبته یعنی آن حسام الدین از آن است که نصب کرده شد به نزد گزیدگان و اهل صفائی خدای تعالی. "مفتاح خزانی العرش"

[کلید خزینه های عرش است. یعنی حقائق علویه را می گشاید. "امین کنوز الفرش"^{۴۳}] امین گنجهای فرش است. یعنی حقائق سفلیه را نیک نگاه دارد و به صدق تسلیم و بیان ۳ کند. "ابو الفضائل" پدر فضیلتهاست که تخم فضائل از او پیدا گردد. "حسام الحق و الدین" شمشیر حق و دین است. "حسن بن محمد بن الحسن المعروف بابن اخي ترك" لفظ المعروف وصف الحسن است. یعنی حسن که فرزند محمد است و آن فرزند حسن است ۶ که این حسن مشهور است به فرزند اخی ترك. "ابو يزيد الوقت" نامش طیفور است از بسطام بود. لقب او سلطان العارفین است. "حکایت" نقل است که او می گوید هر سعادت که ما در یافتهیم به دعا و رضای ماما در یافتهیم که شبی از من آب طلبید و در ۹ خانه آب نبود. رفتم آب آوردم. چون آدم چشم به خواب گرم کرده بود. آب بر زمین نهادن بی ادبی دانستم و زحمت بیدار ساختن روا ندیدم. چون چشم مبارک بگشاد گفتم ماما آب می باید گفت بیار ای سلطان ماما به برکت آن سلطان العارفین نام نهادند.

۱۲ وفات او در سنه احدی و سنتین و مائتین بوده. "جنید الزمان" گویند اصل وی از نهادند است و منشأ وی بغداد است. خواهر زاده سر سقطی بود و مرید او. "حکایت" روزی از سری پرسیدند که هیچ مرید را درجه پیر بلندتر باشد؟ گفت باشد و برهان ظاهر است که درجه جنید بالای درجه من است و او در سنه ثمان و تسعین و مائتین بر فته از دنیا.

۱۵ "صدیق ابن صدیق ابن صدیق رضی الله عنهم الارموی الاصل" کسی که مفتاح خزائن عرش و امین کنوز فرش باشد صدیق است و پدرش نیز چنین بودند. پس حسام

8 ماما S: مادر Y: بابا M: در یافتهیم MS: یافتهیم Y: گرم ۹ || M- ۱۱ ماما YS: بابا M: اماما YS: بابا M: سر ۱۳: سر S: سری MY: ۱۴ || درجه S: + از درجه Y: ۱۶ عنهم YS: عنه و عنهم M: ۱۷ پدرش S: + و پدر پدرش نیز Y: ||

الدين صدق دارنده ابن صدق دارنده ابن صدق دارنده است. راضی شود خدای تعالی از وی و از ایشان و آن ارمومی اصل است. "المنتسب الى الشیخ المکرم" نسبت وی به شیخ مکرم است. گویند که مراد از او شیخ ابو^{۴۴} الوفا البغدادی است. "بما قال امسیتُ كردیاً و اصْبَحَتْ عَرَبِیَاً" با آنکه گفت شبا نگاهی کردم من گُرْدی و بامدادی کردم من عربی یعنی از جمله^{۵۵} مناقب اوست که از او بعض کسان وعظ طلب کردند. از بھر استهزايش او جواب گفت فردا انشاء الله شب رسول الله را در خواب دیدم و گفت یا رسول الله از من وعظ می خواهند و من امی ام رسول الله علیه السلام گفت لا تخف انشاء الله یتجلى الله لك باسمه العلیم الكلیم المتعلق الى الہادی چون صباح شد به^{۵۶} جامع آمد و بر منبر رفت وعظی کرد مردمان حیران بماندند و گفت امسیتُ كردیاً و اصْبَحَتْ عَرَبِیَاً و این سخن در عرب مثل شده است. "قدس الله روحه و ارواح اخلافه" پاک کند خدای تعالی جان وی جانهای ماندگان وی. "فنعم السلف و نعم الخلف" بهترین گذشته و بهترین مانده. "له نسب القت الشمس"^{۴۵} علیه رداء ها او را نسب است که آفتاب بر وی افکنده است جامه^{۴۶} بیرونیش. "و حسب^{۴۷} ارخت النجوم لدیه اضواء ها" و حسب است که انداخت ستاره ها پیشش روشنیهايش. "لم یزل فناهم قبلة الاقبال" زائل نشد میدان ایشان از قبله^{۴۸} توجه شدن. "یتوجّه اليها بنو الولاة"^{۴۹} توجه کند به آن قبله^{۵۰} فرزندان حاکمان. "و کعبة الامال" و زائل نشد از کعبه^{۵۱} امیدها شدن. "یطوف بها وفود العفة" طواف کند او را گروه خواهندگان مراد طالبان خداست. "لا زال كذلك ما طلع

نجم و ذر شارق⁴⁸" زائل نشود از چنین شدن مادام که می برايد ستاره پدید آيد پدید آينده. "ليكون معتصماً لـأولى البصائر"⁴⁹ الربانيين الروحانيين السماوين العرشين ۳ النوريين" لفظ معتصم به فتح صاد به معنى قدوة و متمسك است. يعني تا آن شيخ حسام الدين يا آن كتاب مثنوى⁵⁰ مقتدى و مرشد باشد مر اصحاب بصيرتها که منسوب ريند و بر ايشان روحانيت غالب است و آنان که بر آسمان روند به قطع تعلق سفليات ۶ و آنان که می خواهند که در دل⁵¹ مؤمنان جا کنند که قلب المؤمن عرش الرحمن ويا بالاتر از آسمان⁵² رفتند و آنان که به انوار علم و معرفت و آثار عمل و عبادت منور شده اند. "السکوت⁵³-النظر" خاموشانند و نظر کننده. "الغیب الحضار" غائبانند به ۹ صورت و حاضرانند به همت. "الملوك تحت الاطمار"⁵⁵ شاهانند زیر کهنه ها⁵⁶. "شعر-للہ تحت حجاب العز طائفة-اخفاهم برداء الفقرا جلالا- هم السلاطين فى اطمار مسكنة-جرروا على الفلك الحضراء اذيلا. "اشراف القبائل اصحاب الفضائل انوار الدلائل" شريفان ۱ قبيله هايند و خداوندان فضيلتهايند و نورهای دليلهايند. "آمين يا رب العالمين" اين دعا قيد است به لفظ لا زال. "و هذا دعاء لا يرد فانه" اين دعائيست رد كرده نمى شود زيرا او "دعاء لاصناف البريه شامل" دعائيست برای صنفهای خلق شامل است⁵⁷. "و الحمد لله رب العالمين و صلی الله على سیدنا محمد و آلـه و عترته" بر نسب وي "الطيبين الطاهرين⁵⁸ اجمعين و حسبنالله و نعم الوکيل" چون به توفيق ملك وهاب شرح ديباچه⁵⁶ كتاب قام شد. پس از اين از برای بقاء حیات در شرح نظم و ابيات شروع کنیم. اول اين را بدان که بر ارباب عقول زاهره و اصحاب قلوب طاهره روشن و پيدا و ظاهر هويدا

1 ستاره MS: YS: 3 || M: 7 || Y: - آنان YS: 9 || M: - حاضرانند YS: حاضرند M: اشعر YS: نظم M:

است که مقصود اصلی و مطلوب کلی از تأثیف کتاب مثنوی و ترکیب این جامع معنوی ارشاد جمیع طوائف عباد و تنبیه بر احوال مبدأ و معاش و معاد است و در بیان مبدأ ۳ ناچار است بی ریب از تنبیه بر عوالم غیب چون خضرت عندیت احادیث که مبدأ تعینات و مرجع مکونات است^{۵۹} و چون حضرت علمیه الٰهیه که قرارگاه اعيان ثابتہ است و چون عالم^{۶۰} جبروت که مستقر ارواح مجرد است^{۶۱} و چون عالم ملکوت که محل ۶ اکتساء خلت اشباح لطیفه است و چون عالم مثال که بزرخ در میان عوالم غیب و شهادت است و این حضرات و عوالم اماکن اصلیهً مشعوفه و مساکن مقدسهً مألوفه است. هر موجود که به عالم ملک و شهادت^{۶۲} که منزل غربت و محل کریت است از آنجا ۹ آمده اند و رجوع^{۶۳} به آنجا می کنند و ساکنان این دار غربت طالبان آن دیار وصلت است. اگر چه بعضی ندانند اما نوع انسان سرور مسافران است و این نوع انسان که خلاصهً موحدات است در حالت معاش و مدت بقاش سه فرقه اند. اول فرقه آن طائفه ۱۲ است که وطن اصلی و مسکن حقیقی را بواسطهً مصالح^{۶۴} دنیا و وجود بیع و شرا فراموش^{۶۵} نکرده اند. لا جرم این طائفه فرقت دیدگان بوجب حبّ الوطن من الايان دمی از یاد رجوع غافل نباشند و از ناله و فریاد ذاهل نشوند و فرقه دوم آن گروه است که ۱۵ این خراب آباد و عالم کون و فساد را وطن اقامت کرده اند و از وطن اصلی غفلت نموده لابد این طائفه به مذکور محتاجند و به تنبیه احتیاج^{۶۶} دارند و این طائفه از شجرهً وعظ

2 عباد YS: عباد است M| معاد است YS: معاد M || 4-3 عنديت ... مكونات است MS: علمیه الٰهیه که قرارگاه اعيان ثابتہ است Y | علمیه ... ثابتہ است MS: عنديت احادیث که مبدأ تعینات و مرجع مکونات است Y || 6 عالم YS: عالم M || 9 آمده اند و آمده اند که M | این MS: آن Y | آن MS: این Y ||

و ارشاد ثمره رجوع معاد چینند و فرقه سوم آن طائفه است که فریفته این جهان فانی و مغور مکر⁶⁷ شیطانی شده اند و از وطن اصلی بکلی غافل⁶⁸ و از مقام حقیقی تمام ذا هل گشته اند بلکه آن عالم باقی را نیست و نا پیدا و بی اصل و نا هویدا پنداشته اند. طائفه اولی انسان کامل و مرشدان مکمل است. از انبیا و اولیا و طائفه دوم زمره ارباب ایمان و قابل اکتساب عرفان است که محل ارشادند و ارشاد را استعداد دارند و طائفه سوم اهل کفر و اصحاب طغيان است که قابل فضيلت ایمان و محل⁶⁹ استعداد عرفان نيند و مقصود مخاطبه طائفه اولی طائفه دومند. لا جرم خواجه کونين و رسول ثقلين را که مقتدائی طائفه نخستین است در سوره علق و مائده امر بقراءة و تبلیغ وارد شد که اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ وَبَلَّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ و طائفه دوم را فرمان استماع و انصات واقع گشته که در سوره اعراف فرمود اِذَا قُرِئَ الْقُرآنُ فَاصْتَمِعُوا لَهُ وَ اَنْصِتُوا و گفتار مرشدان در حقیقت کلام رب الانام است و ایشان همچو نایند. انفاس ایشان از نفس رحمن است و چون اول کلمه که از قرآن مجید بر سرور کاملان نازل شد. لفظ اقراء بود. چنانکه اکثر ارباب تفسیر بر آنند. لا جرم در مثنوی که در حقیقت کلام الله را تفسیر معنویست ابتدا به کلمه بشنو کرده شد⁷⁰ که " بشنو این نی چون شکایت می کند" لفظ چون⁷¹ در این محل با اشباع است. به معنی کيف و می کند مضارع است به معنی حال زیرا لفظ می، ادات حال⁷² است. چنانکه حرف با ادات استقبال⁷³ و مراد از نی مرشد کامل و پیر مکمل است که در مقام نفي وجود بشریت و رفع قيود انانیت مانند

4 و طائفه YS: و M: 7 اوی YS: + و M: 9 را YS: 10 انصتوا لعلکم ترجمون M: 12 که - MS: -

نى است. چنانکه⁷³ نى تهی و در تصرف نائي است يا بمنزله⁷⁴ قلم در دست کاتب که واسطه⁷⁵ تعلیم گشته است. چنانکه ارباب اشارات از این آیت کریمہ که اِقْرَاءُ و رِيْكَ ۝ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلِمَ بِالْقَلْمَنِ عِلْمَ الْاَنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ فهم این معنی کنند که واسطه⁷⁶ ظهور سر مکتوم و رابطه⁷⁷ تعلیم جمیع علوم قلم وجود محمدیست و رسول اللہ علیہ السلام بدین معنی اشارت فرمود آنجا که گفت اگر قلم نبودی دین را قیام نبودی و صلاح عیش روی ننمودی کما قال علیہ السلام لولا القلم لما قام الدين و لا صلح العیش و در میان چهار حدیث که احاديث اوائل گویند که هر یکی دیگری را مخالف می نماید که اول ما خلق اللہ العقل و اول ما خلق اللہ القلم و اول ما خلق اللہ روحی و اول ما خلق اللہ نوری توفیق همین بدین نکته ظاهر گردد. یعنی این چهار چیز که در این احادیث مذکور است بالذات واحد باعتبار مغایرنده که باعتبار ادراک معقولات عقل گویند و باعتبار واسطه⁷⁸ ظهور سر مکتوم قلم گویند و باعتبار آنکه حیات بخش است روح گویند و باعتبار آنکه روشنائی دهد نور گویند لا جرم مرشد کامل نیز از خودی خود تهی شده است و از وجود⁷⁹ عارضی فانی گشته و هر چه در صورت بنای مضاف است از نغمات و الحان فی حقیقتة صادر از صاحب وی است. همچنین مرد کامل مظہر ذات و صفات است ویا نی را دوازده سوراخ است. همچنان انسان را پنج حواس ظاهره و پنج حواس باطنی و یک قوت نظریه و یک قوت علمیه است و بعيد نیست که حضرت مولوی با این نی به خود

5 روی MS: Y-YS: 6 || M: Y-YS: 7 دیگری M: - 10 واحد MS: + 11-10 واسطه⁸⁰ ظهور YS: - | مکتوم

12 آنکه روشنائی M: 11-12 واسطه⁸¹ ظهور MS: آن روشنائی M: 14 و صفات Y: 15 حواس باطنی YS: باطنی

|| M 16 مولوی MS: مولانا Y

اشارت کند و از جدائی عوالم غیب شکایت کند و باز به رجوع آن طرف ارشاد و بشارت کند. "از جدائیها حکایت می کند" بیان شکایت است. یعنی از دوری یار قدیم⁷⁴ و از ۳ جدائی وطن اصلی حکایت می کند که از مرتبه^{۷۵} غیب هویت ذات جدا گشته است و از عالم استغراق دور افتاده و به عالم ملک واصل شده است و به مقام عقل و دار تکلیف رسیده "کز نیستان تا مرا ببریده اند" مراد از نیستان عالم الهیست که ارواح پیش از ۶ تعلق به اشباح آنجا بوده اند آن را در اصطلاح اهل تصوّف عالم غیب و عالم ملکوت و عالم ارواح و عالم امر می گویند. "در نفیرم مرد و زن نالیده اند"^{۷۶} مراد از نفیر صدا و دعوت مرشد کامل است و از مرد عقل و از زن^{۷۷} نفس "سینه خواهم شرحه شرحه از ۹ فراق" می خواهم سینه ای که شرحه شرحه باشد از زخم فراق که او را به من مناسبتی باشد یا انشراح سینه^{۷۸} خویش خواهم که بحکم اِشْرَحْ لی صَدْری منشرح شود. "تا بگویم شرح درد اشتیاق" تا نفسی شرح درد اشتیاق به او گویم یا تا شرح کنم درد اشتیاق خود را "هر کسی کو دور ماند از اصل خویش" هر کسی که از اصل خود منفصل و بعيد شد. "باز جوید روزگار وصل خویش" طالب شود زمان وصل خود را پس عاقل را می باید که دوری خود را از عالم لاهوت داند باز به آن وصول جوید^{۷۹} و بدان که انسان ۱۵ عبارت از جوهر روحانی و امر ریانیست نه این قالب ظلمانی و هیکل جسمانی و پیش از آن که بدین قفس تن مبتلا گشت طاووس فردوس بود و جایش خطائز قدس و مجالس انس بود که قُلْ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی و قدر سعادت وصول و اتصال نمی دانست ناز

2 کند MS: - Y || 3 جدائی MS: + Y | ذات MS: 4 عقل و MS: عقل Y || 7 در MS: از MS | صدا و MS: صدا

|| Y 8 و از MS: و مراد از M 9 زخم MS: از M 15 امر MS: قدر Y || M استعداد

محبوب حقیقی اقتضا کرد که او را از خویش دور سازد و در بوته^۱ محنت گذازد تا متوجه وطن اصلی طالب کمال وصلی شود به کسب معرفت خدا و طاعت و به جهاد اکبر ۳ و ریاضات "من به هر جمعیتی نالان شدم" یعنی در هر جا شرح درد اشتیاق می کنم و ۷۰ بطريق وعظ و ارشاد سخن می گویم. "جفت بد حالان و خوش حالان شدم" مراد از بد حالان کافران و اهل شقاوت است و از خوش حالان مؤمنان و اهل سعادت است. بد ۶ حالان را مقدم داشت. زیرا مقام اظهار حزن و بث شکوی است و نالیدن از غم و بلوی است. یعنی مستمعان من دو طائفه اند. "هر کسی از ظن خود شد یار من" هر ۹ کسی بر موجب ظن خویش آواز و سخن من می شنود و بر ظنش معنی می دهد پس هر اهل طریقت ظن می برد که او قرین من شده است. در مشاهده^۲ جمال الٰهی اما او ۱۲ نمی داند که من مشغوف تجلی ذات گشتم و غافل از غیر "از درون من نجست اسرار من" که مرا اسراریست غریبه و آثاریست عجیبه در این اشارت است بدان معنی که در حالت استماع نغمات هر کسی را ذوق وجد و حالات بقدر مدارج سیر او باشد در مقامات "حکایت" شبی شنید که مرد بازاری می گفت ما بقی عندهم الا واحد گفت هل کان الا ۱۵ واحد؟ مگر در آن ساعت سر او در جلال وحدانیت متحیر گشته بود و همچنین روزی شنید که بقالی می گفت الخیار عشرة بدانق نعره زد و گفت در آن بازار که ده خیار به یک دان که بخربند. آیا حال اشرار چگونه باشد؟ اما نومیدی شرط نیست و از یکی

۱ گذازد MS: گذارد Y || ۲ اصلی YS: + و M | به جهاد YS: جهاد M || ۵ اهل شقاوت YS: اشقا M || ۷ است YS: - M

۲ داند که YS: داند M || ۱۳ در مقامات YS: + به یک M - : به یک M

شنید که سعتربری می گفت نعره ای زد و بیهوش گشت چون بهوش باز آمد. پرسیدند
 که ترا چه افتاد؟ گفت من چنین شنیدم که سَعْ تربِری مگر آن ساعت مشاهدهٔ برّ و احسان
 ۳ خدا بر او غلبه کرده بود. پس سماع با مشاهدهٔ سر برابر افتاد. "سر من از نالهٔ من دور
 نیست" این سخن گوئیا جواب سؤال مقدّر است. منشأ سؤال آنست که گفت هر کسی بر
 ظن خود شد یار من یعنی به حقیقت سر من نرسید. پس شاید که بر خاطر گذرد که این
 ۶ از جهد آنست که در دلالت ناله قصوریست. پس جواب می گوید که قصور در فهم
 فاهم است و الا سر من و لطیفهٔ ریانیه از ناله و فریاد من دور نیست که اثر و صفت بر
 مؤثر و موصوف دال است. "لیک چشم و گوش را آن نور نیست" یعنی حسٰ ظاهر را
 ۹ قدرت مشاهدهٔ آن نور^{۷۹} نیست یا حسٰ ظاهر را آن نور نیست که سر مرا بیند و و از ۷۶
 نالهٔ من در یابد زیرا ادراک آن به حسٰ باطن و به قلب فاطن باشد. پس اگر خواهی که
 ادراک کمالات ما و مشاهدهٔ حالات ما نمائی دست از این چشم و گوش ظاهري بدار و
 ۱۲ چشم و گوش دیگر به دست آر. چنانکه فرمود "مصراع"- گوش خر بفروش و دیگر گوش
 خر. پس از این خدمت مولوی را مناسب شد که حال روح و تن بیان کند و لهذا
 می فرماید. "تن ز جان و جان ز تن مستور نیست" زیرا مثال جان چون دریاست و مثال
 ۱۵ تن چون موجهاست^{۸۰} که از حرکت او این متحرک شود یا همچو رشته است. با کلابه و یا
 روح همچو دست است و تن همچو آستین و گفته اند همه ارواح فرع روح^{۸۱} اعظم است
 که آن روح محمدیست و آن مظهر ذات حضرت خداست. "لیک کس را دید جان دستور

نیست" یعنی هر تن پرست را بدیدن جان دستور نیست یا هر کسی روح را چیزی اعتقاد کرده که اطبا و حکما و عقلا به گمان خویش چیزی گفتند. اما آنچه حقیقت او بود.

۳. کسی بدان نرسید و لهذا حق تعالی فرمود. قُلِّ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّيٍّ پس روح از عالم امر است و عالم امر آنست که کمیت و مقدار و مساحب را در وی راه نیست اما وجود جان از جستن تن ظاهر است. پس جان انبیا و اولیا همچو تن ایشان از کسی مستور نیست

۶ و حال ایشان از حال دیگران مخفی نیست. اما منکران را دیدن جان و مشاهدهٔ حال ایشان میسر نیست. چنانکه حضرت حق سبحانه و تعالی در حق رسول الله علیه السلام فرمود وَ تَرَيَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَ هُمْ لَا يُبْصِرُونَ لا جرم دیدن انبیا و اولیا را چشم اندرونی

۹ می باید و گوئیا نی گوید نَفَسٌ مِّنْ جَزِّ نَفْسٍ جانان نیست و نفس من در حیات تازه بخشیدن کمتر از جان نیست چنانکه از حرکات و سکنات تن اهل بصر به جان راه برند از ناله و نغمات من اهل بصیرت به جانان راه برند بدان ای سالک دین و طالب یقین که

۱۰ نی ترا به صدای بلند گوید. ابتداء قصهٔ من آنست که شنیدی یعنی در نیستان با برگ و ساز بودم و سبز و دراز سرم به تیغ از تن برداشتند و بندم از بند جدا ساختند چون دل از یار پرداختم و سینه از جمیع خیالات خالی ساختم مرادات من حاصل گشت اگر چه بی

۱۱ سر شدم چندین دیده دیدم اکنون چشم بر فرمان یار دوخته ام و خانهٔ دل را به هوای او ۸۵ از اغیار پرداخته ام و با سوز او در آتش ساخته ام آغاز قصهٔ من اینست و قصهٔ تو آنکه تا ترک آب و گل نکنی و یا سر هستی به تیغ مجاهده نیندازی سر بر قبول و

تاج رضا نیابی و تا از رفیقان هوا جدا نشوی شایستهٔ حضرت خدا نشوی اما انجمام کار نی به غیر سوختن در آتش عشق نباشد. "حکایت" حسین منصور را پرسیدند که ۳ نهایت عشق چیست؟ گفت: سه روز مراقب احوال من باشید همان روز او را آویختند و روز دوم سوختند و روز سوم خاکستری برباد دادند. لا جرم حصهٔ خویش از انجمام نی بر گیر اگر چنانکه دل سوختهٔ آتش کش داری بدانی که "آتش است این بانگ نای و ۶ نیست باد" این آواز نی همچو آتش سوزنده حرارت دهنده است. محل قابل را و بوجب وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى باد نیست. پس در تو تأثیر کند و اگر آنچنان دل نداری تا در تو آن آتش اثر کند نیستی و فنا حاصل کردن می باید چنانکه می فرماید. "هر که این ۹ آتش ندارد نیست باد" هر کرا این آتش نیست می باید که نیست و فانی گردد^{۸۲} تا که نیستی و فنا سبب حصول این آتش شود چون حضرت مولانا گفت بانگ نی آتش است. پس از این بیان کند که آن آتش چه آتش است. "آتش عشقست کاندر نی فتاد" یعنی ۱۲ این آتش بحکم يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّهُنَّهُ وَ بُوْجَبَ فَاحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ آتش عشق الْهَيِّسْت از جانب خدا در نی یعنی در دل پیر کامل افتاد سوزنش او از آنست و بدان که جوشش عشق جذبه ایست که او را گاهی خمر می گویند و لهذا گفت. "جوش عشقست کاندر می فتاد" در این اشارت است بدان معنی که محبت به همه ساریست که از خروش نی ۱۵ تا به جوش می از محبت خالی نیست و توالد حیوانات و بقاء حیات و نظام عالم و

6 سوزنده YS: + و M || 7 الْهَوَى YS: + ان هو الاوچی يوحى M || 8 کند MS: وفا Y ||

انظام بنی آدم به محبت است. چون حضرت مولوی بیان کرد که عاشقان از محبت الله است. پس از این بیان کند که اهل او کیست. "نی حریف هر که از یاری برید" و از ۳ دوست دور شد و دوری را دانست چون مرغگی که در قفس الفت نا گرفته از شوق وطن اصلی همیشه می طبد و چون الفت گرفت هر ساعت که آواز جنس خود شنود به آن ۸۶ اضطراب که اول داشت باز گردد و یا لائق مصاحب نی آنست که از اهل هوا و هوای ۶ نفس بریده باشد. "پرده ها اش پرده های ما درید" اشارت است به مراتب سلوک که به موافقت پیر و طالب رفع حجاب باشد از چشم سالک یا کسی که بسبب مشاغل دنیا در پرده^۱ حجاب باشد پرده و بانگ نی پرده^۲ او را می درد و آن را از خواب غفلت بیدار ۹ کند و حجاب او را برابر دارد. "همچو نی زهری و تریاقی که دید" آنان که مستغرق طلب وسائلند و سرمست تجلی جمال پرده های نی شوق و ذوق آنان را و مستی و حالت ایشان را زیاده می کند و از زهر هجر رهاند و به وصال رساند و آنان که معرض از یار است و ۱۲ مستقبل اغیار آنان را سبب بُعد و عناد باشد. پش مقبل را سبب قرب است و معرض را سبب بعد لا جرم نی نسبت با بعضی زهر است و با بعضی تریاق "همچو نی دمساز"^۳ و مشتاقی که دید" یعنی پیر طریقت و مرشد^۴ آخرت مصاحب و یار پر حقیقت است و ۱۵ مشتاق طالب حضرت که بمحب آیت سوره^۵ حم زخرف دوستی او را نیست^۶ ندامت و تأسف الْخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ^۷ چون حضرت مولانا حال نی را بیان کرد. پس از این مقالش را گوید. "نی حدیث راه پر خون می کند" یعنی سخن از

۱ که YS: + عشق M || 8 پرده حجاب MS: با بعضی MS: به بعضی Y || 13 با بعضی MS: به بعضی Y ||

14 طریقت و MS: طریقت Y ||

طريق پر خطر می گويد. "قصه های عشق مجنون می کند" و حکایات عشق دیوانگان خدا می کند چون معلوم شد که راه خدا پر خطر است. پس از اين حضرت مولانا بیان ۳ کند که فهم اسرار نغمات و ادراك اخبار مشکلات جز ارباب مشاهدات و اصحاب حالات نکند. "محرم اين هوش جز بيهوش نيست" يعني محرم عقل معاد آن کس باشد که عقل معاش او نباشد زيرا مناسبت می باید چنانکه "مر زيان را مشترى جز گوش ۶ نيست" يعني مقالات را شنونده گوش است. "بيت"-نيابي ز چشم استماع مقال-نبيني ز بیني که بیند جمال. چون کسان بسيار از با هوشی و بي گوشی اخبار و اسرار را نشنيدند و روزگار را ضائع گذرانيدند. پس از اين حضرت مولانا حال ايشان را بیان ۹ کند و بدین درد درمان فرماید که "در غم ما روزه ها بيگاه شد" سوق اين مقال بر نهج ۹۰ کلام منصف است كما قال الله تعالى حاكيا عن حبيب بن اسرائيل و مالي لا عبد الله فطرنى و اليه ترجعون مقتضاي ظاهر حال آن بود که گويد چيست شما را که عبادات ۱۲ آفريديگار خود نمی کنيد و حال آنکه باز گشت همه شما به حضرت اوست و ليكن گفت چيست مرا که عبادت آفريديگار خود نمی کنم تا از ابتداء ايشان را نفرت طبیعت از استماع مقال نشود و از سعادت قبول نصيحت و ارشاد^{۸۷} باز نماند. پس بدايت به عتاب ۱۵ و نصيحت نفس خويش کرد تا سلسله دواعی استماع به حرکت آيد و شوق اصغا و القاء سمع در ايشان به حصول پيوند دو مجال تنبیه بر غرائب و ضلالت و امكان تحریض بر سلوك مناهج هدایت باشد كما قال و اليه ترجعون پس حضرت مولوى نيز بر

2 مولانا YS: مولوى M || M 6 يعني YS: عين M ابيت YS: نظم MS: متصف Y 11 عبادات YS: عبادات

|| M 14 غاند YS: باند M ||

این نهج سلوک کرده می گوید ما را در طلب محرومیت اسرار بیهودشان چون سائر
نا محروم و هرزه گوشان روزگاری به غم گذشته و روز زندگانی بیگاه گشته است.
۳ یعنی ما را در غم نا یافت اسرار ایام و روزگار ضائع و بی وقت گشت. پس محرومیت
نیافتیم و در غم او عمر را در یافتیم. لا جرم بقیه^{۸۸} عمر ما در سوز و گداز است.
چنانکه می فرماید "روزها با سوزها همراه شد" از درد نا یافت روزها با حرارت قرین
۶ گشت. بعد از این طریقه^{۸۹} تعویل بر کار گذاری الطاف بی غایت حضرت مفیض الخیرات
و وظیفه^{۹۰} اعتماد بر مددکاری اعطاف بی نهایت بنیل المرادات تعلیم می فرماید "روزها
گرفت گو رو باک نیست" یعنی اگر روزها و روزگار با غفلت گذشت از رفتن او هیچ
۹ غم نیست. پس از این به تضرع و زاری در مناجات باری که بخشنده^{۹۱} بی منت است و
بخشاینده^{۹۲} بی علت می گوید. "تو بمان ای آنکه چون تو پاک^{۹۳} نیست" که بحکم جذبه من
جذبات الرحمن توازی عمل الشقلین یاک جذبه و عنایت تو بهتر از عبادت بسیار است.
۱۲ "بیت"-کار خلق است این که علت ملت است-هر که آن درگه رسد بی علت است. در این
سخن تسلیت است نا محروم و غافلان را و ارشاد به خیر است ایشان را که اگر عمر
شما در ضلال و غفلت گذشته است بقیه^{۹۴} عمر را در ندامت مگذارید. بلکه دست مرشد
۱۵ بگیرید و از او همت به جوئید و حضرت خدا^{۹۵} را تضرع و زاری بکنید تا به مقاصد
برسید. زیرا حضرت خدا جل و علا نه چنانست که همه به حال به گاه آمدگان پردازد و ۹۶

3 ما راYS: - M - 4 گدازYS: گدازی M || 6 غایت MS: غایات Y || 7 بنیل S: بنیل MY | تعلیم MS : + می دهد که

|| M || Y 10 || Y 12 || M - بیتYS: نظم

بی نوایان بی گاه آمده را از خوان افضال محروم سازد نمی بینی که کافری هشتاد ساله
اگر وقتی ایمان آورد حضرت ربّ کریم و خداوند رحیم ایمانش قبول کند. "مصراع"-پیش
۳ او بی گاه چه بود یا به گاه. کی باشد که انابت و توبه^۱ مسلمان را قبول نکند. "رباعی"
-یا رب برها نیم ز حرمان چه شود- راهی دهیم به کوی عرفان چه شود- بس کبر که از کرم
مسلمان کردی- گر رحم کنی به یک مسلمان چه شود. بدان که شاربان شراب تحقیق و
۶ طالبان اسرار طریق سه طائفه اند. بعضی از جرعه‌ای مست شوند دون همتی کنند.
"بیت"-بکوش تا به کف آری کلید گنج وجود- که بی طلب نتوان یافت گوهر مقصود. و
بعضی هزار دیار را به یک دم در کشند، و از تشنگی هل من مزید گویند. "حکایت"
۹ یحی بن معاذ رازی پیش سلطان العارفین بایزید قدس سرهما فرستاد سکرت من کثیرة
ما شربت من کأس محبته. بایزید در جواب نوشت که غیر تو دریاهای سماوات و عرض
را به یک دم در می کشد و زیان از تشنگی بیرون آورده هل من مرید می گوید^{۹۱} "شعر"
۱۲ - عجبتُ لِن يَقُول ذَكْرَ رَبِّي وَ هَلْ اَنْسِي لَذِكْرِ مَا نَسِيَتْ شَرْبَتُ الْحَبْ كَأْسًا بَعْدَ كَأْسٍ وَ مَا
نَفْدُ الشَّرَابِ وَ لَا رَوْيَتْ. هر آینه صاحب ذوق می داند که به کاسه چشیدن دیگر است و
به جای جرعه دریا را در کشیدن دیگر و بعضی از آن طوائف غافلان که بی روزی اند
۱۵ که بهر عذری از طلب باز مانند بر این سه طائفه اشارت کند. "هر که جز ماهی ز آبش
سیر شد" این مصراع به منطقش اشارت است به طائفه اولی و به لفظ ماهی اشارت
است به طائفه ثانیه یعنی اما ماهی را از آب سیری نیست. "هر که بی روزیست روزش

۲ آورد MS: + در Y ۶ شوند YS: +: که M ۷ || بیت YS: نظم M ۱۲ و ما MS: فما Y ۱۴ غافلان S: کاهلان Y: آنان M

دیر شد" این مصراج اشارت است به طائفه^۱ ثالثه یعنی هر که گرسنه و خالیست. روز او را دیر و دراز [می آید که خود را عمر دراز تصور می کند و در توبه و طاعت تأخیر و ۳ تقصیر] می کند. [پس طول امل و تأخیر توبه سبب حرمان است] یا هر که بی نصیب است از عشق در ظلمت و غم است. روز او را دیر و بی وقت می آید و حضرت مولانا دیگر اشارت می کند بدان معنی که گفته اند لا یعرف الفارغ ما فیه غیره حتی ینتهی ۶ الیه سیره. زیرا تعریف حال از طریق مقال راست نمی آید و لهذا می فرماید. "در نیابد حال پخته هیچ خام" چنانکه نا بینا اختلاف الوان و لطافت صور حسان از طریق بیان فهم نمی کند و مراد از پخته آنست که به ریاضت و مجاهدت نضج یافته باشد و خامی او ۱۰^a رفته "پس سخن کوتاه باید و السلام" که خیر الكلام ما قل و دل چون حضرت مولانا ۹ تنبیه بر جلالت اصل کرد و تحریض بر طلب وصل و اشارت و دلالت کرد بر آنکه با یافته قانع گشتن از قصور همت است و از قلت معرفت و عذر آوردن که بیشتر از ۱۲ اوقات ضائع گذشت روز طلب بی گاه شد مقبول نسیت. پس بر طالب و سالک واجب است که چون قدم در راه طلب نهند اول بند تعلقها^{۹۲} را بشکند. گفته اند در بند هر چه باشی بنده آن باشی: چنانکه در خبر وارد است تعس عبد الدینار تعس^{۹۳} عبد الدهم تعس عبد بطنه تعس عبد فرجه تعس عبد قمیصه. لا جرم می فرماید. "بند بگسل باش آزاد ای ۱۵ پسر" معنی مراد اینست که بند بگسل تا از [بندگی اغیار بیرون آئی و آزاد باش تا بندگی یار را شائی که دوست^{۹۴}] از بنده ای به شرکت دیگری نمی خواهد که الشرکة عیب. "چند باشی بند سیم و بند زر" بزرگان گفته اند محبت^{۹۵} دنیا و محبت حضرت خدا

^۱ پس ... است YS - M - 4 می آید و YS: می آید M 11 قلت YS: قصور قلت M ||

در دلی جمع نمی شود. چنانکه آب و اخگر در کاسه ای نباشد و بدان که اگر چه طالب را نقد وجود می باید باخت. اما کار را به تدریج می باید ساخت از برای این اولا از بند ۳ سیم و زر بیرون آمدن فرمود و به لفظ پسر خطاب کرد تا معلوم شود که در بند سیم و زر بودن مقام طفولیت^{۹۶} است و عدم رجولیت که اصل سیم و زر سنگ و خاک است و طفلان را با خاک بازی باشد و در مثل است که التراب ربیع الصبيان دیگر اشارت ۶ می نماید بدان معنی که گفته اند. "مصراع"-بهر چه بسته شود راه رو حجاب ویست. به تخصیص تقيّد به عالم شهادت که اسفل جمیع عوالم است و تنگترین همه عالمهاست سبب حرمان از فیضان بحر فیاض الهی و موجب خراسان در مصادفت فضل فیضاض ۹ نا متناهی است چه فیض^{۹۷} و فضل از حضرت منزله دریائیست بی نهایت و طالبان بثابه تشنگان متوجه به آن دریا و آنها که مقید عوالمند منزله صاحب ظروف و اوانی ۱۲ اند مقید به ادنی چون صاحب کوزه و کاسه و مقید به اعلی چون خداوند سبو و خم لا جرم هر کس از آن بحر بی ساحل نصیبی بقدر ظروف و اوانی خویش حاصل کند. چنانکه می فرماید. "گر بریزی بحر را در کوزه ای"^{۹۸} این شرط است. "چند گنجد قسمت ۱۰۶ یک روزه ای" لفظ چند گنجد سؤال است و لفظ قسمت یک روزه ای جواب و جمله جواب ۱۵ شرط است. لا جرم در این راه مستستقی دریا آشام می باید که با کاسه و کوزه و سبو و خم تشنگی او ننشینند. پس ظروف و اوانی تقيّدات به سنگ تجرد بشکند و خود را در دریا اندازد. آب سبو در جوی ریزد و آب جو به بحر آمیزد و هم جوینده را می باید

که کوزه^۱ چشم از شراب حرص و استحسان اغیار خالی دارد تا از آن دریا پر شود. اما آن کس که هنوز کوزه^۲ او بیش از قسمت یک روزه ای نپذیرد قطره ای از آن بحر زخار در آن کوزه ای نگنجد یا آن کس که کوزه^۳ دل و دیده^۴ او به حرص سیم و زر قام پر شود از آن بحر الٰهی در آن کوزه پر قطره ای نگنجد. چنانکه می فرماید. "کوزه^۵ چشم حریصان پر نشد" کسی که کوزه^۶ چشم او به حرص پرست از آن دریا پر نشود. "تا ۶ صد قانع نشد پر در نشد" یعنی چنانکه اگر صدف از آب دریا پر باشد قطره ای از آب نیسان در او راه نیابد و از دیدار دُر محروم بماند. پس از نیسان رحمت قطرات محبت در صدف دل وقتی چکد که از تعلق اغیار خالی باشد و به حلیه^۷ قناعت خالی بود تا گوهر لالی از گنج القناعة کنز لا یفنی در یابد. "هر کرا جامه ز عشقی چاک شد" در این تنبیه است بر آنکه اقرب طرق اتصال به حضرت ذی الجلال عشق است یعنی کوزه و صدف را از حرص و عیب کلی پاک کردن کسی را دست دهد که جامه^۸ هستی و تن ۱۲ پرستی به دست عشق تواند چاک کردن پس هر کس که چنین شد. "او ز حرص و عیب کلی پاک شد" زیرا هستی سبب حرص دنیا و عیب اتقیاست^۹. پس کسی را که محبت الٰهی غالب باشد و آن از معاصی تائب و لباس اخلاق ذمیمه را بدرد و به جای او اخلاق ۱۵ حمیده آرد و جامه^{۱۰} فاخر را بدر کند و عباء اهل فقر بپوشد تا ظاهر و باطن او موافق باشد او از حرص و جمیع عیوب پاک شود و بدان که اصل این سخن آنست که پیشوایان طریق از سر تحقیق گفته اند که اگر چه طریق الی الله به عدد انفاس

خلاتق است. اما اصول جمیع طرق¹⁰⁰ سه طریق است. یکی طریق اختیار و دوم طریق ابرار و سوم طریق شطّار اما طریق اختیار آنست که روندگان آن راه قرب جوار حضرت پادشاه به صلوٰة و صیام و قراآة و قیام و به حج و جهاد و صلاح و سداد جویند و اصحاب وصول بدین طریق در زمان طویل اقل من القلیل اند و طریق ابرار آنست که در ۱۱۶ او به تصفیه^۱ باطن و تزکیه^۲ نفس و تبدیل اخلاق قرب حضرت خلاق جویند و اگر چه و اصلاح بدين طریق اول بیشترند. از این راه نیز از هزار یکی واصل شود و مدتی از اوقات بر سر تبدیل صفتی از صفات باید گذرانید. چنانکه منصور از خواص پرسید که نفس خود در کدام مقام ریاضت می فرمائی و این راه پرآفت را که در هر ۹ قدمی هزار مخافت است چگونه می پیمائی^۳. گفت مدت سی سال است که نفس خود را در مقام توکل ریاضت می دهم فرمود که چون عمر خود در تبدیل صفتی از صفات فانی ساختی و تا اکنون به ترک هستی نپرداختی پس کی تو در خدای فانی خواهی شد. اما طریق شطّار راه طائفه ای اند که ایشان سیر به سمند جذبه و بدرقه^۴ عشق کنند و چون آتش جذبه و عشق در خرمن دل ایشان افتاد خس و خاشاک هستی و تعلقات اغیار را به قامی بسوzd و سالك را چهره ای به نور تجلیات حضرت احادیث بر افروزد تا ترک وجود ۱۵ بر خود فریضه بینند و گویند. "رباعی" سنت عشاقد چیست برگ عدم ساختن، گوهر دل راز تو مجرم غم ساختن، بدرقه چون عشق گشت از پس پس تاختن، تفرقه چون جمع گشت با کم کم ساختن. سالکان این راه از دادن جان نگریزند و از ترک نام و ننگ نپرهیزند و به اتفاق اهل الله از این نزدیکتر راه نیست و قابل جذبه^۵ عشق به غیر

2 قرب YS: - M 6 || MS: + اما Y || 14 حضرت احادیث MS: #الله Y ||

از دل آگاه نی چنانکه شیخ عبد الله انصار می فرماید تجلی حق ناگاه آید اما بر دل آگاه آید. باید که در مباشرت اسباب عشق باشی اگر چه در یافتن جذبات عشق در اختیار سالک نیست. اما خانه را از اغیار پرداختن و از برای یار خالی ساختن به اختیار اوست باید که آینه^{۱۷۶} دل را به صیقل دیگر یار از ژنگار تعلقات اغیار بزداید تا چون دلدار در آینه^{۱۷۶} دل روی نماید سلسله^{۱۷۶} عشق به حرکت آید. چون حضرت مولانا بیان کرد که سبب خلاصی از قیود و موجب سعادت شهود عشق است گوئیا محرك اقبال و باعث توجه به درگاه کبریا و جلال از عشق قوی گشت. لا جرم بر طریق التفات خطاب عشق کرده می گوید. "شاد باش ای عشق خوش سودای ما" عشق خود عین شادیست. بدین سخن ۹ زیادگی او خواهد. "ای طبیب جمله علتهاي ما" که عشق الهی طبیب حاذق روحانیست که امراض قلبیه را محو کند. "ای دوای نخوت و ناموس ما" چون نخوت یعنی فخر کردن و ناموس یعنی عار کردن در طریقت حجاب قویست آنها را افراد بالذکر کرد اگر چه در اجمال علتها مندرج بود. "ای تو افلاطون و جالینوس ما" این دو طبیب ماهر و کامل بودند در طب جسمانی چنانکه عشق حاذق است در طب روحانی از آن جهت عشق را به آن دو تعبیر کرد و در این دو بیت بعضی را از آثار عشق بیان می کند که ۱۵ بسیاری از رذائل و عیوب که امراض مهلکه^{۱۷۶} قلوب است بواسطه^{۱۷۶} عشق دفع می شود و بعضی را از اصول صفات ذمیمه که نخوت و ناموس است به تصریح ذکر کرد چنانکه گفتیم و اول کسی که نخوت ورزید ابلیس بود چنانکه رب العباد در سوره^{۱۷۶} اعراف و

5 مولانا YS: + قدس سره M 9 || M - :YS طریقت M 11 || M 13 || YS: عشق MS 15 || طبیب M 15 و MS 16 || Y - :MS نخوت و

صاد از ابلیس حکایت می کند. قالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ.اما آدم و حوا در صدور زلت مسکنت ورزیدند. چنانکه خالق سما و قاف در آیات سوره ۳ اعراف حکایت می کند. قالاً رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا الآیت. لا جرم آخر این سه کس را دانستی و چون اول اثر عشق مجازی آنست که از نخوت و ناموس خلاصی دهد.

چنانکه گاهی پادشاهی از عشق غلامی اختیار کند اثر عشق حقیقی بر این قیاس معلوم است که چون است. پس از این حضرت مولوی اشارت می کند که مشابهت عشق به این دو طبیب قام نیست. "جسم خاک از عشق بر افلاق شد" یعنی عشق سبب عروج بر اعلیٰ معراج ارتقاست و موجب صعود بر اقصی مدارج اعتلاست. چنانکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم در شب معراج به عشق الّهی بر آسمانها عروج کرد که از حضیض فرش به اوج عرش رسید و عیسیٰ علیه السلام به عشق پرستی رخت هستی بسوخت لا جرم منزلش فلك شد و ادریس علیه السلام در تدریس عشق الّهی کامل بود تا مقام او همچو ملک فلك شد. پس قدرت عشق اینست که جسم خاک از او بر افلاک شد. اما طبیبان آن قدرت ندارد که اجسام را بر افلاک برنند. "کوه در رقص آمد و چالاک شد" ۱۲a یعنی کوه طور در طور عشق چون از تجلی ملک غفور مشاهده نور کرد، به رقص آمد و چالاک شد. هیچ طبیب قادر نیست که کوه را بجنband و به رقص آرد. "عشق جان طور آمد عاشقا" عشق جان طور شد ای عاشق که سبب حرکت طور عشق جمال رب غفور بود. "طور مست و خر موسی صاعقا" طور از شراب طهور از آن تجلی و نور مست شد

2 مسکنت S: و مسکن Y: - M || 3 کسی M || 4 خلاصی YS: خلاص M || 8 رسول الله YS : حضرت رسول الله

|| M - : YS || 11 او M

و اثر مستی او در همسایه پیدا گشت که موسی بیهوش در افتاد. چنانکه خالق طور
وقاف در آیات سوره اعراف گوید.¹⁰¹ فَلَمَّا تَجَلَّ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكَّاً وَ حَرَّ مُوسَى
۳ صَعِقاً. چون کشف این اسرار نازگی و لطافت دارد و این را جز با محرومی همراز و
همدمی دمساز در میان نمی توان آورد. حضرت مولانا گفت. "با لب دمساز خود گر
جفتمی" اگر مقارن همحال بودمی و قابل استماع مقال دیدمی. "همچو نمی من گفتنیها
۶ گفتمی" و اسرار خفیه را کشف کردمی. "هر که او از همزیانی شد جدا" همچو بلبل که
از بلبلان جدا باشد. پس اهل الله را همزیان اهل حال است و اهل الله وقتی اسرار گوید
که نزد او طالب باشد و الا گنگ و لال شود و لهذا می فرماید. "بی زبان شد گر چه
۹ دارد صد نوا" یعنی گنگ و لال می شود، اگر چه طلاقت لسان و فصاحت زبان و حسن
بیان دارد "حکایت" سمنون در طریق محبت ذو فنون بود. در مسجد شونیزیه
با جمعی نشسته وعظ می فرمود. نظر در اهل مجلس کرد. همه را نظارگی دید و هیچ
۱۲ مستمع¹⁰² نیافت تفرقه از غفلت جمع بخاطر او رسید. روی به قندیلهای مسجد کرد و
گفت. به شما می گویم آتش نفس او در نهاد قندیلهای افتاد. همه بر هم زدند و از
درستی قول آن بزرگ خرد گشتند. روزی هم از سمنون ذو فنون به سخن محبت تحریک
۱۵ سلسله جنون طلب کردند گفت کسی نمی دانم که محرم این راز باشد و مستمعی
نمی شناسم که در این معنی دمساز گردد از این انعام عام کالا نعام را چه خبر بر اسرار
اشرار را چه نظر سخن ارباب سر مزاج عناصر دارد بر فرق مدعی خاک بیزد، از چشم

۱ موسی YS: + علیه السلام M || 3 جز M و YS: که M || 14 به سخن YS: سخن M || 16 اسرار MS: +

معنوی آب ریزد، در گوش عام بادیست سmom آمیز، در دل خاص آتش آبست باد انگیز، آه
 چه کنم هر دلی مرغ این انجیر، نیست و هر بلبلی را آهنگ این صفیر، نی "بیت"- ترا به
 ۳ قاف چو هرگز نبوده است گذر- ز ما حکایت عنقا کجا کنی باور. ناگاه مرغی بیخودانه
 خود را از مقصوره پیش سمنون انداخت سمنون گفت حیوان صورت آدم سیرت به از ۱۲۶
 آدمی صورت حیوان سیرت این مرغ را در سماع اسرار محبت قابلتر از اهل مجلس
 ۶ می بینم و با او سخن از محبت می گفت و مرغ منقار بر زمین می زد تا از منقار او
 خون آمد و فی الحال جان داد. "مصراع"- جان فشانی اینچنین کن گر کنی. "حکایت"
 یحیی معاذ رازی از محraman راز بود. روزی بر سر منبر بر آمد. خلق بسیار دید جمع
 ۹ آمده ساعتی در ایشان نظر کرد قابلی ندید گفت ما را فرموده اند که با یک کس
 سخن گوی و آن کس حاضر نیست این بگفت و فرود آمد. پس نی بی دمساز نفس
 نی زند و عاشق بی هزار سخن نی گوید. چنانکه بلبل بی دیدار گل غلغل نی کند و
 ۱۲ لهذا می فرماید "چونکه گل رفت و گلستان در گذشت" لا جرم چون گل طلب و گلستان
 رغبت نباشد "نشنوی زان پس ز بلبل سر گذشت" پس بلبل طریقت گوینده نشود. در این
 تنبیه است که وقت توبه را ضائع کردن و ثورت تربیت شیخ را فوت کردن نی باید.
 ۱۵ چنانکه رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود هلك المسوتون قالوا من هم يا رسول الله
 قال من قال سوف اتوب. چون حضرت مولانا بیان کرد که وصول به حق بسبب عشق
 است. پس از این تعلیم کیفیت عاشقی کند که عاشق چنان می باید که بتووا قبل ان

2 بیت YS: شعر M || 4 خود را MS: - Y || 9 آمده YS: شده M || 15 صلی الله علیه و سلم YS: الله علیه سلام M || 16

حضرت MS: - Y || 17 می باید YS: باید M ||

تقوتا عمل کرده باشد و از خودی خود منقطع شده و جز معشوق چیزی دیگر نماند. زیرا "جمله معشوقست و عاشق پرده ای" توانی تو از اوئی اوست. بلکه در حقیقت همه ۳ اوست. پس تا پرده هستی عاشق از میان بر نخیزد جمال با کمال معشوق از پس پرده [پیدا نیاید. "زنده معشوقست و عاشق مرده ای" زیرا منی تو عاریت و اوئی او حقیقت است] پرده منی را از میان بر داشتن^{۱۰۳} می باید و این پرده جز بسطوت تجلی وحدت ۶ عشق زائل نشود. لا جرم می فرماید. "گر نباشد عشق را پروای او" یعنی اگر عاشق خواهد که به قوت خود به عالم معشوق رسد نتواند. زیرا این بی مدد عشق نباشد مثال این چنان بود که مورچه ای از هند قصد مکه کند به پای خویش او را به مکه رسیدن ۹ محال بود. اما اگر خود را بر بال کبوتری تعبیه سازد به برکات حرکات اجنه او ممکن بود اگر برسد، پس کسی را که مدد عشق نرسد. "او چو مرغی ماند بی پروای او" آن کس همچو مرغی بماند بی پر و بال وای او را چون کشف اسرار بسیار گشت، گوئیا ۱۳^{۱۰۴} غیرت راز دهان باز کرد و گفت. چرا طریق بیهوشی می سپاری و هوش را پیش و پس ۱۲ نداری. لا جرم حضرت مولانا جواب می گوید. "من چگونه هوش دارم پیش و پس" که هوش را بر پیش و پس داشتن کار کسی است که متصرف مملکت وجود عقل باشد. اما ۱۵ بی دلی را که از غلبات محبت محکوم تجلی نور یار باشد پروای این کار نباشد. "چون نباشد نور یارم پیش و پس" یعنی اگر نور یار پیش و پس من نباشد من نتوانم که عقل را پیش و پس دارم و ما پیش از این عقل را پیش و پس داشته بودیم و راز را با کس نا گفته اما عشق جمال یار دل ما را صفا داد که آئینه مجلی شد چون آئینه پر صفا

روی به آفتاب آرد غماز شعاع او شود. "عشق خواهد کین سخن بیرون بود" یعنی ظاهر شود. "آینهٔ غماز نبود چون بود" اگر منکری اعتراض کند که این آینه همه را حاصل است و آفتاب را مقابل با وجود آن صاحب آینه اهل بصیرت است و آینهٔ او غماز بی جواب آنست "آینهٔ جانت از آن غماز نیست" [آینت دانی چرا غماز نیست.][زانکه ژنگار¹⁰⁴ از رخش ممتاز¹⁰⁵ نیست] یعنی آینهٔ دل¹⁰⁶ را از ژنگار تعلقات ما سوی پاک نکرده ای . پس بر مقتضای کلام فخر الانام علیه الصلة و السلام لکل شیٰ صقالة و صقالة القلب ذکر الله دل را پاک می باید کرد زیرا که پیش محبوب هیچ چیز محبوبتر از آینه نیست از آنکه جمال با کمال معشوقی خود در او مشاهده کند و بر خورداری از حسن خود بواسطهٔ او یابد و لهذا حضرت خدا فرمود یَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ. إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ. و سلامت او عبارت از صقالت اوست و این حالت جز به متابعت شیخ کامل و مرشد مکمل میسر نشود. لا جرم از این معنی خبر می دهد در ضمن قصهٔ عاشق شدن پادشاه و بدان که حضرت مولانا در وصف کتاب مثنوی گفته بود و هو اصول اصول الدين اما از برای پوشیدن سر یار از اغیار و از بهر آنکه دل خلق به صورت حکایتها¹⁰⁷ مائل است معارف الـهـیـه را در صورت قصها آورد باز پند و حصها فرمود و لهذا گفت. "عاشق شدن پادشاه بر کنیزکی و خریدن پادشاه آن کنیزک را و رنجور شدن کنیزک و تدبیر شاه در معالجهٔ او" اگر چه این کتاب مثنوی فارسی و ۱۳۶

4 آنست YS: + که M | نیست YS: + علتش بیان کند M || 6 YS: - M || 5 YS: ان لکل M || 7 چیز YS: چنین
 11 میسر YS: - M || 12 M مثنوی YS: + معنوی M || 16 شاه MS: پادشاه Y | او MS: + و M

در صورت حکایت است اما اعتبار به معنی و نصیحت و حکمت است. "حکایت" در زمان پادشاه ولی سیرت بلکه خداوند ولایت سلطان بايزد بن محمد خان علیه الرحمة ۳ و الغفران عالمی از علماء آن زمان و غافلی از ذوق اهل عرفان که فارسی دان نبود زبان طعن^{۱۰۸} در حق شیخ المشایخ حضرت امیر بخاری علیه رحمة الباری دراز کرده بود که چرا کتاب مثنوی را مذاکره می کند این خبر به سمع شریف آن سلطان بايزد خان ۶ رسید. فرمود که المء عدوٰ لـما جهله "بشنوید ای دوستان این داستان" در صورت داستان است نه در حقیقت "خود حقیقت نقد حال ماست آن" زیرا ما را از بیان هر قصه حصه است. پس غرض ارباب حقائق حکایات خلائق نیست. "حکایت" از عزیزی شنیدم که ۹ گفت کسی در مجلسی کتاب مثنوی را طعن می زد. صاحب دلی گفت از کتاب مثنوی تفال کن بین کدام بیت آید آن طاعن کتاب مثنوی را گشاد در اول صحیفه این بیت واقع بود "بیت"-گوش^{۱۰۹} خر بفروش و دیگر گوش خر- این سخن را در نیابد گوش ۱۲ خر. و در آخر شرح این دفتر جواب مطاعن و فوائد سائر مذکر خواهد^{۱۱۰} شد. "بود شاهی در زمانی پیش ازین" در زمان ماضی "ملک دنیا بودش و هم ملک دین" یعنی روح انسانی که قوت علمیه و قوت نظریه تعلق به عالم ملک و ملکوت داشت. "اتفاقا شاه ۱۵ شد روزی سوار" آن روح با فتوح تعلق به بدن کرد. "با خواص خویش از بهر شکار" [بیت]-من شاهباز قدسم از لا مکان پریدم-بهر شکار و] صیدی در قالب آرمیده. "یک

۱ به معنی و MS: معنی M || ۳ اهل Y - :MS آن ۵ || Y - :MS سلطان سعید ۶ || Y - :MS جهله ۷

۸ حکایات MS: حکایت M || ۹ کسی MS: می آید Y - :MS ۱۰ آید Y - :MS ۱۲ سائز MS: بسیار Y اشد ۱۱

۱۴ نظریه MS: + با Y ۱۵ شد روزی YS: روزی شد M | شکار YS: + چنانکه عادت شاهان است M || ۱۶ بیت YS: نظم

M | پریدم MS: رسیدم Y | آرمیده MS: آرمیدم Y

کنیزک دید شه بر شاه راه" بزرگ و طریق عام و راه وصول ملک علام. "شد غلام^{۱۱۱} آن کنیزک جان^{۱۱۲} شاه" یعنی عاشق شد. "مرغ جانش در قفس چون می طپد" مرغ جان شاه در قفس تن اضطراب می کرد. "داد مال و آن کنیزک را خرید" و به وصال صوری رسید "چون خرید او را و بر خوردار شد" و بر مراد گشت. "آن یکی خر داشت پالانش نبود"^{۱۱۳} تا با او انتفاع کند. "یافت پالان گرک خر را در ریود" پس کار جهان بی نقصان^{۱۱۴} نباشد. "کوزه بودش آب می نامد بدست" مثال دیگر است و ضمیر راجع است به یکی "آب را چون یافت خود کوزه شکست" یعنی یکی را کوزه بود آب به دستش نیامد چون^{۱۱۵} آب را یافت کوزه اش شکست چون مقصود حضرت مولانا از قصه صورت حکایت^۹ نیست بلکه حصه و نصیحت است لا جرم عادتش چنین است که در هر قصه که شروع کند چون بعضی از قصه بگوید در آن مرتبه بر حصه و نصیحت تنبیه کند باز در قصه شروع کند و برخی از قصه بگوید باز بر حصه و پند تنبیه کند باز به قصه رجوع کند^{۱۱۶} چون بدین دو بیت حصه را بیان کرد باز حکایت رجوع کرد. "شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست" یعنی از هر طرف "گفت جان هر دو در دست شماست" یعنی چون معشوقه من که کنیزک است بیمار است من نیز بیمارم. "شعر"-روحی بروحک ممزوج و^{۱۱۷} متصل، و کل عارضة توذیک توذینی . و چون او صحت یابد من نیز صحت یابم. لا جرم^{۱۱۸} جان من و جان کنیزک در تصرف و قدرت شماست. "جان من سهلست جان جانم اوست" زیرا که او جانان است. "دردمند و خسته ام درمانم اوست" چنانکه گفته اند شفاء القلوب لقاء المحبوب. "هر که درمان کرد مرجان مرا" یعنی کنیزک را او را جان گفت^{۱۱۹} از روی لطافت و لفظ مر به معنی لام جاره است. "برد گنج و در و مرجان مرا" تجنیس است

يعنى آن کس ببرد خزينه^{۱۱۵} لؤلؤ و مرجانم "جمله گفتندش که جان بازي کنيم" همه طبيبان به شاه گفتند که جان بازي و اهتمام بکنيم. "فهم گرد آريم و انبازی کنيم" فهم را ۳ جمع کنيم و با هم ديگر شركت و معاونت و اتفاق و مظاهرت کنيم. "هر يكى از ما مسيح عالميست" هر خسته را دوا و مرده را احيا مى کنيم. "هر الٰم را در کف ما مرهميست" آن طبيبان به غفلت و غرور چنین سخنها گفتند. "گر خدا خواهند نگفتند ۶ از بطر" شدت فرح و نشاط را بطر^{۱۱۶} گويند. يعني آن طبيبان از صحبت شاه و التفات پادشاه چنان مغورو و مسرورو گشتند که ان شاء الله [نگفتند] "پس خدا بنمود شان عجز بشر" بشر که عادة الله چنین است که مغورو را عجز] بشرى مى نماید. پس خداوند قادر ۹ طبيبان را عجز بنمود. "ترك استثناء مرادم قسوتیست" يعني منشأ ترك ان شاء الله انسان را قساوت قلب و سختی دل است لفظ مر در اين محل نيز به معنى لام جاره است و بعض مردم گفتند لفظ مرادم به ضم ميم است. يعني از ترك استثناء مراد من قساوت ۱۴۶ ۱۲ دل است. "تى همين گفتن که عارض حالتیست" يعني ترك استثناء به دل نا گفتن است و گفتن نه همان به زبان^{۱۱۷} گفتن است بلکه گفتن به دل گفتن است. چنانکه "اي بسا ناورده استثننا بگفت" يعني به زبان "جان او با جان استثناست جفت" يعني بس کس استثناء را ۱۵ فراموش نکنند که ان شاء الله در دل ايشان مقرر است^{۱۱۸} و نظر حضرت خدا به دل است قال النبى صلى الله عليه و سلم^{۱۱۹} ان الله لا ينظرا لى صوركم و اموالكم بل ينظرا لى قلوبكم و اعمالكم اما آن طبيبان از آن طائفه نبودند که به دل ان شاء الله گويند و

2 به شاه YS: است MS: است Y 10 انسان M: 11 M: - 15 نکنند M: نکنند YS: احضرت

|| M: خدای تعالی YS: ||

لهذا علاج ایشان کارگر نشد این دو بیت از باب معرفت و نصیحت است. پس از این قصه را بیان کند. "هر چه کردند از علاج و از دوا" چون طبیبان ان شاء الله را از دل و زبان ترک کردند خدای تعالی ایشان را عجز بنمود که هر علاج که کردند. "گشت رنج افزون و حاجت نا روا" مرض کنیزک زیادت و حاجت نا مقبول گشت. "آن کنیزک از مرض چون موی شد" یعنی ضعف شد به نهایت رسید. "چشم شه از اشک خون چون جوی شد" ۶ یعنی خون می گریست که چشمش جوی اشک خون شد. "از قضا سرکنگیین صfra فزود" یعنی به تقدیر خدا اثر علاج بر خلاف مزاج شد که سرکنگیین قطع صfra نکرد با وجود که قاطع صfra است بلکه افزود. "روغن بادام خشکی می نمود" ترطیب دماغ نکرد با وجود که مرطب بود بلکه یبوست را افزود. "از هلیله قبض شد اطلاق رفت" اگر چه عمل مزاجش اطلاق و اسهال بود. "آب آتش را مدد شد همچو نفت" آب آتش را نکشت بلکه همچو نفت افزون کرد. لا جرم شافی حضرت خداست نه اطبا بسا طبیبان که در ۱۲ معالجه مرض حاذق بودند آخر بدان مرض مبتلا گشته مردند ابو بکر را رضی الله عنه گفتند الا ندعو لك طبیبا گفت کان عندي شافی الاطبا فقال انا الفعال لما اريد پس عاقل را می باید که شفا و صحت را از حضرت خدا جوید که یا شافی اشفنا گوید و سبب ظاهر را مؤثر حقیقی نداند خاطر را از سبب به مسبب گرداند. "ظاهر شدن عجز ۱۵ حکیمان از معالجه^۱ کنیزک بر پادشاه روی آوردن پادشاه به درگاه خدا و خواب دیدن پادشاه مبشر غیبی را و یافتن طبیب الله و حاصل شدن مراد" در این سرخی مجموع ۱۵a

۶ خون MS: - Y || MS: بـ Y || 13 الاطبا YS: + عنـى M | اـريـد M || سـبـب YS: اـسيـاب M

این قضا یا مذکور خواهد شد. "شہ چو عجز آن حکیمان را بدید" حکیم قادر طلبید. "پا
برهنه جانت مسجد دوید" یعنی به تذلل و خضوع و تنزل و خشوع علی وجه الاستعجال
۳. تضرع و ابتهال به حضرت ذی الجلال و ملک متعال آورد. "رفت در مسجد سوی محراب
شد" به سوی محراب رفت برای نماز و نیاز "سجده گاه از اشک شه پر آب شد" زیرا
تضرع را با گریه کرد در این تنبیه است که حاجت را از حضرت خدا می باید خواست نه
۶ از اهل دنیا "چون به خویش آمد ز غرقاب فنا" غرق دریای فنا شده بود و ماسوی الله را
فانی دیده چو از آن حال به خویش آمد. "خوش زبان بگشاد در مدح و ثنا" یعنی پس از
تضرع و دعا زیان مدح و ثنا به حضرت خدا گشاد. "کای کمینه بخششت ملک جهان" که
۹ ادنی احسان تو سلطنت جهان است در این تنبیه که ملک دنیا به نزد حضرت خدا اندک
است¹²⁰ "من چه گویم چون تو می دانی نهان" یعنی تؤیی عالم السر و الخفیات پس لازم
نیست که بر تو عرض حاجات کنم. "ای همیشه حاجت ما را پناه" و روا کننده^۱ دخواه
۱2 "بار دیگر ما غلت کردیم راه" لفظ بار دیگر یا به اول متعلق است یعنی بار دیگر این
حاجت ما را پناه شو یا به آخر متعلق است. یعنی به مقتضای بشریت چند بار خطأ
کرده ایم این بار نیز خطأ کردیم که علاج را از طبیبان ظاهر خواستیم "لیک¹²¹ گفتی گر
۱5 چه می دانم سرت" پس از لفظ گفتی نا تمام بیت مقول قول است یعنی اگر چه کفی علمک
عن المقال و کفی کرمک عن السؤال حاجت به قیل و قال نیست لکن بموجب فرمان تو
زاری لازم است که فرموده من اگر چه سر تو می دانم اما "زود هم پیدا کنش بر

۱ یا MS: - Y - ا حکیمان YS: طبیبان M 2 تذلل و YS: + تضرع M ا تنزل و MS: تنزل Y 3 ذی YS: ذو M 9 نزد

MS: تزدیک M 14 کرده ایم YS: کردیم ||

ظاهرت" آن سر را پیدا کن بر ظاهر¹²² تو این فرمان در سوره حم المؤمن است و قالَ رَبِّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ "چون بر آورد از میان جان خوش" چون آن شاه از میان جان زاری و آواز گریه آمیز آورد¹²³ "اندر آمد بحر بخشایش بجوش" دریای احسان الٰهی به جوش آمد که آن شاه را "در میان گریه خوابش در ریود" یعنی در میان گریه و رازی خواب بر بیداری غلبه کرد "دید در خواب او که پیری رو نمود" یعنی شاه در خواب پیری¹²⁴ دید در این تنبیه است که از تن غافل شدن و به خواب استغراق رفتن¹²⁵ ۶ می باید تا حکیم الٰهی روی نماید. "گفت ای شه مژده حاجات رواست" گفت آن پیر شاه را در خواب مژده ای شاه که حاجتهای تو رواست. "گر غریبی آیدت فردا ز ماست" ۹ او را بیگانه مدان. "چونکه آید او حکیم حاذقت¹²⁶" ماهر است در حکمت "صادقش دان کو امین و صادقست" بر قول او اعتماد کردن را لائق است. پس به سخشن اعتقاد کن. "در علاجش سحر مطلق را ببین" در علاج آن حکیم سحر حلال و تقلیب حال را ببین ۱۲ "در مزاجش قدرت حق را ببین" بموجب حدیث قدسی لا یزال عبدی يتقرب الى بالنوافل حتى احبة فإذا احببة كنت سمعه بصره و يده و لسانه بي يسمع و بي يبصر و بي يبطش و بي ينطق در مزاج آن حکیم قدرت خدا را ببین "چون رسید آن وعدگاه و روز شد" ۱۵ وعدگاه که فردا بود چون رسید "آفتاب از چرخ اختر سوز شد" یعنی آفتاب بر آمد و اختران محو کرد. "بود اندر منظره شه منظر" و به راه ناظر "تا ببیند آنچه بنمودند سر" ۱۴ یعنی در خواب -"قاعده"- حرف با در لفظ ببیند حرف استقبال است و این با مضموم باشد

4 || M - :YS + : 9 || M - :YS + : که مرشد کامل است M || 10 و M - :YS : او 13 || M - :YS + : و 14 ||

آن || Y - :MS

اگر اول مضارع مضموم باشد مثل بُکند و یا اول مضارع حرف با باشد مثل ببیند و یا حرف میم باشد مثل بداند و این با مكسور باشد اگر اول مضارع مفتوح یا مكسور باشد ۳ مثل بداند و اگر اول مضارع همزه باشد بعد از دخول این با و نون نا فیه و میم نا فیه همزه را به یا قلب کنند مثل بیفتند و نیفتند و میفتند. "دید شخصی فاضلی پر مایه ای" که سیمای او به خیر و نیکوئی گواهی می داد. "آفتایی در میان شایه ای" همچون ۶ آفتاب بود در ظهور و نور در تن تاریک قرار کرده "می رسید از دور مانند هلال" یعنی پیری ضعیف و مردی نخیف بود یا از دور همچو هلاک می نمود. "نیست بود و هست بر شکل خیال" امر خیالی بلکه نفس خیال چنین می باشد. "نیست وش باشد خیال اندر ۷^{16a} روان" اگر چه چنین است اما "تو جهانی بر خیالی بین روان" یعنی تو خیال را منباً همه کارهای خلق عالم دان. "بر خیالی صلحشان و جنگشان" صلح و جنگ اهل جهان "وز خیالی فخرشان و ننگشان" یعنی همه کارهای ایشان مبنی بر خیال است. نه همه کارهای ۹ اهل دنیا بلکه اطفال طریقت را در بدایت حال جز بشیر خیال غیبی نتوان پرورد چنانکه "حکایت" شخصی در خدمت خواجه یوسف همدانی به تعجب می گفت که در خدمت شیخ احمد غزالی بودم بر سفرهٔ خانقاہ با اصحاب طعام می خورد از خود غایت شد بعد ۱۲ از ساعتی چون به خود آمد گفت این ساعت پیغمبر علیه السلام را دیدم که آمد لقمه در دهان من نهاد خواجه یوسف فرمود تلک خیالات^{۱26} تریّ بها اطفال الطریقة [دام ۱۵ اهل دنیا خیالات جهان است که هر یکی به ملاحظهٔ کاری و خیال عملی گرفتار است

۲ بداند S: بپرد Y: بماند M: ای یا YS: و با M: ۶ و MS: - Y: می رسیدYS: می رسید M: ۷ یا YS: و با M: ۸ نفس خیال ۱۳ نفس خیالی M: ۱۴ یوسفYS: ۱۵ یا M: - ۱۶ الطریقة S: + چون بدانستی که Y: + یعنی M: YS:

اما خیالات اهل الله دیگر است که ایشان گرفتار اسماء و صفات حضرت خدا اند و لهذا می فرماید.] آن خیالاتی که دام اولیاست" اولیا که گرفتار آن خیالات است ۳ در عالم مثال "عکس مه رویان بستان خداست" عکس اسماء و صفات حضرت خداست که ایشان مظاهر واقع شده اند. [پس مراد از بستان خدا عالم آله است و از مهرویان او اسماء و صفات حضرت خداست.] بدان ای عزیز که میان عالم ارواح و عالم اجسام عالمی ۶ دیگر است که آن را عالم مثال گویند^{۱۲۷} و هر فیضی که از عالم لاهوت و جبروت و ملکوت نزول می کند و به عالم اجسام می رسد بواسطه این عالم می رسد و جمال نور مطلق در این عالم ادراک توان کرد از این جهت که عالم لاهوت و جبروت و ملکوت در ۹ غایت نورانیت و لطافت است و علم اجسام در غایت کثافت و کدورت و ظلمت و عالم مثال از طرفین به این دو عالم مناسبتی و مشابهتی دارد از این جهت که اجسام و صور و اشکال در روی مرئی می شود به عالم اجسام مناسبتی دارد و از آن جهت که اجسام ۱۲ لطیفه است به عالم ارواح مشابهتی دارد و این عالم مثال را دو مرتبه است مرتبه تقيید و مرتبه اطلاق از این جانب که به طرف عالم ملک تعلق دارد آن را در اين مرتبه خيال مقييد می گويند و از آن جهت که به طرف عالم ارواح تعلق دارد آن را در اين مرتبه ۱۵ خيال مطلق خوانند و معاني در مرتبه اطلاق مطابق اصل باشد اما در مرتبه تقييد گاه مطابق باشد و گاه غير مطابق بحسب صحت دماغ و مزاج و انحراف و اختلال "آن خيالي را که شه در خواب دید" اضغاث و احلام نبود بدان ای طالب خدا که رؤيا^{۱۲۸} بر هشت

1 حضرت YS: - M 2 || لهذا می فرماید YS: - M | خیالات است YS: خیالات M 16 || M صحت MS: - امزاج و

|| مزاج Y 17 || اضغاث و MS: اضغاث Y

قسم است آفاقی و انفسی هر یک از این دو قسم منقسم است بدو قسم پس چهار شد و یکی آفاقی و انفسی به هم مختلط و یکی حدیث نفس و یکی معنوی و حدیث نفس ۳ به او ممتزج و یکی اضغاث و احکام قسم اول از آفاقی آنست که شخصی قضیه‌ای از قضایا که در زمان ماضی بر سر او گذشته آن را در لباس یا غیر لباس در خواب بیند و معتبر کامل تعبیر کند که در زمان ماضی در فلان وقت فلان قضیه بر سر تو گذشته و او ۶ بگوید بعینه چنین بود و قسم دوم از آفاقی آنست که کسی در خواب دید که شخصی ۱66 آمد و اسبی آورد بعد از چند روز یا چند سال دید که آمد و اسبی آورد و گاه باشد که استر آورد این غلط گاه باشد که از طرف رائی باشد به جهت کدورت باطن و قلت صفا ۹ نتواند آن را بعینه دیدن و گاه باشد که صفا داشته باشد و لیکن بسبب عدم صحبت دماغ یا انحراف مزاج یا ضعف صورت باشد و قسم اول از انفسی آنست که شخصی در خواب دید که گرگ یا رویاه یا گربه پیش آمد اگر گرگ بیند صفت طمع باشد و اگر ۱2 رویاه بیند صفت حیله باشد و اگر گربه بیند صفت حقد باشد و قسم دوم از انفسی آنست که سالک نور بیند یا تجلی واقع شود و قسم پنجم از آفاقی و انفسی به هم آنست که سالک گاه باشد که فی الجمله بقیه اوصاف و اخلاق ذمیمه در نفس او مانده باشد در آن ۱5 حال که به آن صفت موصوف باشد به طرف حق میل کند و خاطر را از کثرت علائق و عوائق فارغ سازد بقدر فراغت خاطر در دل صفائی یابد بقدر صفا از وقائع حوادث عالم شهادت در دل او عکس کند چون صفات اخلاق ذمیمه و صفائی باطن در آن

3 مترج YS: اضغاث و M 3 اضغاث است M 6 در خواب دیدYS: - M 7 آمد و اسبی آورد و MS: آمد اسبی || آورد Y

جمع شده باشد لا جرم صورتی بیند دو جهتین قسم ششم که حدیث نفس است آن اینست
که رائی در امری از امور نفس به غایت راغب باشد در آن حالت صورتی خوب که
۳ مناسب آن باشد در عالم مثال در پردهٔ خیال جلوه کند و قسم منقسم که معنوی و حدیث
نفس به هم مترجح است آنست که سالک گاه باشد که ترک تعلق جسمانی تمعن بهیمی کرده
باشد و از آن جهت آینهٔ دل او بقدر نفی خواطر صفائی یافته باشد و بواسطهٔ بقیهٔ
۶ اخلاق ذمیمه اثر حدیث به آن ضم شده باشد معنی مرکب بیند و قسم هشتم اضفاث و
احلام است که به آن اعتبار نیست. "در رخ مهمان همی آمد بدید" یعنی خیالی که
پادشاه در خواب دیده بود در طلعت همایون مهمان غیبی مشاهده نمود این مرتبه
۹ درجهٔ اول است از ولایت که عین رؤیا واقع شود [قال النبی علیه السلام الرؤیا الحسنة
من الرجل الصالح جزء من ستة و أربعين جزء من النبوة و في روایة الرؤیا الصالحة جزء
من ستة و أربعين جزء من النبوة] "شه بجای حاجبان فا پیش رفت" لفظ فا چون وا
۱۲ برای تحسین لفظ است یعنی چون آن مهمان غیبی روی نمود شاه بی توقف به جای
دربانان پیش رفت و بالذات استقبال فرمود. "پیش آن مهمان غیب خویش رفت" تفسیر
پیش رفت است "هر دو بحری آشنا آموخته" یعنی شاه و طبیب الهی هر دو یک دریا
۱۵ بودند در عالم ارواح^{۱۲۹} آشنایی آموخته بودند^{۱۳۰} [قال النبی علیه السلام الارواح جنود
محندة فما تعارف منها ائتلف اجتمع و ما تناکر منها اختلف] یا دو غواص بودند
شناوری آموخته. "هر دو جان بی دوختن بر دوخته" هر دو را بی اتصال صوری^{۱۳۱} اتصال

۱ ششم که YS: ششم M: ۴ جسمانی YS: + و M: ۶ اضفاث و MS: اضفاث Y: ۹ علیه YS: + اصله و M: ۱۴ و

۲ - Y: ۱۵ علیه السلام YS: صلی الله علیه و سلم M: ۱۷ آموخته YS: آموخت M: MS

معنوی بود از ازل "گفت معشوقم تو بودستی نه آن" شاه به آن مهمان گفت معشوقم تو بودستی نه آن کنیزک "لیک کار از کار خیزد در جهان" که عشق او بحکم المجاز قنطرة ۳ الحقيقة به وصول تو سبب شد. [که به چون تو مرشد کامل رسیدم و دوستی تو در من

پیدا شد] "ای مرا تو مصطفی من چون عمر" خطاب به طبیب الهیست. "از برای خدمتت

17a

بندم کمر" یعنی [مصطفی علیه السلام امیر المؤمنین عمر رضی الله عنہ تلقین اسلام و ۶ تعلیم دین کرد عمر رضی الله عنہ دین او را تقویت کرد همچنان تو مرا تعلیم طریقت کن که الشیخ فی قومه کالنبی فی امته و من ترا نصرت کنم در این تنبیه است که پادشاهان را می باید که تقویت اهل الله کنند و عمر رضی الله عنہ وقتی که ایمان آورد ۹ نماز را از غار ابی قبیس آشکار کرد و رسالت مصطفی را صلی الله علیه وسلم اظهار

من نیز همچون امیر المؤمنین عمر سبب ظهور تو شوم در جهان [لا جرم معامله^۱ شاه جان

با مرشد کارдан چنین می باید] چون آن شاه دل پذیر در نظر پیر بی نظیر ادب را رعایت

۱2 کرد و آن را خدمت کرد به مقصد رسید اما آن طبیبان چون ترک ادب کردند و

آن شاء الله نگفتنند علاج ایشان مزاج کنیزک را ضرر کرد. پس حضرت مولانا به این

تقریب بیان ادب کرد و توفیق خداست. "از خداوند ولی التوفیق در خواستن توفیق

۱5 رعایت ادب در همه حالها و بیان کردن و خامت ضررها بی ادبی" [ادب را تعریف

کردند که هو الاتصاف بمکارم الاخلاق و بعض علماء گفتنند هو تعظیم من فوقک و الرفق

5 عمر YS: + M 7 که ... امته MS: - Y 8 در این تنبیه ... کنند MS: - Y و S: + چنانکه Y: + حضرت M ||

9 را صلی الله S: - M Y: سلم را Y: السلام M 10 عمر YS: + رضی الله عنہ M 11 می باید MS: + در این

تبیه است که پادشاهان را می باید که تقویت اهل الله کنند Y ا پیر MS: پر Y 12 کرد YS: - M - آن YS: 13 کرد

|| M 14 مولانا YS: + قدس الله العزیز M 15 کردن YS: + زشتی M ||

بن دونك و بعضی گفتند هو اجتماع خصال الخير و اديب را تعريف کردند که هو الذى اجتمع فيه تلك الخصال ["از خدا جوئیم توفیق ادب" تا بحکم قول رسول الله ۳ عليه السلام ادبی ریی و احسن تأدیبی مؤدب شویم و مهذب و به رعایت او امر و نواهی و سنت رسول الهی اهل تصوف شویم که گفته اند التصوف کله ادب. "بی ادب محروم گشت از لطف رب" پس صوفی بی ادب صدر نشین صفة "صفا نباشد "بيت" ۶ - مايه دولت ابد ادب است - پایه رفعت خرد ادب است. جز ادب نیست در دل ابدال جز ادب نیست دأب اهل کمال "بی ادب تنها نه خود را داشت بد" و بی ادب همین به خود ضرر نمی کند. "بلکه آتش در همه آفاق زد" و ضرر او به همه اهل عالم می رسد ۹ از آنکه از سُنْن حق تعالی است چون از قومی یکی بدی کند و دیگران خاموش شوند عذاب بر جمله می آید چنانکه "مائده از آسمان در می رسید" یعنی بنی اسرائیل که قوم موسی است ایشان را مائده خدا که نام اوست من و سلوی از آسمان می رسید ۱۲ "بی صداع و بی فروخت و بی خرید" بی صداع کسب و بی بیع بی شراء بلکه بمحض فضل خدا چنانکه رب العزة در سوره بقره فرمود وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ الْمَنْ وَالسُّلُوْی^{۱۳۲} "در میان قوم موسی چند کس" یعنی از بنی اسرائیل بعض بی ادبان "بی ادب گفتند کو سیر و عدس" یعنی بی ادبانه گفتند لفظ کو در اینجا به کاف عربیست^{۱۳۳} و لفظ مفرد است ۱۵ به ترکی قنی یعنی ایشان امثال فرمان باری و به نعمتهاي او شکر گذاري نکردند که فرموده بود. یا بَنِی إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نَعْمَتِ اللَّهِ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ بلکه با وجود خوان

3 مهذب YS: + یعنی پاک شدن M || 5 بیت YS: شعر M 6-7 جز ادب ... کمال YS: نکند M ||

9 بدی YS: بد M 11 موسی YS: + عليه السلام M 17 که فرموده بود YS: حق تعالی فرمود M ||

آسمانی بی ادبانه سیر و عدس خواستند. چنانکه در این سوره مذکور است. و اذْقُلْتُمْ یا
 موسی لَنْ تَصِيرَ عَلَی طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّکَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا و
 ۳ قِثَائِهَا وَفَوْمِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا^{۱۳۴} "منقطع شد خوان و نان آسمان" یعنی نعمت نازل
 شده از آن "ماند رنج زرع و بیل"^{۱۳۵} و داسمان" لفظ مان ضمیر متکلم مع الغیر است یعنی
 مبتلا به زراعت و حصاد گشتم ما همه مردمان پس معلوم شد که ضرر بی ادب به همه
 ۶ آفاق می رسد. "باز عیسی چون شفاعت کرد حق" دلیل دیگر است که ضرر بی ادب
 به همه آفاق می رسد عیسی فاعل کرد است و شفاعت مفعول او و لفظ حق مرهون است
 به مصراع ثانی یعنی وقتی که اصحاب^{۱۳۶} عیسی گفتند یا عیسی خدای تو می توان که
 ۹ از آسمان بر مائدۀ انزال کند عیسی شفاعت و دعا کرد^{۱۳۷} پس خدا "خوان فرستاد و
 غنیمت بر طبق" در اواخر سوره مائدۀ مذکور است و روایت کنند که آن مائدۀ روز
 ۱۷۶ یکشنبه نازل شده بود از آن جهت نصاری آن را روز عید کردند فرمان‌الله‌ی این بود که
 ۱۲ بخورند به فردا ادخار نکنند اما گستاخان رعایت فرمان نکردند چنانکه می فرماید "باز
 گستاخان ادب بگذاشتند" ترک ادب کردند. "چون گدایان زلتها بر داشتند" یعنی بخوردن
 قناعت نکردند بلکه هم خوردن هم بردنند. "لابه کرده عیسی ایشان را که این" در بعض
 ۱۵ نسخ لفظ کرده عیسی مقدم است. " دائمست و کم نگردد از زمین" یعنی عیسی علیه
 السلام تضرع و یمین کرد که این نعمت دائم است و ناقص نمی شود. "بد گمانی کردن و

۱ آسمانی بی ادبانه YS: آسمان بی ادبان M || ۷ می رسد YS: + لفظ M | فاعل YS: + لفظ M || ۸ به مصراع ثانی MS:
 ۲ عیسی YS: + علیه السلام M || ۹ عیسی YS: + علیه السلام M | اخذ S: حضرت خدا Y: خدای تعالی M || ۱۰ طبق
 MS: + چنانکه Y ||

حرص آوری" سوی ظن کردن و حرص و طمع آوردن "کفر باشد پیش خوان مهتری" [مهرت
به معنی بزرگ است و مراد از او خوان سالار است میزان بزرگان گفته اند کسی که بر
۳ رازقی حضرت خدا اعتماد نکند گوئیا خدای خداوند نعمت را گوید تو خالقی اما رازقی
نیستی یعنی خلق کردن را می توانی رزق دادن را نمی توانی.] "ز آن گدا رویان نادیده
ز آز" از حرص و طمع "آن در رحمت بر ایشان شد فراز" بسته و همچنین جمیع آفات
۶ از بی ادبی باشد چنانکه می فرماید. "ابر بر ناید پی منع زکات" و باران نمکی بارد و
نمی آید برکات "وز زنا افتاد وبا اندر جهاد" [و طاعون پیدا شود در اطراف عالم که]
دادن زکات ادب مال است و ترک زنا ادب عیال پس کسی که زکات ندهد و زنا بکند
۹ بی ادبی کرده باشد به شومی او برکت نماند و عقوبت آید. چنانکه عبد الله بن عمر رضی
الله عنهم روایت کند قال رسول الله صلی الله علیه و سلم ما ظهرت الفحشة في قوم
قط حتى اعلنوها الا ابتلوا بالطوا عين و الاوجاع التي لم تكن في اسلام فهم الذين مضوا
۱۲ و لا نقص قوم المكيال و الميزان الا ابتلوا بالسنين و شدة المؤنة وجور السلطان و ما منع
قوم الزكوة الا منعوا القطر من السماء و لولا البهائم لم يطروا و لا نقص قوم العهد الا
سلط الله عليهم عدوهم من غيرهم فاخذوا بعض ما في ايديهم و ا Zukub مرویست اذا
۱۵رأیتم القطر قد منع فاعلموا ان الناس قد منعوا الزكوة فمنع الله ما عنده و اذارأیتم
الوباء قد فشا فاعلموا الزنا قد فشا "هر چه بر تو آید از ظلمات و غم" و از قساوت دل
آن ز بی با کی و گستاخیست هم" اگر تفحص احوال خویش کنی هر نعمت که به تو

رسد سبب او را در خود بینی چنانکه حضرت خدا [در سوره رعد فرمود آنَ اللَّهُ لَا يُغَيِّرُ
 ما بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغِيرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَ] در حم السجده فرمود مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلَنَفْسِهِ وَمَنْ
 ۳ آسَءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبَّكَ بِظَلَامٍ لِّلْعَبِيدِ [چون حضرت مولانا بی ادبی اهل دنیا را و ضررش
 بیان کرد اکنون بی ادبی اهل طریقت را و ضرر آن را بیان می کند می فرماید.] "هر که
 بی با کی کند در راه دوست" یعنی کسی که با ادب و احتیاط نباشد در راه خدا "ره زن
 ۶ مردان شد و نامرد اوست" زیرا چون کسی بخواهد که اجابت داعیان خدا کند و کسی را
 که در صورت صلاح باشد بی ادب بیند دل او از سلوک نفرت کند و می ترسد که همچنین
 بی ادب کند پس آن شخص بی ادب قطع طریق کرده باشد "حکایت" مردی پیش سلطان
 ۹ العارفین ابو یزید بسطامی آمد شخصی را به صلاح مدح کرد ابو یزید رحمة عليه با آن
 مرد به زیارت شخص رفت ابو یزید آن شخص را دید که بزاق را بجانب قبله انداخت ابو
 یزید گفت این ادب ظاهر شریعت را رعایت نمی کند باطن او را کجا رعایت کند باز
 ۱۲ گردید و با او صحبت و ملاقات نکرد و مردی کسی را به صلاح شنیده بود از بھر
 زیارت او به مسجد کوی او آمد و به آمدن او منتظر شد. چون آن کس آمد اولاً پای
 ۱۸a چپ را به مسجد نهاد آن مرد با او ملاقات نکرد گفت این کس ادب آمدن خانه دوست
 ۱۵ نمی داند دیگر آداب را کجا می داند. لاجرم حضرت مولانا پس از این احوال اهل ادب
 را بیان می کند. "از ادب پر نور گشتست این فلك" یعنی فلك که فرمان بردار شد
 به نور آفتاب و ماه و انجم منور گشت. "وز ادب معصوم و پاک آمد ملک" یعنی ملک

5 با ادب MS: بی ادب Y || 8 بی ادب کند MS: بی ادبی کند M || 10 زیارت YS: + آن M || 15 کجا MS: کجای Y اهل

|| Y - 16 می کند MS: کند که می فرماید Y || 17 معصوم و MS: معصوم Y

که مطیع فرمان شد معصوم و پاک و مجرد گشت. پس تو نیز اگر رعایت ادب کنی به نور الهی منور و پاک مطهر شوی "بُد ز گستاخی کسوف آفتاب" گویند که این اشارت ۳ است به آن کسوف که در عهد عمر واقع شد وقتی که شتر خویش را طلی کردی آفتاب بیش تأثیر کرد و عمر برنجید آفتاب منکسف شد اگر سؤال کنی که در حدیث شریف وارد است. ان الشمس و القمر آیتان من آیات الله لا تنكسfan موت احد و لاحیاته ۶ از این مفهوم می شود که کسوف از بھر چیزی نباشد ما جواب می دهیم که حدیث از بھر رد زعم کسان است که گفته بودند کسوف از برای مرد موت کسی ویا حیات کسی می شود پس این دلالت نمی کند که کسوف از بھر چیزی نباشد. "شد عزازیلی ز جرأت ۹ رد باب" یعنی وقتی که خدا فرشتگاه را فرمود تا آدم را علیه السلام سجده کنند همه سجده کردند ابلیس امتناع کرد و گفت أنا خَيْرٌ مِّنْهُ [خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ] لا جرم ابلیس از جرأت و جسارت مردود حضرت شد. "ملاقات پادشاه با آن طبیب ۱۲ الهی که در خوابش بشارت داده بودند به ملاقات او" "دست بگشاد و کنارانش گرفت" یعنی پادشاه [از کبر و منی کناره کرد و از سر تواضع و ادب با آن آرزوی جان اهل طلب کنار گرفت که] دست بگشاد و آن طبیب الهی را در آغوش کرد. "همچو عشق ۱۵ اندر دل و جانش گرفت" و آن را در دل و جان جا کرد. "دست و پیشانیش بوسیدن

2 شوی MS: + پس از این حضرت مولانا حال ترک ادب را بیان کند که می فرماید و پاک معصوم شوی Y || عمر S: امیر المؤمنین رضی الله عنہ Y: عمر رضی الله M || 4 عمر YS: حضرت عمر رضی الله عنہ M | که MS: - Y || 6 حدیث S: + مذکور Y: + شریف M || 7 مرد YS: - M | ویا حیات کسی YS: - M || 9 خدا S: حضرت خدا Y: خدای تعالی M || 11 جسارت MS: + چون آن طبیب الهی روی نمود و پادشاه بالذات استقبال فرمود Y || YS: + یعنی دلیری کرد M | با MS: - Y || 12 او MS: + چون آن طبیب الهی روی نمود و پادشاه بالذات استقبال فرمود Y || YS: - M | که 14

گرفت" یعنی شاه در بوسیدن دست و پیشانی آن طبیب الهی شروع کرد. "پرس و پرسان می کشیدش تا به صدر"¹³⁸ شاه به پرسیدن احوال بکشید آن طبیب را به صدر سرای چنانکه رسم کریمان است. "گفت گنجی یافتم آخر به صدر" پس مرید را می باید که احوال طریقت را از پیر پرسد و چون پیر را در طریقت کامل بیند آن را محبت و تعظیم کند و گنجینه^۱ اسرار الهیه داند. چنانکه آن شاه چنین کرد. پس از این آن شاه به این حکیم خطاب کرد. "گفت ای هدیه^۲ حق و دفع حرج" ای تحفه^۳ الهی و دافع مشقت "معنی الصبر مفتاح الفرج" مراد و مصدق الصبر مفتاح الفرج یعنی من در مشقت و عنا بودم بصیر و شکیبائی ترا یافتم به فرج و صفا رسیدم الصبر مفتاح الفرج در نزد من محقق شد. "ای لقای تو جواب هر سؤال" یعنی ای که لقای تو عین جواب است بی مقال مشکل از تو حل شود بی قیل و قال" گوئیا تفسیر مصراع اول است [و مصراع آینده نیز آن را بیان است] "ترجمانی هر چه ما را در دلست" بیان کننده^۴ هر چه در دل ماست زیرا حال خواص آنست که ما فی الضمير را بی مقال می دانند و خوابش می دهند "حکایت" مردی گفت زاهدی را دیدم در بادیه زاد و رکوه نداشت من در دل خود گفتم چگونه می شود حال این کس در بادیه آن کس به من التفات کرد و گفت یعلم ما فی انفسکم فاحدروه من از گفته و اندیشه^۵ خود پشیمان شدم آن کس گفت هو الذی یقبل التوبة عن عباده و یعفو عن السیأت "دستگیری هر که پایش در گلست" دستگیر و ظهیر آن کسی که عاجز باشد. "حکایت" دو کس را با یکدیگر خصومت افتاد یکی

186

8 یافتم MS: + آخر Y || 10 گونیا YS: - M || 11 بیان ... ماست YS: 12 می دانند MS: دانند Y || 13 دیدم

|| M + :YS

لشکری بود و دیگری رعیت آنکه رعیت بود زخمی بزد و دندان پیش لشکری را بشکست آن لشکری بدو تعلق کرد و او را به نزدیک امیر شهر می برد گذر ایشان بر ۳ خواجه ذو النون افتاد مردمان گفتند به نزدیک ذو النون در روید چون به خدمت او در آمدند و آن حال گفتند ذو النون دندان آن مرد برداشت و به آب دهان تر کرد و بر جای آن نهاد و دعا کرد. حق تعالی دندان وی را استوار گردانید. هر دو از خصومت ۶ خلاص یافتند. "مرحبا یا مجتبی یا مرتضی" به آسانی آمدی ای بر گزیده و پسندیده و رضا یافته شده. لا جرم پس از انبیا کرام علیهم السلام گزیده امام اولیا عظام است. "ان تغب جاء القضا ضاق الفضا" اگر تو غایت شوی قضا بباید و قسمت میدان تنگ شوی ۹ پس چون اولیا و صلحاء غایب شوند خلق را بلا نازل گردد. "حکایت" پدر حضرت مولوی که سلطان العلماست در اثناء وعظ پادشاه بلخ را که خوارزمشاه است و استادش را که امام فخر الدین رازی است خطاب کردی و آئینه وار حال هر یکی را کما کان نمودی و ۱۲ ایشان از این تقریع و راست گوئی او قوی رنجیدندی. آخر ارباب نفاق شاه را گفتند. این بهاء الدین محمد خلق بلخ را به خود راست کرده است و به امر معروف خود را مشهور کرده می نماید که در این چند روز قصد تخت سلطان خواهد کردن و کافه عوام با وی ۷۵ متعلقند خوارزمشاه در این متحیر شد. آخر قاصدی پیش سلطان العلما فرستاد که اگر مملکت بلخ را شیخ نا قبول می کند تا بعد الیوم پادشاهی و ممالک و عساکر از آن او باشد و مرا دستور می دهد تا به اقلیم دیگر روم که در یک اقلیم دو پادشاه نشاید و اگر سلطنت این عالم را به ما ایشار کنند لطف عظیم و کرم عمیم خواهد بودن [و بعضی

گفتند سلطان العلما در اثناء موعظت مذمت مذهب حکماء یونان فرمودی و گفتی که جمیع کتب سماویه را در پس پشت انداخته و اقاویل مدروسه^۱ فلاسفه را پیش گرفته اند ۳ چگونه امید نجات داشته باشند. اما فخر الدین رازی را از این معانی حسد می آید و دائما می خواست که نزد سلطان کلمه ای گویند که اعتقاد او فاتر گردد و هرگز فرصت نمی یافت و اعتقاد سلطان را به مبالغه مشاهده می کرد اتفاقا روزی سلطان به زیارت او ۶ آمده بود و کثرتی عظیم با شکوه بیش از بیش دید که در مجلس وعظ حاضر بودند روی به امام کرد و گفت بی حد کثرت مشاهده می افتد امام را فرصت دست داد گفت اگر تدبیر دفع این کثرت قیام نموده نشود بیم است که در ارکان سلطنت خلل افتاد بواسطه ۹ آنکه طباع بر حسد مجبور است و جمعی از ملوک اکابر و مشاهیر به زیارت می آیند و در پایه^۲ تخت اجتماعی عظیم دست می دهد ناگاه اگر بعضی بواسطه^۳ حسد خروج کنند شاید که تقویت یابند و علی حين الغفلة دست درازی نمایند و کاری به مراد ایشان پیش ۱۲ رود و این سخن سلطان را به غایت اثر کرد. فرمود که تدبیر چگونه باید گفت صواب آنست که کلید خزان و قلاع را به خدمتش بفرستیم و بگوئیم که امروز جمعیت و کثرت آن حضرت راست بواسطه^۴ استیلاء مریدان و به شوکت معتقدان وهنی در امور مملکت ۱۵ ظاهر گشت و به جز کلید در دست نمانده یا کلیدها نیز قبول کنند یا از دار السلطنة بیرون آیند و از مملکت هر کجا که خواهند مکن شوند تا تمامت اسباب و مصالح مهمات

۱ مذهب YS - M - 3 || M - 4 گویند YS: گوید M 6 بیش از بیش YS: از بیش M 10 اجتماعی YS: اجتماع
۱۱ حين YS - M - 12 و YS: اسخن سلطان YS: سلطنت M | کرد MS: + و Y 15 کلید ... یا M - :YS

معتقدان را مهیا گردانیم چون بدین سیاق عمل کردند که] چون قاصد تبلیغ رسالت کرد
 سلطان العلما فرمود که به خدمت سلطان اسلام سلام برسان و بگو که مالک ملک فنا و
 ۳ عساکر و جز این دنیا و تخت و بخت این جهان لائق شاهان است ما درویشانیم مملکت و
 سلطنت چه مناسب حال ماست ما به خوش دلی تمام سفر کنیم و روز جمعه مجلس وعظ
 کرد و در اثناء کلام گفت ای ملک ملک فانی بدان و آگاه باش که تو سلطانی و من هم
 ۶ سلطانم ترا سلطان الامرا می گویند و مرا سلطان العلما می خوانند همانا که سلطنت و
 پادشاهی تو موقوف یک نفس است هم پادشاهی و سلطنت من وابسته یک نفس است
 چون آن نفس تو از نفس تو منقطع شود نه تومانی و نه تخت و اعقاب و انساب تو
 ۹ ماند و اما چون نفس نفیس ما از نفس به در آید انساب و اولاد ما که او تاد الارضند
 19a تا قیام قیامت خواهد بودن حالیا من خود می روم. اما معلومت باد که در عقب من
 لشکر جرار تاتار می رساند و اقلیم خراسان را گیرند و اهل بلخ را شربت تلغ مرگ
 12 چشانند و خدمت ملک را از ملک خود به صد هزار درد و دریغ دور می کنند [آورده اند
 که شاه از گفته خود پشیمان شد سلطان العلما را از سفر منع کرد اما در محل قبول
 واقع نشد] چون خدمت سلطان العلما از بلخ هجرت نمود و به سوی بغداد عظیمت فرمود
 15 آنچه گفته بود واقع شد¹³⁹ "انت مولی القوم من لا يشتهى" تو خداوند قومی هر که
 نمی خواهد ترا "قد ردی کلا لئن لم ينتهی" به تحقیق هلاک شود اگر منتهی نگردد و

1 بدین MS: بر این M | چون Y: - MS: 3 تخت و MS: تخت Y | مملکت و MS: 4 تمام Y: - MS: 6 همانا
 همان Y || 8 از نفس تو MS: - Y || 9 او تاد MS: + و M 13 || Y: - M 11 تلغ MS: + و M 14 واقع MS:
 15 || M - MS: 15 شد Y: + باذن الله تعالى M || 16 نمی خواهد MS: می خواهد Y ||

از این سیرت رجوع نکند [پس وای بر وی اگر از این سیرت باز نگردد] ["حکایت" جماعت حاجیان به زیارت کعبه می‌رفتند مگر درویشی را در بادیه اشتراحتی رنجور شد ۳ چندانکه کوشیدند بر نخاست. بارش در اشتراحتی دیگر بار کرده او را گذاشتند و گذشتند همان لحظه سیاه حیوانات گرد او خلقه کرده و یکی بیشتر نمی‌رفت قافلهٔ حاجاج در این ۶ حال حیران ماندند که عجباً جانورانش چرا پاره نمی‌کنند شخصی از قافله باز گشت تا ۹ کیفیت حال را در یابد در کردن اشتراحتی بسته دید چون هیکل را از او باز گردد روانه شد فی الحال ددان هجوم کرده پاره پاره اش کردند. لا جرم این عالم بر مثال آن ۱۲ اشتراحت و صلحان بر مثال این هیکل است که بر کردن اشتراحت عالم بسته اند چندانکه آن هیکل بر کردن اوست در امان است چون از کردن اشتراحت عالم بگشایند ظالمان هجوم ۱۵ کنند.] "چون گذشت آن مجلس و خوان کرم" چون فراغ حاصل شد از کلمات و احوال که در ابتداء ملاقات می‌شود از خوردن و آشامیدن طعام معنوی و غدای روحانی که کرم است. "دست او بگرفت و برد اندرا حرم" تا آن طبیب الهی کنیزک را بیند و مرض او را ۱۸ داند و علاجش سازد. "بردن پادشاه آن طبیب را بر سر بیمار تا حال او را بیند" و علاجش کند "قصهٔ رنجور و رنجوری بخواند" قصه و خبر کنیزک و مرض ر بگفت.

۲۱ [یعنی چون شاه دست آن طبیب الهی را گرفت و اندرا حرم برد می‌گفت کنیزکی خریده بودم و به غایت دوست می‌داشتم. بیمار شد. طبیبان آوردم. علاجش کردند. مفید

3 در اشتراحتی MS اگذاشتند و M اشتراحتی YS: بر اشتراحتی M - ارفت YS: افتند M 5 حال YS: 6 چون YS:

4 این M 9 امان است YS: امانند M 14 و مرض YS: گرفت M - بگرفت M ا برد:

و M +

نشد.] "بعد از آن در پیش رنجورش نشاند" پس از آن طبیب را پیش کنیزک بنشاند تا احوال و اعراض او را پرسد و مرض او را تشخیص کند. "رنگ رو و نبض قاروره بدید"
 ۳ یعنی آن طبیب الهی احوال کنیزک را در ظاهر بدید. "هم علاماتش هم اسبابش شنید"
 علامات و اسباب او را شنید. پس در او آثار عشق و محبت دانست. "گفت هر دارو که
 ایشان کرده اند" یعنی این طبیبان ظاهر هر علاج که کرده اند "آن عمارت نیست ویران
 ۶ کرده اند" یعنی علاج ایشان مخالف مرض بود. زیرا درد جان را طبیب تن دوا نکند
 مرشد ناقص نیز همچو طبیب جاہل است و در این اشارت است که اهل علوم ظاهره
 مرض قلب را علاج نمی کنند. "بی خبر بودند از حال درون" علاج پس از تشخیص مرض
 ۹ می باید ایشان بی خبر علاج کردند. "استعیذ اللہ ممّا یفترون" من پناه می گیرم به خدا
 از آن چیز که ایشان افترا می کنند. یعنی مرض دل را مرض تن گفتند که این عین
 افتراست. "دید رنج و کشف شد بر وی نهفت" این طبیب الهی مرض را دید آن را معلوم
 ۱۲ شد پوشیده که رنجش از عشق است. "لیک پنهان کرد با سلطان نگفت" در این اشارت
 است^{۱۴۰} که طبیب کاتم السر می باید. [و همچنان مرشد را می باید که احوال مرید را
 پوشد و زلات و عیوب او را به خلق نگوید همان به علاجش مشغول شود "بیت"-به دامن
 ۱۵ عیب رندان پوش زاهد- لباس زهد پوشیدن چه کارست.] "رنجش از صفراء و از سودا
 نبود" که اینها سبب مرض تن است "بوی هر هیزم پدید آید ز دود" بحکم کل انانه یترسخ
 بما فيه بوی هر هیمه و درخت پیدا شود چون در آتش بسوزد. "دید از زاریش کو زار

دلست" آن طبیب دید از زاری آن کنیزک که او زار دل است نه زار تن "تن خوشست و او گرفتار دلست" بزرگترین رنجها رنج دل است چنانکه می فرماید. "عاشقی پیداست¹⁹⁶ ۳ از زاری دل" حرف یا در دو جا مصدریه است "نیست بیماری چو بیماری دل" چون دل بیمار شود همه اعضا بیمار گردد. زیرا دل رئیس جمیع اعضاست. "علت عاشق ز علتها جداست" مرض عشق مرض دیگر است. "عشق اصطلاح اسرار خداست" یعنی چنانکه ۶ کریت افلاک و باقی احوال و احکام و اوضاع نجوم به اصطلاح معلوم می شود. همچنین اسرار الهیه و احکام اسماء و صفات به عشق پیدا گردد. اگر معرض گوید که عشق مجازی چگونه اصطلاح اسرار الهیه باشد جواب می گوئیم که "عاشقی گر زین سر و ۹ گر ز آن سرست" یعنی عشق خواه مجازی باشد و خواه حقیقی [یا عشق بنده به خدا یا تصنع باشد یا حقیقت یا عاشقی اگر از جانب بنده باشد یا از جانب خدا] "عاقبت ما را بدان سر رهبرست" که المجز قنطرة الحقيقة¹⁴¹ و گفته اند [نه اسب تومن آقنجیان پادشاه ۱۲ زین خویش نهد و چون رام شود زیور و زینش بر این پادشاه دهنده و نه از ابتدا "قطعه" - غازی بدست پور خود شمشیر چوپین می دهد- تا اندر آن استا شود شمشیر گیرد در غزا- عشقی که بر انسان بود شمشیر چوپین آن بود- آن عشق با رحمن بود چون آخر ۱۵ آید ابتلا- عشق زلیخا سالها بر یوسف آمد ز ابتدا- شد عشق او خدا می کرد بر یوسف قفا. آه چه کنم که عقل دراک در ادراک عشق قاصر است.] "هر چه گویم عشق را شرح و بیان" به تفصیل زیان "چون به عشق آیم خجل باشم از آن" یعنی چون مبتلای عشق

1 آن طبیب دید YS: دید آن طبیب الهی که M 6 می شرد + M 8 می گوئیم S: می گریم MY 9 عشق MS: عاشق Y 11 که S: - M 1 و گفته اند YS: - M 1 اسب تومن YS: اسب را M آقنجیان MS: آقنجیا Y 12 نهند و MS: نهند Y ||

شوم شرمدار باشم از شرح و بیان خویش چنانکه کسی وصف بوی گل را به گوش شنیده باشد و آن را به زبان خویش دیگران را شرح و بیان کند چون گل را بوید از گفته خود ۳ پشیمان گردد و همچنین کسی لذت انگبین را شنیده باشد آن را به زبان وصف و بیان کند چون انگبین را چشد از بیان خود شرمدار شود. "گر چه تفسیر زبان روشن گرست" روشن کننده است. "لیک عشق بی زبان روشنترست" یعنی تفسیر عشق به زبان حال ۶ واضحتر^{۱۴۲} است که گفته اند لیس القال کالحال. "چون قلم اندر نوشتن می شافت" یعنی قلم که در نوشتن سریع است "چون به عشق آمد قلم بر خود شکافت" یعنی چون به عشق آید پاره شود از خود "عقل در شرخش چو خر در گل بخفت" یعنی عقل ۹ در شرح عشق عاجز است. "شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت" یعنی به ظهور خویش خود را بیان کند چنانکه "آفتاب آمد دلیل آفتاب" و گفته اند "مصارع-به آفتاب توان یافت که آفتاب کجاست. "گر دلیلت باید از وی رو متاب" یعنی اگر ترا دلیل روشن ۱۲ می باید و به دلیل احتیاج داری روی متاب از آفتاب "از وی ار سایه نشانی می دهد" یعنی اگر چه از شایه [یعنی از ماسوی استدلال توان کرد بر حضرت خدا] بر وجود آفتاب استدلال توان کرد. اما مشاهده آفتاب بی طلوع او نباشد. پس تعریف عشق ۱۵ بطريق مقال بمنزله تفهیم آفتاب است از ظلال "شمس هر دم نور جانی می دهد" که مشاهده نور به اوست "سایه خواب آرد ترا همچون سمر"سایه" ماسوی خدا خواب و غفلت آرد ترا همچون افسانه "چون بر آید شمس انشق القمر" چون آفتاب حقيقی که حضرت خداست تجلی کند انوار دیگر محو و مض محل شود "حکایت" ذو النون^{۱۴۳} مصری

6 القال کالحال YS: الحال کالحال M || 11 یافت YS: نه دید M || 16 مشاهده YS: - M - 18 محو و YS:

را پرسیدند که اللہ تعالیٰ را بچہ شناختی گفت او را بدو شناختم و اگر نه شناختمی و ارکان معرفت سه چیز است هیبت و حیا و انس و عارف عارف نبود تا آنگاه که حال وی ۳ چنان گردد اگر مُلک سلیمان بدو دهند طرفه العین از حق تعالیٰ غافل نگردد. "خود

غريبی در جهان چون شمس نیست" چيزی غريب در جهان همچون آفتاب نیست و اين

20a نزد اهل بصر و بصیرت روشن است. "شمس جان باقیست او را امس نیست" یعنی

6 شمس جان که خداست بقا آن راست و آن منزه است از زمان مطلقاً¹⁴⁴ "شمس در خارج

اگر چه هست فرد" آفتاب ظاهر در خارج فرد است همچو خدا "می توان هم مثل او

تصویر کرد" یعنی تصویر نظیر آفتاب ظاهر میسر است. اما ذات خدا را تصویر تعدد

9 میسر نیست بلکه تجلیات الهیه متعدد باشد. "شمس جان کو خارج آمد از اثیر" یعنی

تمثیل خدا که به شمس کردیم از ضيق عبارت است و قصور اشارت چه وجود خارجی

شمس در فلك محسوس و مشاهد است و افراد او در ذهن بی نهايت اما شمس جان که

12 مراد خداست از فلك خارج است نه در وی "نبودش در ذهن و در خارج نظیر" آن را

نيست در ذهن و در خارج نظیر [ثانی ظاهر است و لهذا اول را بيان کند. اين بيت از

غوامض اين كتاب است]. "در تصور ذات او را گنج کو" [لفظ گنج به ضم کاف فارسي

15 است که مشتق از گنجیدن است به تركی صغمق و لفظ کو به ضم کاف عربیست به تركی

قنى یعنی ذات خدا را در تصور گنجایش کو یا لفظ کنج به ضم کاف عربیست و هر دو

معنی نزديك يكديگرند.] "تا در آيد در تصور مثل او" [اين معنی مبني بر مسئله'

6 خدا MS: حضرت خدا Y || 7 خدا MS: حضرت خدا اما Y || 10 خدا MS: حضرت خدا Y || 11 او MS: - Y || 12 خدا S:

حضرت خدا MY || 13-14 اين ... كتاب است MS: - Y || 16 در تصور MS: تصویر Y ||

وجود ذهنی است که تحقیق به نزد محققان آنست که مرئی بذات^{۱۴۵} خود در ذهن متحقق شود و نه ظل و شبح و صورت] بدان ای طالب فائق چون میان پیر حاذق و مرید صادق ۳ همان طریقهً معشوق و عاشق است و حال عاشق آنست که در هر ذره جمال دوست بیند و از هر موجودی نام او شنود. پس با وجود ذکر لفظ شمس حضرت مولوی را یاد شمس^{۱۴۶} تبریز به خطر آمد و گفت. "چون حدیث روی شمس الدین رسید" و نوبت او ۶ شد. "شمس چارم آسمان سر در کشید" آفتاب که در فلك چهارم است سر در کشید و در حجاب رفت. [زیرا نور شمس دین غالب بر شمس فلك است. چنانکه نور شمس فلك غالب بر ما است]. "واجب آید چونک آمد نام او" چونکه نام او مذکور شد واجب آید ۹ "شرح کردن رمزی"^{۱۴۷} از انعام او" [در کتاب مناقب مذکور است که] سلطان الفقرا مولانا شمس الدین تبریزی در بیت ششم جمادی الآخر لسنة اثنى و اربعين و ستمائه به قونیه رسید. ابتداء حکایت او اینست که او در شهر تبریز مرید شیخ ابو بکر تبریزی ۱۲ بود و آن بزرگ دین در ولایت و کشف القلوب یگانه زمان خود بود و شمس الدین تبریزی را مقامات و کرامات و مراتب و حالات بدانجا رسیده بود که از آن عالیتر می جست و در این طلب سالها گرد عالم می گشت تا بدان مشهور شد که پرنده اش ۱۵ خوانندی مگر شبی سخت بی قرار شده بود در مناجات می گفت خداوندا می خواهم که از محبویان مستور خود یکی را به من بنمائی. خطاب^{۱۴۸} رسید که آنچنان شاهد مستور که استدعا می کنی فرزند سلطان العلماست گفت خدایا دیدار مبارک او را به من بنمای

2 شود و YS: شود M اپیر YS: + فائق و M ۴ با وجود YS: که ۸ آید YS: شد که M ۹ مناقب YS: + شریف

|| M 13 مراتب و MS: مراتب Y ۱۷ او را YS: او M

جواب آمد که چه شکرانه می دهی فرمود که سر را الهام آمد که به اقلیم روم رو تا
به مقصد برسی. پس به صدق و اخلاص به روم آمد و چون به شهر قونیه وصول یافت
در خان شکر فروشان نزول کرد روزی بر در خان نشسته بود¹⁴⁹ مگر خدمت مولانا¹⁵⁰ از
مدرسه، پنبه فروشان بیرون آمده و بر استر سوار شده از آنجا عبور می کرد مولانا
شمس الدین بر خاست و پیش مولانا دوید و لگام استر را محکم بگرفت و گفت
ای صراف عالم بگو که محمد رسول الله بزرگ است یا بازیزد مولانا خبر داده بود که
از هیبت آن سؤال گویا که هفت آسمان از همدمیگر جدا شد و بر زمین فرو ریخت و آتش
عظیم از باطن من به جمجمه دماغ زد و از آنجا دیدم که دودی تا ساق عرش برآمد
خدمت مولانا جواب داد که محمد مصطفی علیه السلام سرور انبیا و اولیاست و
بزرگواری از آن اوست چه جای بازیزد است. مولانا شمس گفت. پس چه معنیست
که مصطفی علیه السلام سبحانک ما عرفناک حق معرفتك می فرماید و بازیزد ما عظم
شانی و انا سلطان السلاطین می گوید حضرت مولوی فرمود که بایرید را تشنگی
از جرعه ای ساکن شد و دم از سیر آبی زد و کوزه ادرارک او از آن مقدار پر شد و آن
نور بقدر روزن خانه او بود اما حضرت مصطفی را علیه السلام استسقای عظیم بود و
تشنگی در تشنگی و سینه مبارکش به شرح الْمُنَشَّرَ لَكَ صَدِرَكَ. أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ¹⁵¹
گشته بود. لا جرم دم از تشنگی زد و هر روز در استدعای قربت زیادتی بود و از این
دو دعوی، دعوی مصطفی علیه السلام عظیم است. از بھر آنکه بازیزد چون به حق رسید

6 رسول الله MS: + علیه السلام Y || 11 MS: + محمد Y اعظم YS: اعظم M 12 MS: مولوی Y || 14

|| مصطفی را MS: مصطفی Y

خود را پر دید و بیشتر نظر نکرد. اما مصطفی علیه السلام هر روز بیشتر می دید و بیشتر می رفت انوار عظمت و قدرت و حکمت حق را یوما فیوما زیاده می دید از این ۳ روی ما عرفناک حق معرفتك گفت چون مولانا این جواب بگفت مولانا شمس الدین نعره بزد و خدمت مولوی از استر فرود آمد و دست مولانا شمس الدین را بگرفت و پیاده به مدرسه خود آورد. در حجره ای آمدند تا چهل روز تمام هیچ آفریده ای را راه ندادند ۶ بعضی گوید سه ماه تمام از حجره بیرون نیامدند. منقول است که مولانا فرمود چون مولانا شمس الدین از من این سؤال کرد دیدم که از فرق سرم دریچه ای باز شد. همان ترک تدریس و تذکیر کرده به تقدیس قدیس و به مطالعه الواح ارواح مشغول شد. [و ۹ بعض را گفتند مولانا شمس الدین تبریزی طلب تمام داشته است و به اسم تجارت اطراف بلاد را می گشته وقتی در راه غارت شده به خدمت شیخ المحققین قطب الاولیا بابا کمال رسید و اصحاب شیخ به غایت فقیر بودند. شمس الدین تبریزی را بر ایشان رقت ۱۲ غلبه کرد. شیخ گفت فرزند شمس الدین هر آینه ترا به خاطر می گزرد که چون مال بود مصرف نمی بافتیم اکنون که محل صرف یافتیم. مال در دست نیست بدان که تا حجاب مال بافی بود ترا بدین صحبت راه نمی دادند. او نیز هم در این اندیشه بود. اعتقادش ۱۵ در حق شیخ مضاعف گشت و در این ایام فخر الدین عراقی به خدمت شیخ بابا کمال آمده بود او را نیز در خلوت نشاند فخر الدین عراقی لواح اسرار را به صورت لوامع و

2 عظمت و MS: عظمت Y || 3 گفت MS: می گفت M || 4 خدمت MS: حضرت Y || 5 حجره ای آمدند Y: حجره در آمدند M || 6 مولانا Y: حضرت مولانا M || 8 به تقدیس MS: تقدیس Y | قدیس Y: قدوس M | اشد Y: + و - گویند حضرت مولانا در زمان ملاقات شمس الدین تبریزی سی و هشت ساله بود M || 9 بعض را MS: + دیان Y | مولانا Y: - || 11 رسید Y: رسیده M | به غایت Y: غایت M || 12 که MS: -

اشعار در اثناء نشر و شعر ادراك کرده به عرض شیخ می رسانید. شمس الدین تبریزی را اظهار این معانی میسر نمی بود روزی شیخ گفت فرزند شمس الدین از حقائق و اسرار ۳ که فرزند به اظهار قیام نماید بر تو هیچ لایح نمی شود. گفت بیش از آن حقائق مشاهده می افتد. اما او از جهت استعداد علوم به عبارتی مناسب کشف بعض اسرار مکتوم می تواند کرد مرا دست نمی دهد. شیخ گفت حق تعالی ترا مصاحبی دهد که معارف و ۶ حقائق اولین و آخرین را به نام تو اظهار کند و همان نفس شیخ است که حضرت مولانا چندین حقائق و اسرار را تخلص به نام شمس تبریز کرده اند. چون مدتی شمس الدین تبریزی را مقاصد به حصول پیوسته است و کار به کمال رسیده هم به اشارت شیخ ۹ بابا کمال عزیمت به دیار روم کرده اند و چون قونیه رسیده جناب خداوندگار در کنار حوضی نشسته بوده اند و کتابی چند پیش خود نهاده که شمس الدین تبریزی پرسید که ۱۲ این چه مصاحف است خداوندگار جواب داده اند که این را قیل و قال گویند ترا با آن چه کار شمس الدین فی الحال کتابی را در آب انداخت و مولانا گفت بعضی از فرائد فوائد پدر بود دیگر یافت نیست. ای درویشی دیوانگی کردی و ضائع ساختی. شمس الدین دست در آب کرد و یکان یکان همه کتابها را بیرون آورد و آب در وی اثر ۱۵ نکرده خداوندگار پرسید که این چه سر بود؟ شمس الدین گفت این را ذوق و حال گویند ترا از این چه خبر بعد از آن با همیگر صحبت بسیار داشتند. چون آن صحبت و

۱ می رسانید MS: رسانید Y || ۲ معانی MS: معنی Y || ۳ فرزند MS: + فخر الدین Y || ۴ اسرار MS: از اسرار Y || ۵ مرا ۶ حضرت MS: خدمت M || ۷ باباکمال MS: - Y || ۸ اکرده اند MS: کرده Y || ۹ قونیه MS: به قونیه M || ۱۰ پرسید MS: + مولانا Y || ۱۱ خداوندگار MS: حضرت مولانا Y || ۱۲ داده MS: داده Y || ۱۳ دادند MS: دادند M || ۱۴ این کتابها MS: مولانا Y || ۱۵ خداوندگار MS: مولانا Y || ۱۶ گفت S: + از این کتابها MY || ۱۷ خداوندگار MS: مولانا Y ||

انقطاع کلی و خلوت از حد گذشت. کافهٔ خلق قوئیه به جوش آمدند و محبان و یاران از سر غیرت و حد در هم شدند و هیچ کس را معلوم نبود که او چه کس است و ۳ از کجاست. مگر شبی در نظر مولانا نشسته بود در خلوت سخنی از بیرون آهسته اشارت کرد تا بیرون آید. فی حال بر خاست و به مولانا گفت بگشتنم می خوانند.^{۱۵۱}

پس بیرون رفت و غیبت نمود قرب ماهی طلب او می کردند اثر پیدا نشد که چه شد ۶ چنانکه حضرت موسی علیه السلام با قوت نبوت جویای حضرت حضرت گشته بود حضرت مولوی را به خدمت او چندان محبت بود که بعد از غیبت ایشان هر که به دروغ خبری

^{21a} بدادی و گفتی که مولانا شمس الدین را فلانجا دیدم. در حال دستار و فرجی مبارک خود ۹ را به مبشر ایشار کردی و شکر آنها دادی و بسی شکرها کردی و شگفتی روزی شخصی خبر داد که مولانا شمس الدین را در دمشق دیدم چندان بشاست نمود که تفصیلش میسر نیست و گفت [بیت]- خبر رسید به شام است شمس تبریزی- چه صبحها بنماید اگر ۱۲ به شام بود. و هر چه از دستار و فرجی و کفش و موزه بود به وی بخشید. عزیزی

گفت باشد که او دروغ خبر داد حضرت مولانا فرمود برای دروغ او اینها دادم اگر خبرش راست بودی به جای جامه جان می دادم و خود را فدای او می کردم. "این نفس جان ۱۵ دامنم بر تافته است" در این وقت جان یعنی باعث و داعیه" عشق دامنم محکم گرفته است. [یا مراد از جان شیخ حسام الدین است که او استکشاف اسرار می کرد.] "بوی

پیراهان یوسف یافته است"^{۱۵۲} که از لفظ شمس به شمس تبریزی انتقال کرد. [و

۵ می کردند MS: حضر ۶ MS: + علیه السلام Y | بود MS: + ۷ مولوی را MS: مولانا Y || 10 تفصیلش میسر MS: تفصیل ممکن M || 12 بود و MS: بود ۱۳ او MS: از Y || 14 جای MS: + آن M || ۱۵ داعیه || M: داعیه و Y || 17 که M - MS: می کرد Y: MS

به بهانه ذکر ش استخبار احوال می کرد.] "کز برای حق صحبت سالها" یعنی جان می گوید مرا از برای صحبت‌های پیشین "باز گو حالی از آن خوش حالها" که میان شمس ۳ تبریزی و تو واقع شد. "تا زمین و آسمان خندان شود" که ذکر این حال سبب شادمانی و باعث کامرانیست "عقل و روح و دیده صد چندان شود" اگر چه ذکر العیش نصف العیش است. اما ذکر این حال قام عیش است. "لا تکلفنی فاتی فی الفنا" ۶ یعنی من جواب دادم و گفتم شرح و بیان آنچنان حال از طریق مقال بر من تکلیف مکن که وجود من غریق بحر فناست. "کلت افهاما فلا احصى ثنا" فهمهای من کلیل و عاجز شد. احصاء ثنا نمی کنم. بدآن که در هر مرتبه فهمی باشد از آن جهت افهام گفت ۹ به صیغه "جمع "کل شئ قاله غير المفیق" یعنی هر کلامی که غیر هشیار بگوید "ان تکلف او تصلف لا یلیق" اگر تکلف کند یعنی از خود چیزی نماید تصلف کند. یعنی لاف زند زیبا و سزاوار نباشد. لا جرم "من چه گوییم یک رگم هشیار نیست" همه اجزای من ۱۲ مست است. "شرح آن یاری که او را یار نیست" یعنی بی نظیر است و بی قرین "شرح این هجران و این خون جگر" از تتمه جواب است. "این زمان بگذار تا وقت دگر" باشد که آفاقت افتاد. "قال اطعمنى فانی جائع" یعنی باز جان گفت شرح صفات او غدای روحانیست. پس به خوران مرا من گرسنه ام. "و اعتجل فالوقت سيف قاطع" استعجال ۱۵ کن که وقت شمشیر برنده است باقی نیست. او را ضائع مگذاران "حکایت" عزیزی گفت حال اهل دنیا عجب است که اگر دو درمش ضائع شود غم می خورد. با وجود که آن

4 شادمانی MS: شادمانیست Y | کامرانیست MS: کامرانی Y || 8 هر 10 || Y - :MS

14 باز جان YS: جان باز M 17 || M - :YS

درم را خود تحصیل کرده است و دیگر کسب کردن هم میسر است و اگر آن درم نباشد چیزی از او فوت نشود. اما سرمایه¹ عمر که گوهر کرانایه و بی مانند است پیوسته ۳ ضائع می شود و به غفلت می گذرد. او از آن غم نمی خورد. "صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق" یعنی صوفی ابن الوقت باید که وقت خود را ضائع نکند و از توبه و طاعت و از حضور و عبادت غافل نشود. "نیست فردا گفتن از شرط طریق" زیرا وقت تو اینست ۲۱۶ ۶ [و آن را ضائع نمی باید کرد]. چنانکه گفته اند دی رفت و نمی آید فردا به اعتماد نشاید حال نیز نمی پاید. ["بیت"-بر لب جوی نشین و گذراپ ببین-این اشارت ز جهان گذران ما را بس. "بیت"-امروز کار کن که بسی روزگار نیست-فردا که روزگار دراز است ۹ کار نیست.]"تو مگر خود مرد صوفی نیستی" که ابتداء سلوك توبه و عمل را تأخیر می کنی و رأس المال که وقت تست ضائع می کنی. بدان که^{۱۵۳} تصوف در لغت پوشیدن صوف است و صوفی منسوب صوف یعنی لابس صوف است. پس اهل تصوف را صوفی گفتند. زیرا بعضی از این طائفه صوف یعنی پشم می پوشند. "هست را از نسیه خیزد ۱۲ نیستی" نسیه نقد را نیست کند. پس کسی که وقت خود فوت کند نقد عمر را تلف و ضائع کند. ["بیت"-تدبیر خود امروز کن ای خواجه که فردا-هر چند که فریاد کنی سود ندارد. و جان در استنطاق زبان و در شرح و بیان چنین الحاج می کرد و استعجال ۷۵ می نمود لا جرم] "گفتمش پوشیده خوشر سر یار" یعنی در جواب گفتم سر یار از اغیار نهفته بهتر است. یعنی احوال سلوك طریق خدا [و اخبار و اسرار جناب مولی] مستور

۱ کردن MS: - Y | هم MS: حضور و MS: حضور Y || Y - MS 8 || MS 7 بیت 14 || شعرYS:

|| M 15 ندارد و YS: ندارد M | در MS 17 || Y - MS 17 || Y - MS: حضرت خدا MY | اخبار و YS: اخبار M

گفتن بهتر است. "خود تو در ضمن حکایت گوش دار" نه به تصریح از آنکه "خوشترا آن باشد که سر دلبران" یعنی بهتر آنست که سر دلبران "گفته آید در حدیث دیگران" تا ۳ از اغیار پوشیده بماند "گفت مکشوف و برهنه بی غلول" باز جان بگفت ظاهر و عربان و بی خیانت و بی دزدیدن "باز گو دفعم مده ای بو الفضول" یعنی خبر یار را فاش بگو "پرده بدادر و برهنه گو که من" این بیت نیز مقول قول جان است. "می نخسبم با صنم ۶ با پیرهن" که پیراهن که لباس در میان من و معشوق حجاب است و او را در کنار گرفتن و در آغوش کردن را مانع است. پس اسرار الٰهیه و احوال طریقت را و حالات خویش و کرامات شمس تبریزی را بی حجاب بگو حضرت مولانا در جواب می گوید. "گفتم ار ۹ عربان شود در عیان" و مکشوف و برهنه گردد. "نی تو مانی نی کنارت نی میان" یعنی اگر اسرار یار را فاش بگوییم و آن عربان شود تو هلاک می شوی و طرف و وسط تو محو و نیست گردد که این را طاقت بشریه تحمل نکند. [بی استعداد کامل چنانکه ۱۲ مریدی ناقص به دعوی و لاف کمال پیش سلطان العارفین ابو یزید آمد ابو یزید به نظر تجلی الٰهی آن مرید را نگاهی کرد فی الحال مرید افتاد و به مرد و لهذا می گوید.] "آرزو می خواه لیک اندازه خواه" مراد را طالب شو اما به مقدار و اعتدال از آنکه هر ۱۵ گدا خود را لائق خدمت پادشاهی نباید دید. "بر نتابد کوه را یک برگ گاه" بر نمی دارد کوه را یک ورق گاه پس بار کوهی به برگ گاهی نشاید کشید لاجرم القاء سر الٰهی به هر کس بقدر آن کس می باید و هر کس تصرف کلی را طالب شدن نمی باید از این کلام ۷ سر S: + خبر Y: راز M: 4 بگو MS: + دفع مکن مرا Y: 6 که پیراهن که S: که Y: که پیراهن و M: من MS: - Y: است MS: 10 Y: - MS: 11 و نیست Y: MS: 12 حکایت Y: + پیش Y: + نظر M: 1 بزید MS: 15 گدا Y: MS: 17 نمی باید MS: نمی شاید Y: + بسطامی قدس سرہ Y: + بسطامی

و جواب معلوم شد که حضرت مولوی در این کتاب¹⁵⁴ احوال سلوك خود را و کرامات شمس تبریزی را بیان می کند اما در صورت قصه "آفتایی کز وی این عالم فروخت" ۳ یعنی آفتایی که از اوست این عالم را نور و ضیا "اندکی گر پیش آید جمله سوخت" اگر اندکی نزدیک شود همه را می سوزد. مثلا آفتایب عالم تاب که در فلك چهار است اگر به فلك سوم فرود آید همه را از تابش بسوزد آفتایب حقیقی که خداست. بیش از این ۶ است کما قال النبی علیه اسلام ان الله تعالی سبعین الف حجاب لو کشفه لا حرقت سبحات وجهه¹⁵⁵ ما انتہی الیه بصره من خلقه لا جرم از کشف حجاب ترسیدن می باید.

"فتنه و آشوب و خون ریزی مجو" که اظهار اخبار عشق و ابراز اسرار دوست اینها را ۹ ^{22a} بکند [از آنکه هر کس تحمل نکند همچون آن مرید پیش بازیزد یا معنی این باشد که] مثلا اگر در وصف شمس تبریزی تفصیل کنم عوام انکار کنند و انکار ایشان سبب جرمان شود. پس کار ما همچون خونریزی ایشان گردد. بلکه انکار سبب هلاک شود.

۱۲ "حکایت" عارف¹⁵⁶ چلبی که پسر سلطان ولد است در جمعیتی بود از ناگاه سماع بر خاست و چلبی را در آن دم شور عظیم شد و در آن میان خواجه ای بود به حد می خنده و فشارات می گفت کسی حال آن مردک منکر را می دید و به چلبی نمود ۷ چلبی بخشم چشم بدان منکر منگر حرکت را نگاهی بکرد همان ساعت آهی کرده فرو افتاد و حال بر وی بگشت و غلامانش فریادها کردند و در کلیمی کرده به خانه اش بردند فی الحال جان تسلیم کرد. "بیش ازین از شمس تبریزی مگو" لفظ بیش به باع

1 مولوی MS: مولانا Y || 6 لو کشفیه YS: - M - Y || 8 را MS: ندارد Y || 10 مثلا - YS: مولوی MS: مولانا Y || 9 نکند MS: ندارد Y || 16

فریادها YS: فریاد M ||

عربیست به معنی زیاده "این ندارد آخر از آغاز گو" یعنی این معارف الٰهیه و علوم لدنیه را یا احوال شمس تبریزی را نهایت نیست. از آغاز قصه بگو. "رو تمام این ۳ حکایت باز گو" یعنی حکایت پادشاه و کنیزک را تمام کن. "خلوت طلبیدن آن ولی از پادشاه با کنیزک جهت در یافتن رنج کنیزک" [در این تنبیه است که خلوت می باید مرشد را با نفس مرید تا رنجش معلوم شود.] "گفت ای شه خلوتی کن خانه را" آن ۶ طبیب الٰهی شاه را گفت ای شاه تنها بکن خانه را "دور کن هم خویش و هم بیگانه را" یعنی چنان خلوت کن که جز من و بیمار در خانه کسی نماند. "کس ندارد گوش در دهلیزها" یعنی هیچ کس گوش در دهلیزهای خانه نکند و سخن ما را نشنود. "تا بپرسم ۹ زین کنیزک چیزها" شاه با سخن آن طبیب الٰهی عمل کرد. "خانه خالی ماند و یک دیار نی" پس شاه فرمان طبیب را به جای آورد. لا جرم تسلیم مرید به مرشد چنین می باید چنانکه گفته اند ینبغی ان یکون المرید فی التسلیم کالمیت فی ید الغسال. "جز طبیب و ۱۲ جز همان بیمار نی" پس از این طبیب شروع کرد در پرسیدن احوال از کنیزک "نرم و نرمک گفت شهر تو کجاست" [معنی این مصراع به ترکی یومشجق یومشجق دیدی سنک شهرک قنده در.] یعنی به لطف و ملایت پرسید. لا جرم مرشد نیز می باید که مرید را ۱۵ به رفق گیرد. زیرا اهل نفس را چون سخت گیرند قساوت او زیاده شود و عناد کند. "که علاج اهل هر شهری جداست" این سخن خالی از حکمت نیست. از آنکه هوای هر دیار مغایر و مزاج^{۱۵۷} اهل او مخالف باشد. "و اندر آن شهر از قرابت کیستت" از اقربابی تو که هست "خویشی و پیوستگی با چیستت" یعنی اتصال قرابتی و صحبتی تو

با چیست. "دست بر نبضش نهاد و یک به یک" لفظ یک به یک مرهون است. "باز می پرسید از جور فلک" یعنی آن طبیب الهی دست خود بر نبض کنیزک نهاد و یک به یک از جور فلک پرسید تا ببیند که درد کدام دیار و از یار کدام یار در مزاج او انحراف و در نبضش اختلاف پیدا شود و در دل او کدام خار خلیده است هویدا گردد. زیرا اطلاع به حال دل کاریست مشکل "چون کسی را خار در پایش جهد" یعنی چون در پای کسی خار خلد "پای خود را بر سر زانو نهد" تا جای خار را ببیند و آن را بیرون کند "وز سر سوزن همی جوید سرش" سر خار را "ور نیابد می کند با لب ترش" پس چون در پای کسی خار خلیده باشد یافتنش و بیرون آوردنیش کار دشوار است. "خار در پا شد چنین دشوار یاب" خار که در پای رفته باشد چون اینچنین دشوار یاب است از این قیاس توان 226
کرد که "خار در دل چون بود واده جواب" در لفظ خار بدو جای کسر را و سکونش جائز است. "خار دل را گر بدیدی هر خسی"¹⁵⁸ اگر هر شخص حقیر دانستی و یافتی "دست کی بودی غمان را بر کسی" یعنی اگر خار دل را یافتن آسان بودی غمها را بر هیچ کس دست نبودی. زیرا دفع غم سهولتر شدی. "کس به زیر دم خر خاری نهد" مقصود تقلیل است برای تفهیم "خر نداند دفع آن بر می جهد" یعنی در یافتن دردی و در دفع او نرمی می باید نه سختی و تندي از آنکه گاه باشد که کسی¹⁵⁹ به بلا مبتلا می شود تدارک دفعش نیک نمی کند بلکه به سوی تدبیر بالای خویش را متزايد می کند همچون خر که "بر جهد و آن خار محکمتر زند" و سخت می خلد و جراحت را زیاده می کند.

2 و YS - : MS : بیند 3 || MS : بیند Y || YS : ااو 5 || M - : MS : حال 6 || M - : MS : - Y || 13|| مقصود

|| M - : YS : ارا 16 || M - : YS : 14 برای تفهیم + تفهیم YS : - M : YS :

"عاقلی باید که خاری بر گند" به فتح کاف و نون است. پس طبیب جاہل و مرشد ناقص همچون آن خر است که درد را افزاید. "خر ز بهر دفع خار از سوز و درد" خر از بهر دفع ۳ خار از الم "جفته می انداخت صد جا زخم کرد" اما عاقل چنین نمی کند. چنانکه می فرماید. "آن حکیم خار چین استاد بود" آن طبیب الٰهی که خار معنوی را چیننده ای بود کامل بود. لا جرم "دست می زد جا به جا می آزمود" تا خار کنیزک را یابد و آن را ۶ بیرون آرد. "ز آن کنیزک بر طریق داستان" نه بطريق پرسیدن معشوق "باز می پرسید حال دوستان" چون آن طبیب الٰهی سخن را به کنیزک با لطف و ملایمت گفت. لا جرم کنیزک نرم شد. اسرار خود را از او ننهفت و احوال و سر گذشت خویش حکایت کرد. "با حکیم ۹ او قصها می گفت فاش" یعنی کنیزک از حکیم قصهای خویش نپشید. "از مقام و خواجگان و شهر و تاش"^{۱۶۰} یعنی با حکیم قصه وطن و خواجگان و شهر و ده بیان کرد [لفظ تاش لفظ ترکی است که به اصطلاح چفتای بیرون را تاش می گویند. مراد قریه ۱۲ است که مقابل شهر است یا] لفظ تاش ادات شرکت است. به آخر اسم متصل گردد. از بهر دلالت بر شرکت در این محل منفصل شد. مراد همشهربیست.^{۱۶۱} "سوی قصه گفتنش می داشت گوش" آن حکیم عاقل "سوی نبض و جستنش می داشت هوش" یعنی ۱۵ طبیب الٰهی قصه کنیزک را گوش می داشت و به نبض و جستن او و تغیر حالش هوش داشت. "تا که نبض از نام که گردد جهان" به فتح جیم صفت مشبه است از جهیدن^{۱۶۲} او بود مقصود جانش در جهان" [فصیح اینست که قافیه در مصراع اخیر نیز به فتح

8 احوال و MS: احوال Y || 10 شهر و YS: + بیابان M || 13 شد MS: است Y | مراد همشهربیست YS: - || M - 16-15 حالش

هوش داشت MS: حال را هوش می داشت Y ||

جیم است که تجسس است جهان را جهان برای آن گفتند که به جهنده شبیه کرده اند و
کسر جیم استعمال اتراء است. یعنی آن طبیب الٰهی در تجسس احوال کنیزک بود که
۳ نبض او از نام که متحرک و متغیر شود تا بدآن که معشوقش اوست. [۱] زیرا در ذکر نام
معشوق دل و رگ مضطرب و رنگ روی متغیر شود. "دستان شهر او را بر شمرد"
یعنی بیان کرد. "بعد از آن شهر دگر را نام برد" پس از آن نام شهر دیگر ذکر کرد.
۶ "گفت چون بیرون شدی از شهر خویش" حکیم عاقل به کنیزک گفت. "در کدامین شهر
بودستی تو پیش" اولاً به کدام شهر در آمدی تا از اول آمدن تو به دارالاسلام احوال
۲۳^{۱۶۳} خود را بیان کن.^{۱۶۳} "نام شهری گفت ز آن هم در گذشت" اما "رنگ روی و نبض او
۹ دیگر نگشت" متغیر نشد. "خواجگان و شهرها را یک به یک" علی التفصیل "باز گفت
از جای وز نان و نمک" همه را حکایت کرد. چنانکه می فرماید. "شهر شهر و خانه خانه
قصه کرد" آن جایها را که دید "نی رگش جنبید و نی رخ گشت زرد" نه رگ او حرکت
کرد و نه رخ او زرد شد. "نبض او بر حال خود بُد بی گزنند" لفظ بُد مخفف است از بود
و گزنند به معنی زیان است. "تا بپرسید از سمرقند چو قند" سمرقند که وطن یار بود آن
را همچون شکر شیرین می نمود. چون از سمرقند پرسید. "نبض جست و روی سرخ و
۱۲ زرد شد" لفظ جست به فتح جیم ماضیست از جستن "کز سمرقندی زرگر فرد شد" از آن
جهت که از زرگر سمرقندی جدا گشت "چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت" چون
از بیمار که کنیزک است آن طبیب الٰهی این راز را یافت که عشقش به سمرقندی
زرگر است. "اصل آن درد و بلا را باز یافت" [آن درد و بلا که عشق بود اصل او

مشوق است. پس طبیب آن را دانست که زرگر سمرقندیست. اما در سمرقند زرگر بسیار است. لا جرم طبیب کوی را پرسید زرگر متعین شود. ["گفت کوی او کدامست در ۳ گذر" کوی آن زرگر کدام است در گذرگاه "او سر پل گفت کوی غاتفر" آن کوی در سر پل است و نام آن کوی غاتفر که نام محله ایست در سمرقند "گفت دانستم که رنجت چیست زود" لفظ زود مرهون است. "در خلاصت سحرها خواهم نمود" چون تفصیل ۶ احوال کنیزک آن طبیب الهی را معلوم شد کنیزک را استعمال نمود و وعده های شیرین فرمود. "شاد باش و فارغ و این که من" لفظ من مرهون است. "آن کنم با تو که باران با چمن" یعنی من^{۱۶۴} ترا نضرات و لطافت و زندگی و تازگی دهم [که ترا تلقین توبه و ۹ تعلیم دین کنم تا بحکم التائب من الذنب کمن لا ذنب له و بموجب فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سِيَّاتِهِمْ حَسَنَاتٍ تازه شوی و به عدد گناه ثواب یابی.] "من غم تو می خورم تو غم مخور" به فتح خا خواندن می باید برای قافیه "بر تو من مشفقترم از صد پدر" پس بحکم ۱۲ خیر الابین من علمک استاد و پیر طریقت شاگرد و مرید را چنین است. [و پدر سبب ۱۳ حیات فانیه است استاد دین سبب حیات باقیه است و باعث نعمتهای عالیه و غالیه است.] "هان و هان این راز را با کس مگو" لفظ هان و لفظ هین کلمه تنبیه و ۱۵ استعجال است و در محل احتیاط مستعمل است. "گر چه از تو شه کند بس جست و جو" [در این تنبیه است که گناه را فاش نمی باید کرد زیرا گناه چون مستور بماند خدای

2 طبیب MS: + الهی Y | کوی S: کوی زرگر Y: کوشش M | پرسید YS: + تا M | زرگر MS: - Y | شود MS: + که کدام زرگر است Y || 12 علمک MS: + دنیا Y | استاد MS: استادین Y | و باعث YS: - M || 13 و باعث YS: - M | لفظ هین چون گناه YS: هین M | تنبیه YS: + است M || 15 مستعمل است MS: + و تکریر از بهر تأکید است Y || 16 کرد YS: - M | گناه YS: چون گناه M ||

کریم و رحیم را از رسای کردن بند شرم آید و همچنان طاعت را نهان داشتن می‌شاید تا از ریا عاری باشد و جزا و ثواب کامل بماند و وصول به مقصود میسر شود.] از آنکه ۳ حصول مراد به کتمان راز باشد چنانکه می‌فرماید. "گور خانه راز تو چون دل شود" لفظ گور به کاف عجمی به معنی قرب است. یعنی چون دل^{۱۶۵} تو گور خانه راز تو باشد که گفته اند صدور الاحرار قبور الاسرار. "ز آن مرادت زودتر حاصل شود" این را ۶ به حدیث شریف اثبات می‌کند و می‌گوید. "گفت پیغمبر که هر که سر نهفت" رسول الله علیه السلام فرمود هر که راز را پنهان کرد. "زود گردد با مراد خویش جفت" من کتم سرّه ملک امره پس مرید را می‌باید که سرّ خود را از نا اهلان مستور دارد تا ۹ ثمرات و نتایج پیدا شود چنانکه "دانه ها چون در زمین پنهان شود" این تمثیل خارجیست. "سرشان سر سبزی بستان شود" یعنی حاصل آن سر سبزی بستان گردد. "زر و نقره گر نبودندی نهان" زر و سیم اگر نبودندی در زیر زمین پنهان "پروش کی یافتندی ۲۳۶ ۱۲ زیر کان" به کسر راء زیر [این دو بیت از معرفت و پند است باز حکایت عودت کرد.] "وعده ها و لطفهای آن حکیم" از حکمت است قوت قلب دادن بیمار را "کرد آن رنجور را این ز بیم" پیر نیز چنین [می‌باید کرد که از بسیاری گناه مرید را نومید نکند بلکه آن را به علاج توبه و طاعت قوت قلب دهد و استعمالت کند.] "وعده ها باشد حقیقی دل پذیر" که دل او را قبول کند و از او قوت گیرد "وعده ها باشد مجازی تا سه گیر" یعنی غم دهنده "وهده" اهل کرم گنج روان" یعنی جان [چنان استظهار دارد به مواعید کرام که گوئیا گنج دارد هیچ با کی نه یا روان به معنی جاری باشد که ترصیع و تجنیس معا

2 به مقصود YS: مقصود M از آنکه MS: و Y || 9 پیدا MS: - Y | حکایت YS: به حکایت M

مرعی بوده باشد.] "وَعْدَهُ نَا اهْلَ شَدْ رَنجِ رَوَانْ" مرض جان [این دو بیت نیز از معرفت و پند است. لا جرم و عده اهل وفا همچو وعده حضرت خدا بی دروغ و بی دریغ است. ان ^۳ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ وَ هر خلف از اهل عصیان است نه از حضرت رحمن و لهذا فرمود آفُوا بِعَهْدِكُمْ چون حضرت مولانا چندین معارف فرمود باز به قصه عودت نمود.] "در یافتن آن ولی رنج را و عرض کردن رنج او را بر پادشاه" [چون آن طبیب ^۴ الَّهِ رنج کنیزک را در یافت] "بعد از آن بر خاست و عزم شاه کرد" یعنی آن طبیب الَّهِ چون مرض کنیزک را تشخیص کرد که عشق است و معشوقش دانست که مرد زرگر است به علاج مباشرت کرد [که از نزد کنیزک بر خاست] و پیش شاه رفت. "شاه را ز آن ^۵ شمه آگاه کرد" و تدبیر علاج را فرمود. "گفت تدبیر آن بود کان مرد را" آن مرد زرگر را [از شهر سمرقند] "حاضر آریم از پی این درد را" از برای علاج این درد عشق را "مرد زرگر را بخوان ز آن شهر دور" آن طبیب الَّهِ شاه را چنین گفت. "با زر و خلعت بده او را غرور" یعنی مرد زرگر را زر و خلعت بفرست تا به متاع دنیا مغدور شود ترك دیار خود کند و اینجا آید که علاج بر آن موقوف است. "فرستادن پادشاه رسولان به سمرقند به آوردن مرد زرگر" "چونکه سلطان از حکیم این را شنید" در فرمان او توقف نکرد. ^۶ "پند او را از دل و از جان گزید" پیر را چنین می باید مرید "پس فرستاد آن طرف یک دو رسول" از بندگان مقبول "حاذقان و کافیان بس عدول" بوجب ارسل الحکیم و لا توصه عاقلان را اختیار کرد. از بهر فرستادن به سمرقند تا زرگر را به حسن کلام بیارند

2 اهل YS: ارباب M 5 || در MS: - Y || 7 الَّهِ MS: کن Y 13 || MS: کن Y 14 || مرد Y - | زرگر MS: +
|| بوجب فرمان طبیب الَّهِ Y

در این تنبیه است که شاهان را می باید که از بهر رسالت عقلان را اختیار کنند. "تا سمرقند آمدند آن دو امیر" آن دو کس که رسولان شاه بودند "پیش آن زرگر ز شاهنشه بشیر" که پیش زرگر از پادشاه بزرگ بشارت دهنده بودند چون بزرگ آمدند آن را گفتند. "کای لطیف استاد کامل معرفت" به لطف و ملایمت او را استمالت کردند. "فash اندر شهرها از تو صفت" که مشهور آفاق شده ای "نک فلان شه از برای زرگری" لفظ نک مخفف است از نیک که تصغیر این است. [و این مصراع مرهون است.] "اختیارت کرد زیرا مهتری" اعظم و اکبری در صفت زرگری "اینک این خلعت بگیر و زر و سیم" این خود محقر است. "چون بیائی خاص باشی و ندیم" چون پیش شاه آئی خاص و مقرب او شوی. "مرد مال و خلعت بسیار دید" یعنی آن مرد زرگر چون مال وافر و لباس فاخر دید. "غره شد از شهر و فرزندان برید" [مغورو گشت از شهر خود و اولادش منقطع شد.] احوال اهل دنیا بدین وجه است. "اندر آمد شادمان در راه مرد" یعنی زرگر "بی خبر کان شاه قصد جانش کرد" به سکون نون از بهر وزن "اسب تازی بر نشست و شاد تاخت" بر اسب عربی سوار شد. شادان و خندان براند. "خونبهای خویش را خلعت شناخت" حضرت مولانا به این تقریب خطاب عام کرد و گفت. "ای شده اnder سفر با صد ۲۴^a رضا" غافل از عاقبت "خود بپای خویش تا سوء القضا" حال زرگر چنین شد. "در خیالش ملک و عز و مهتری" در خیال زرگر تصور ملک و بزرگی "گفت عزرائیل رو آری بری" عزرائیل او را گفته برو بلی می بری. [در این تنبیه است که اجل نزدیک است و قصیر

۱ رسالت MS: رسالات Y || ۹ وافر و MS: وافر Y || ۱۷ عزرائیل YS: + علیه السلام M او MS: + عمر Y

اما امل دراز است و کثیر که اهل دنیا در طول امل است عزائیل در رصد اجل] "چون رسید از راه آن مرد غریب" چون آن زرگر مسافر از راه به شهر شاه رسید. "اندر آوردهش پیش شه طبیب" فاعل لفظ آورد طبیب است و شین ضمیر غائب است راجع به مرد غریب "سوی شاهنشاه بردندش به ناز" سوی شاه بردند آن مرد غریب را به عز و ناز "تا بسوزد بر سر شمع طراز" تا آن مرد غریب بسوزد بر سر شمع زیبا که کنیزک است "شاه دید او را بسی تعظیم کرد" چون شاه دید آن مرد زرگر را تعظیم تام کرد. "محزن زر را بدو تسليم کرد" که زر در تصرف زرگر می باید "پس حکیمش گفت ای سلطان مه" آن حکیم این شاه گفت ای سلطان کبیر "آن کنیزک را بدین خواجه بده" که مقتضای حکمت و شرط علاج و تربیت اینست "تا کنیزک در وصالش خوش شود" به فتح خا خواندن می باید از بھر قافیه "آب وصالش دفع آن آتش شود" آب وصال آن زرگر دفع آتش عشق کنیزک شود. "شه بدو بخشید آن مه روی را" یعنی کنیزک را به زرگر داد. [یا بطريق هبه یا به نکاح و هر یکی از این دو کار امر مشروع و محمود است و ترك کنیزک کردن فی الحقيقة ترك شهوت است و کنیزکی که قدر صحبت پادشاه نداند و به یک اهل صفت میل نماید آن را بدان دنی دادن مردی و پهلوانیست و لهذا می فرماید.] جفت کرد آن هر دو صحبت جوی را¹⁶⁶ [پس آن سؤال متوجه نمی شود که پادشاهی که به کنیزکی عاشق شود باز آن را به دیگری دادن مقتضای محبت و رجولیت نیست.]"مدت شش ماه می راندند کام" [مدت اندک که نیم سال است کام راندند] این دو کامران "تا به صحت

1 اما MS: و M ادراز است و MS: طراز است و فکر Y امل است YS: + و M اعزائیل YS: + عليه السلام M 4 مرد MS: دراز Y اکه MS: طراز Y - 6 کرد MS: + و پس از آن Y 7 ای YS: کای M 8 این MS: بدین MS: 5 طراز Y 12 به نکاح YS: بطريق نکاح M 14 میل نماید YS: مائل باشد M 15 که MS: - Y 17 این MS: آن Y 12 || Y

آمد آن دختر تمام" یعنی روز به روز در افاقت بود تا به صحت کلی رسید. [لا جرم مرض نفس حب دنیاست. چون طالبش آن را یابد دلش خوش شود و زمان اندک که مدت ۳ عمر است صحت یابد. پس از آن زشتی دنیا را بدو نمودن می باید تا دلش سرد گردد و لهذا می فرماید.] "بعد از آن از بهر او شربت بساخت" یعنی آن حکیم پس از آن از برای آن زرگر شربتی قاتل بساخت که "تا بخورد و پیش دختر می گداخت" از خوردن ۶ آن شربت همچون زر در بوته پیش کنیزک می گداخت. [ابو هریره رضی الله عنہ گفت رسول الله علیه السلام مرا گفت یا ابا هریرة می خواهی که همه دنیا را به تو بنمایم به آن چیزها که در وی است گفتم می خواهم یا رسول الله پس دست من گرفت و مرا به ۹ یک وادی آورد. از وادیهای مدینه که در آنجا مزبله بود و در آن مزبله سرهای آدمیان بود و نجاسات و حرقه های کهنه و استخوان و استخوانهای جانوران بود گفت یا ابا هریرة این سرها همچو شما حرس می کردند و چون شما طول امل کردند اکنون استخوانهای بی پوست گشته اند. پس از این خاک می شوند و این نجاسات اللوان اطعمه ۱۲ بود که اکتساب می کردند باز از شکمهاخود انداختند اکنون مردمان از او احتراز کنند و این حرقه های کهنه زینتها و لباسهای ایشان بود و این استخوانهای دابه های ایشان بود که در اطراف بلاد ایشان سوار شده، سیر می کردند. لا جرم چون کسی عاقبت دنیا را و زشتی او را بیند دلش از وی سرد گردد. پس مراد از زرگر ۱۴ دنیاست.][¹⁶⁷ "چون ز رنجوری جمال او نماند" یعنی چون از بیماری جمال زرگر برفت.

۱ تا:YS ۵ که:MS - :YS ۷ || M - :MS ۱۱ || Y ۱۲ گشته اند:YS: می کردند M ۱۲ گشته اند:YS: گشته M

می شوند:YS: شوند M ||

"جان دختر در و بال او نماند" جان کنیزک در سختی و غم زرگر نماند. [حضرت مولانا در این قصه به حصه دیگر اشارت کند که چون عشق کنیزک به زرگر از بهر حسن ۳ صورت بود که آن حسن زوال پذیرد چون متغیر شد عشق کنیزک زائل گشت و لهذا می فرماید.] "چونکه زشت و نا خوش و رخ زرد شد" یعنی آن زرگر "اندک اندک در دل او سرد شد" در دل کنیزک بارد گشت. "عشقهایی کز پی رنگی بود" یعنی مجازی و ۶ جسمانی و از پی حسن صورت بود. "عشق نبود عاقبت ننگی بود" چون حسن صورت متغیر و متبدل شود. عاشق صورت پرست را از او ننگ آید. [حضرت مولانا در این قصه به حصه دیگر اشارت کند که سبب کشتن زرگر روی خواب او بود کاشکی آن ۹ صورتش نبودی و از این معنی انتقال می کند که چنانکه حسن جمال سبب هلاک شود قوت و مال نیز سبب هلاک گردد ولهذا می فرماید.] "کاش کان هم ننگ بودی یکسری" کاشکی آن زرگر ننگ بودی بالکلیه یعنی از ابتدا آن را حسن صورت نبودی. "تا نرفتی ۱۱ بر وی آن بد داوری" تا بر وی آن حکومت بد واقع نگشته "خون دوید از چشم همچون جوی او" یعنی خون دوید از چشم زرگر که آن چشم همچون جوی بود یا تقدیر کلام اینچنین باشد. خون دوید از چشم زرگر همچون جوی "دشمن جان وی آمد روی او" و ۱ روی خوب زرگر دشمن جانش شد که از حسن روی او کنیزک او را عاشق گشت و شاه آن را به شربت طبیب بکشت. پس جمال او سبب هلاک او شد. چنانکه "دشمن طاؤوس آمد پر او" تقلیل است که طاؤوس را از جمال پر و بال می کشند. "ای بسی شه را بکشته فر

4 زرگر MS: + متغیر شد Y || 7 عاشق YS: عاقبت M 8 کشتن YS: کشتنی M 9 حسن YS: + و M 13 با YS: تا || M - 14-13 | M تقدير ... باشد MS: - Y || 16 او YS: -

او" چند شاهان را فر و شوکت او کشته یعنی سبب هلاک ایشان گشته آن زرگر را نیز چنین واقع گشت. "گفت من آن آهوم کز ناف من" زرگر در زمان مرگ گفت من همچو آن آهوی مشک شده ام که از برای ناف من "ریخت این صیاد خون صاف من" پس ناف من دشمن من است. [لا جرم حسن من دشمن جان من شد.] حضرت مولانا امثال بسیار آورد برای تنبیه بر کثرت وقوع چنین کارها در جهان "ای من آن روباء صحرا کز کمین" لفظ کز کمین مرهون است. "سر بریدندش برای پوستین" یعنی من همچون روباء صحرا شده ام که سر من برند برای پوست من که از او پوستین سازند. پس پوست من دشمن من است. "ای من آن پیلی که زخم پیلبان" لفظ زخم پیلبان مرهون است. "ریخت خونم از برای استخوان"^{۱۶۸} یعنی من همچون آن پیل شده ام که صاحب من خون ریزد از بهر استخوان پس استخوان من دشمن من است. [حضرت مولانا در این قصه به حصه دیگر اشارت کند بدین ملاحظه که اگر کشتن زرگر بی امر الهی بودی سبب هلاک قاتل و باعث عذاب آخرت بودی و لهذا از زبان زرگر می گوید.] "آنکه گشتسنم پی ما دون من" آن کس که نداند که نخسبد خون من "آن کس نداند که خون من خواب نمی کند و قرار نمی گیرد. بلکه بحکم بشر القاتل بالقتل خون من عاقبت اثر کند. "بر منست امروز و فردا بر ویست" بموجب جزاً سیئة سیئة مثُلها "خون چون من کس چنین ضائع کیست" یعنی خون چون من مظلوم چنین کی ضائع است. [یعنی ضائع نشود عاقبت جزای او پدید آید.] "گر چه دیوار افکند سایه دراز" در اول نهار "باز

۱ ایشان YS: او M - MS: 2 || Y - MS: 4 || Y امثال MS: امثال Y || 5 تنبیه MS: + و Y || 7 برنده MS:

بریدند M || 8 زخم YS: برای M - MS: 9 || M - YS: 16 یعنی S: -

گردد سوی او آن سایه باز" پس هر کمال را نقصان و هر ارتفاع را انحطاط باشد و اثر هر کار به سوی کار گذار منعکس شود همچون سایه "این جهان کوهست و فعل ما ندا"
 3 یعنی این جهان چون کوه است و فعل ما چون نداست. "سوی ما آید نداها را صدا"
 از نداها سوی ما صدا می آید. بطريق انعکاس همچنین اثرهای فعل ما بحکم این
 6 *احسَّتُمْ أَحْسَنَتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأَتُمْ فَلَهَا مَنْعِكُسْ گردد بر ما* "این بگفت و رفت در دم زیر خاک" این را بگفت و فی الحال بمرد و به زیر خاک رفت که او را دفن کردند. "آن کنیزک شد ز عشق و رنج پاک" زیرا دلش از او سرد شده بود و او به مردکی از نظرش برفت. پس بدان که آن طبیب الهی اول کنیزک را به معشوق رسانید. پس از آن بکشت.
 9 زیرا اگر در غیبت بکشتی مهر کنیزک کما کان بماندی بلکه زیاده گشته هم به آلت ظاهر نکشت. بلکه شربت داد تا که حُسن او متغیر شود و دل جاریه از او سرد گردد و آن را حتف انفه مرده پندارد. [حضرت مولانا در این قصه حصه دیگر اشارت کند که چون عشق کنیزک به حسن فانی بود عاقبت فانی گشت و آخر پشیمانی شد. لا جرم عاقل را می باید که فانی را دل دهد که پشیمان نشود و لهذا می فرماید.] "ز آنکه عشق مردگان پاینده نیست"¹⁶⁹ عشق مرده و فانی پاینده و باقی نیست. "ز آنکه مرده سوی ما آینده نیست" و عشق به نومیدی کم می شود. "عشق زنده در روان و در بصر" و جان و دیده "هر دمی باشد ز غنجه تازه تر" زیرا رجای دیدار و مشاهده یار عشق را بسیار کند. "عشق آن زنده گزین کو باقیست" عشق آن زنده اختیار کن که آن باقیست.

4 فعل MS: افعال Y || 5 گردد MS: کردند Y || 8 به معشوق MS: معشوق Y || گشته YS: + و M || 12 به حسن -

|| M 13 که YS: + آخر M انشود YS: شود M

"کز شراب جان فزایت ساقیست" که ترا از شراب جان فزا ساقی است لفظ جان فزا وصف ترکیبی است به ترکی جان آترجی. "عشق آن بگزین که جمله انبیا" عشق آن ۳ کس اختیار کن که جمیع انبیا "یافتند از عشق او کار و کیا" مراد از آنکس که باقیست حضرت خداست که جمله انبیا از عشق او هم تصرف و قدرت هم شرف بزرگی و عزت هم عظمت و رسالت یافته اند. "تو مگو ما را بدان شه بار نیست" یعنی تو مگو که مرا ۶ به آن شاه اجازت و راه نیست از آنکه آن شاه بزرگوار است و مرا چه مقدار است که ۲۵^a عاشق او شوم همان تو خریدار شو که رغبت او به تو بسیار است. چنانکه در حدیث قدسی وارد است من تقرب الى شبرا نقربت اليه ذراعا و من تقرب الى ذراعا تقربت اليه ۹ باعا و من اتانی مشیا اتینة هرولة "با کریمان کارها دشوار نیست" لا جرم بوجب الکریم لا یرد سائله خدا که اکرم الاکرامین است و ارحم الراحمین بنده" طالب را رد نمی کند. "بیان آنکه کشتن و زهر دادن مرد زرگر به اشارات آلهی بود نه به هوای نفس و تأویل ۱۲ فاسد" [اگر در این قصه به حصه کنی مراد از کشتن طبیب زرگر را بیان کردن قباحت دنیا و عیان کردن زشتیئ اوست و اگر به ظاهر قصه نظر کنی این سؤال وارد می شود که آن طبیب که ولی و حکیم آلهی بود او را روا نبود که غریبی را از دیار خود آرد و ۱۵ به شربت قاتل بکشد و هیچ شاه عادل را نشاید که بی گناهی را از بهر هوای نفس خود بکشد. لا جرم حضرت مولانا در دفع این سؤال تحقیق می فرماید که بزرگان گفته اند الهام الولی کوھی النبی و هر چیز که ولی را به الهام آلهی وارد شود بدان عمل کردن

3 انبیا YS: + علیهم السلام M 4 هم || M 6 || Y: و هم 9 || MS: - Y: هرولة || 12 کشتن

YS: کشتنی M 13 || و اگر YS: اما اگر M 15 به ظاهر قصه YS: ظاهر هر M 16 بکشد MS:

کشد Y || 17 می فرماید MS: فرماید Y

لازم است. چنانکه نبی را به وحی منزل عمل کردن واجب است و چنانکه امت را اتباع رسول الله واجب است اصحاب طریقت را انقیاد ولی لازم است و چنانکه اهل شریعت را ۳ اتباع مجتهد لازم است اهل سلوک را طاعت فرمان ولی واجب است و لهذا می فرماید. "کشن آن مرد بر دست حکیم" قتل آن مرد زرگر بر دست حکیم‌الله "نه پی امید بود و نی ز بیم" از جهت امید از پادشاه و از بیم او نبود. بلکه به امر الهی بود. چنانکه ۶ می فرماید "او نکشتش از برای طبع شاه" آن حکیم نکشت زرگر را از بھر پاس خاطر پادشاه "تا نیامد امر و الهام الله" پس کشن طبیب‌الله مرد زرگر را چون کشن حضر بود پسر را "آن پسر را کش^{۱۷۰}" حضر ببرید حلق" به فتح حاء مهممه به معنی گلو "سر آن ۹ را در نیابد عام خلق" راز این قتل را فهم نمی کند عوام خلق [قصه حضر و موسی علیهم السلام بر وجه اجمال چنانکه در بعض کتب واقع است که موسی علیه السلام بعد از هلاک فرعونیان بنی اسرائیل را جمع کرد. خطبه خواند که فغان از مستمعان برآمد یکی از عظماء قوم گفت یا کلیم الله هیچ کس باشد در روی زمین از تو داناتر موسی ۱۲ علیه السلام گفت که نمی دانم در همه عالم از خود داناتر و گویند در ضمیر مبارکش این صورت گذشت بی آنکه بدان تلفظ کند حق تعالی بدو وحی فرستاد که ما را در مجمع ۱۵ البحرين بندۀ ایست که اختصاص داده ایم او را به علم خاص بر او با یکی از خواص خود چون موسی حضر را علیهم السلام یافت، گفت حق تعالی فرمود که با تو صحبت دارم و از تو چیزی بیاموزم. چون رفتند و بر ساحل دریا رسیدند و بر کشتی نشستند.

۱ کردن MS: - Y || 2 اللہ MS: - Y || 3 واجب است MS: لازم است واجب M || 6 نکشش MS: نکشن Y انکشت + مرد M || 10 واقع است MS: شده است M || 13 که MS: کسی Y | ضمیر مبارکش MS: ضمیرش Y || 17 بر ساحل MS: به ساحل Y ||

حضر علیه السلام تبری برداشت و پنهان از قوم سوراخ کرد. کشتی را گفت. موسی علیه السلام آیا سوراخ کردی کشتی را تا غرق گردادی اهل کشتی را به درستی آوردی چیزی شگفت. پس از سفینه بیرون آمدند تا بدھی رسیدند در خارج او کودکان بازی می کردند و پسری زیبا روی بلند قامت خط سبز بر پشت لب او ظاهر شده در میان ایشان بود. حضر علیه السلام آن پسر را کشت. موسی علیه السلام گفت. آیا بکشتی نفس پاک را بی قصاص هر آینه آوردی چیزی نا پسندیده؟ پس برفتند تا شبانگاه به کنار دھی رسیدند و از اهل آن ده طعام خواستند کس اجابت نکرد و دیواری در آن ده ویران بود حضر علیه السلام آن دیوار را راست کرد موسی علیه السلام گفت یا حضر این دیوار را راست کردی تا از این مردمان مژد بخواهی حضر علیه السلام گفت هذا فراق بینی و به نیک باقی تفصیل در تفسیر سوره کھف و در قصص انبیا مذکور است.^{۱۷۱} آنکه از حق یابد او وحی و جواب آن کس که از حق وحی و جواب یابد یعنی مرشد کامل "هر چه فرماید بود عین صواب" پس مرشد که سالک را ریاضت و مجاهدت و خلاف نفس و هوا فرماید عین صواب است. در این تنبیه است که بد دعا کردن و بد دعا کسی را کشتن آن کس را مسلم است که از حق امر و الهام یافته باشد. آنکه جان بخشد اگر بکشد رواست^{۱۷۲} یعنی آن کس که از حق وحی و جواب یابد او جان می بخشد اگر بکشد رواست. زیرا "نائبست و دست او دست خداست" خلیفه و نائب خداست تصرف و کار او کار خداست و ابراهیم خلیل بی فرمان جلیل قصد کشتن

۸ آن دیوار را MS: دیوار Y || ۹ بخواهی YS: نخواهی M: حق ۱۱ MS: + تعالی Y || ۱۲ مرشد YS: + کامل M || ۱۴ MS: حق + تعالی Y || ۱۵ حق MS: + تعالی Y || ۱۶ بکشد YS: بکشت M ||

اسماعیل نکرد. لا جرم ای سالک "همچو اسماعیل پیشش سر بنه" چنانکه اسماعیل
 پیش ابراهیم علیه السلام سر نهاد که در سوره و الصافات مذکور است.¹⁷² فَلَمَّا بَلَغَ
 ۳ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنْيَ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَا ذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعِلْ
 ما تُؤْمِرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ الصَّابِرِينَ تو نیز پیش خلیفة الله که مرشد است سر بنه.
 "شاد و خندان پیش تیغش جان بده" که آن مرشد نفس ترا بکشد. [قصه ذبح اماعیل
 ۶ بر وجه اجمال اینست که چون ابراهیم علیه السلام از زمین شام هاجر و پسر او را به مکه
 آورد و اسماعیل علیه السلام آنجا نشود نما یافت. وقتی ابراهیم علیه السلام از شام
 به دیدن پسر آمده بود. سه شب علی التوالی در واقعه دید که فرزند خود را قربان کن
 ۹ روز عید نحر بود که ابراهیم علیه السلام هاجر را گفت. یا هاجر این فرزند را دوستی
 از ما خواسته است تا به مهمانی وی برمش و آن دوست را رد نتوان کردن اکنون
 بر خیز و سرش پاک بشوی و شانه کن و به بaf و جامه اش در پوشان مادرش آنچه
 ۱۲ ابراهیم علیه السلام گفته بود، بکرد. ابراهیم اسماعیل را برد و اسماعیل پنداشت که او
 را به مهمانی خواهد بردن ابلیس در صورت آدمی آمد نرم نزدیک او آمد و گفت پدر
 ترا به مهمانی نمی برد. بلکه ترا بکشتن می برد اسماعیل گفت. پدر مرا دوست
 ۱۵ می دارد، نمی کشد. ابلیس گفت یا اسماعیل بگریز که پدر تو هر چه خدای تعالی
 بفرماید بکند و خدای تعالی وی را فرموده است که ترا بکشد زود بگریز که هلاک شوی
 اسماعیل گفت ای نادان اگر خدای تعالی فرموده است جز کشتن روی نیست و فرمان او

4 مرشد Y: + کامل M: 7 آنجا MS: در آنجا Y || 10 کردن MS: کرد Y || 11 بر خیز و MS: بر خیز Y | شانه کن S: شانه
 زن Y: شانه اصلاح کن M | بaf MS: تاف M || 12 اسماعیل را MS: + علیهم السلام Y || 13 بردن MS: برد Y | آمد MS:
 رسید Y || 14 ترا MS: تو Y || 17 اسماعیل MS: + علیه السلام Y

را رد نتوان کردن و مرا جز صبر چاره نیست. لا جرم ای سالک و طالب از بهر کشتن
 نفس پیش پدر طریقت و پیر حقیقت سر بنه.] "تا بماند جانت خندان تا ابد" بماند جان تو
 3 شادان مؤید و حیات ابدیه یابد. "همچو جان پاک احمد با احد" همچو جان پاک رسول الله
 صلی الله علیه و سلم به احد اجل و علا "عاشقان جام فرح آنگه کشند" به فتح کاف
 عربی کنایت است از آشامیدن "که به دست خویش خوبانشان گشند" به ضم کاف عربی
 6 مضارع است از کشتن. در این تنبیه است که هر محنت که از خدا به بندۀ می‌رسد.
 بحکم المؤمن لا يخلوا عن قلةٍ او^{۱۷۳} علةٍ او ذلةٍ سعادت بندۀ است. [زیرا نفس با اینها
 کشته می‌شود. لا جرم] از او شاد و خندان باید شد. از آنکه تیر خدا پرتابی نیست که
 9 کیف ما اتفق رس. بلکه حضرت حق می‌بیند و بندۀ را هدف کند و می‌اندازد. "شاه آن
 خون از پی شهوت نکرد" یعنی رضای شاه در کشتن آن بی گناه از برای شهوت نبود.
 بلکه به فرمان الهی و الهام پادشاهی [و به اشارت مرد ولی و به بشارت مرشد دینی]
 256 بود. "تو رها کن بد گمانی و نبرد" یعنی ترك کن سوء ظن و جنگ را و غوغای مکن. "تو
 12 گمان بردی که کرد آلدگی" تو ظن کردی که آن شاه تلوث کرد که به قتل بی گناهی
 رضا داد و آن حکیم آن را بکشت. "در صفا غش کی هلد پالودگی" در صفا کی ترك
 174 کند غش را تصفیه کردن^{۱۷۴} پس آن طبیب الهی کی بکند قتل منهی را بی فرمان خدا
 "بهر آنست این ریاضت وین جفا" به فتح جیم یعنی ریاضت کوره و جفای آتش از بهر
 آنست. "تا بر آرد کوره از نقره جُفا" به ضم جیم خاشاک و غش "بهر آنست امتحان نیک

1 کردن MS: کرد Y | چاره MS: - Y || 3 شادان MS: خندان Y || 5 است M: - | آشامیدن YS: + است M || 6 خدا

MS: حضرت خدا Y | به بندۀ YS: - M || 7 عن M: من 8 نیست YS: است M || 10 از پی YS: کز پی M | کشتن

|| 13 آن شاه MS: اشارت Y - :MS

و بد" به آتش زدن و جوشانیدن "تا بجوشد بر سر آرد زر زبد" تا زر بجوشد و غلیان کند
 غش^{۱۷۵} و چرك را بر سر آرد. در این تنبیه است که خالص زر به زیر رود از آنکه زر
 اثقل معدنیات است. "گر نبودی کارش الهام اله" یعنی کار آن شاه "او سگی بودی
 در آنده نه شاه" [به اخلاق ذمیمه متصف بود نه به اخلاق حمیده لاجرم] او خود سگ
 نبودی بلکه مرد پاک بود. "پاک بود از شهوت و حرص و هوا" در این تنبیه است که چون
 کسی به اینها مبتلا شود مردار گردد. "نیک کرد او لیک نیک بد نما" چون کار حضر علیه
 السلام "گر حضر در بحر کشتی را شکست" در ظاهر اگر چه شکست است "صد درستی
 در شکست حضر هست" که کشتی را خلاص کرد از شاه ظالم چنانکه حضرت خدا
 جل و علا در سوره کهف [بیان کرد که امّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ اما کشتی مر
 محتاجان را بود که ده برادر بودند پنج بیمار و بر جای مانده و پنج دیگر ملاحان که
 به جهت تحصیل معیشت کار می کنند در دریا پس خواستم بحکم خدای تعالی آنکه
 او را سوراخ شازم و عیبنای کنم و حال آنست که هست پس راه ایشان پادشاهی که
 او را جندل بن کرکره گویند. می گیرد هر کشتی که می بیند به غصب من آن کشتی را
 معیوب کردم تا او غصب نکند و آن محتاجان به کلی محروم نکردند.] "وهم موسی با
 همه نور و هنر" موسی علیه السلام با نور رسالت و با چندین فضیلت بود. اما وهم و
 عقل او "شد از آن محجوب تو بی پر مپر" از سر شکست کشتی محجوب شد تو خود
 قاصری پس بی پر مپر. لا جرم می باید که مرشد کشتی تن سالک را به ریاضت و

4 خود MS: - Y || 9 جل و علا MS: - Y || اما MS: الآیت یعنی Y 10 و بر جای مانده MS: - Y 12 هست YS: + در
 || M 13 من YS: می آرد M 16 مپر YS: + تا 17 مرشد YS: + کامل M

مجاهدت بشکند تا از دست ابليس ظالم و نفس ستمکار خلاص کند. [چونکه آن شاه و مرشد راه که نفس را می کشد آن را حیات ابدیه دهد که گفته اند امانتها احیاوهایا.

۳ لا جرم] "آن گل سرخست تو خونش مخوان" خون آن زرگر مقتول گل سرخ است. تو خون مگو. آن را که به الهام الٰهی کشته گشته است. "مست عقلست او تو مجتوش مخوان" مست شراب عقل است. آن پادشاه تو دیوانه اش مگو. "گر بُدی خون مسلمان کام او" ۶ یعنی اگر این پادشاه به قتل مسلمان بی گناه رضا روا داشتی یا آن حکیم به جهت امید و بیم دست بر کشتن آن گماشتی. "کافرم گر بردمی من نام او" از آنکه او بر آن تقدیر شقی بودی و مدح شقی در دست نیست. "می بلرzed عرش از مدح شقی" که بدان راضی ۷ نمی شود. "بد گمان گردد ز مدحش^{۱۷۶} متقی" آن شاه خود شقی نبود. بلکه "شاه بود و شاه بس آگاه بود" یعنی آن شاه پادشاه بود در صورت ولی آگاه اسرار بود در سیرت "خاص بود و خاصه اللہ بود" از خواص عباد اللہ بود. [چون عادت حضرت مولوی ۱۲ انتقال است از چیزی به چیزی لا جرم گاهی از شاه روح انسانی مراد کند و گاهی مرشد کامل و گاهی شاه حقیقی که حضرت خدادست جل و علا و لهذا می فرماید.] "آن کسی را کش چنین شاهی کشید" به ضم کاف "سوی بخت و بهترین جاهی کشید" به فتح کاف ۱۵ یعنی خدا بندۀ را گاهی به بلا مبتلا کند و به محنت بکشد. اما آن کشتن موجب حیات و مورث درجات شود یا مرشد کامل نفس مرید را می کشد و آن را به سعادت آخرت می رساند. [گر ندیدی سود او در قهر او]^۱ اگر آن شاه سود آن زرگر در قهرش ندیدی

۱ چونکه YS: چون M ۲ و MS: - Y اراه که MS: راه Y ادهد MS: بخشید Y امانتها MS: + النفس Y ۳ لا جرم
 ۹ نمی شود YS: نشد M ۱۳ جل و علا: YS: که MS ۴ Y - MS: ۱۵ خدا MS:
 حضرت خدا Y ا و YS: + گاهی M

[و همچنان حضرت خدا اگر ثواب بندۀ را در قهر ندیدی] "کی شدی آن لطف مطلق قهر جو" آنچنان پادشاه چنین قهر چرا کردی. اما در صورت قهر بسیار لطف می باشد ۲۶۳ چنانکه "بچه می لرزد از آن نیش حجام"^{۱۷۷} طفلی را که برای علاج حجامت کنند او می ترسد و می لرزد. اما "مادر مشفق در آن غم شاد کام" زیرا عاقبت کار را می داند. پس مرشد کامل که ترا مجروح می کند و رخنه می رساند او کار تو از تو بهتر داند. ۶ "نیم جان بستاند و صد جان دهد" یعنی اندک می سtanد و عوض بسیار می کند. "آنچه در وهمت نیاید آن دهد" [چنانکه در حدیث قدسی وارد شده اعددت لعbadی الصالحین مala عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر یا آنچنان فیض و فضل بخشد ۹ که عقل از ادراك آن قاصر است.] قام قصه این بود و در اثناء تقریر بعضی نکات را تحریر واقع شد و حصه از این قصه آنست که سالك را از شیخ کامل و مرشد مکمل^{۱۷۸} چاره نیست و طالب را اقتدا لازم است و باید که اعتقاد طالب بهر قول و فعل شیخ اختلال نپذیرد و بر دانش خویش اعتماد نکند چه موسى عليه السلام با وجود عظمت اسرار افعال حضر را عليه السلام شناخت. حصه از این قصه از روی ظاهر اینست اما اگر ملاحظه این^{۱۷۹} معنی کنی که انسان از روی صورت عالم صغیر است و از روی ۱۵ معنی کبیر و هر چه در آفاق مشهود است نظیر او در انفس موجود است پس بحکم آیت حم السجده که سُرِّيْهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ شاید که مراد از پادشاه روح

3 MS - :YS 5 || M - : + و حضرت خدا بندۀ را از بهر کفارت ذنوب و رفع درجات بلا و محنت و فقر و ذلت می رساند

Y || 6 می کند MS : می دهد M 7 شده MS : است Y || 9 آن MS : - Y || 10 شد MS : شده M | شیخ Y || مشانخ M

11 اقتدا YS : + کردن M 14 || M - :YS 15 || M - : عالم + می YS

انسانی باشد و از خواص او حواس و قوای بدنیه و از [سوار شدن تعلق به بدن کردن و از] شکار او تجلیات الهیه و واردات قدسیه و کمالات فیضانیه و فضائل رحمانیه ۳ [اینها را به عبادت و ریاضت می گیرد.] و از کنیزک^{۱۸۰} نفس اماره بیماری او محبت دنیا پس زرگر^{۱۸۱} عبارت باشد. از دنیا و طبیب ظاهر عقل معاش است که به تدبیر او مرض نفس زیاده گردد ویا مرشد ناقص و عالم غیر عامل و حکیم الهی عبارت از روح ۶ القدس است که بحکم حدیث نبوی ان روح القدس نفث فی روی روح انسانی از او استفاضه می کند و اطلاع یابد. بر آنکه دنیا در جنب کبریا هالک است. لا جرم اهلاک طبیب الهی زرگر را بدین معنی است یا نمودن زشتی و فنای دنیاست و مرشد کامل ۹ همچون روح القدس این کار کند. تو افعال اهل الله را بر افعال خویش قیاس مکن. "تو قیاس از خویش می گیری و لیک" یعنی تو حال و افعال اهل الله را بر حال خود قیاس می کنی که چون کسی را قتل کنی بی امر الهی می کنی لیکن قیاس تو قیاس مع ۱۲ الفارق است که "دور دور افتاده بنگر تو نیک" زیاده بعيد شده خوب و باریک نظر کن قیاس افعال اهل الله بر افعال تو همچون قیاس آن طوطیست حال خود را به حال جولقی در این حکایت "حکایت آن مرد بقال و طوطی و روغن ریختن طوطی در دکان" "بود بقالی و وی را طوطی" در زمان سابق بقالی بود و آن را طوطی شیرین مقالی "خوش نوائی سبز و گویا طوطی" خوش آواز و طوطی سبز بود نه طوطی^{۱۸۲} سپید و سرخ و

1 حواس و YS: - 2 || M سوار ... و از YS: - M 3 اینها ... می گیرد YS: - M 4 || YS: 5 نفس:

نفسی M 7 هالک است MS: + در عین عبرت خراب است Y 8 طبیب YS: - | بدین معنی است یا MS: به معنی اول

است یا معنی دوم یعنی Y 10 اهل MS: - Y 11 قتل کنی YS: قتل کن M | می کنی MS: کن Y 12 کن YS: + و

13 افعال اهل الله YS: اهل الله M 15 مقالی YS: + به غایت M ||

همچون آدم گویا بود. "بر دکان بودی نگهبان دکان" وقتی که خواجه او حاضر نباشد و آن طوطی همچون عاقلان "نکته گفتی با همه سودا گران" یعنی با اهل بیع و شرا و سودا کننده دنیا "در خطاب آدمی ناطق بُدی" همچون آدمیان "در نوای طوطیان حاذق بُدی" هر دو کمال را جامع بود. در بعض نسخ این دو بیت واقع است. "خواجه روزی سوی خانه بود" طوطی در دکان تنها مانده "بر دکان طوطی نگهبانی نمود" اتفاق در آن 266 حال "گریه ای بر جست ناگه در دکان" مرهون است. "بهر موشی طوطیک از بیم جان" 6 یعنی گریه از بهر موش بجست. طوطی پنداشت که گریه قصد جان او کند. لا جرم از بیم جان "جست از سوی دکان سوئی گریخت" آن طوطی "شیشه های روغن گل را بریخت" 9 روغن گل که در شیشه ها بود آن را بریخت. "از سوی خانه بیامد خواجه اش" صاحب طوطی "بر دکان بئشست فارغ خواجه وش" همچون تاجر پس از آن نظر کرد. "دید پر روغن دکان و جامه جرب" قماش و متع و اسباب دکان جرب گشته از روغن "بر سرش زد گشت طوطی گل ز ضرب" لفظ کل به فتح کاف عربی لغت مشترکه است [میان 12 فارسی و ترکی] در این تنبیه است که طوطی جان را نمی باید که روغن سر خدا را بریزد تا ضرب و قهر الٰهی نرسد و همچنین غرور به علم و معرفت و به نطق و فصاحت نمی باید تا عاقبت مبتلای عقوبت نشود.¹⁸³ "روز کی چندی سخن کوتاه کرد" آن طوطی از الم "مرد بقال از ندامت آه کرد" و از زدن او پشیمان شد "ریش بر می گند و می گفت ای دریغ" آن بقالی ریش می گند از ضجرت و مصیبت و می گفت ای دریغ

4 - 8 در بعض ... جان YS: - M 13-12 || M 13-12 || M 13-12: عقبی یعنی به ترکی M ا در این YS: -

|| M 14 ضرب و MS: ضرب Y 14-15 و فصاحت ... نشود YS: - M 17 ریش + YS: + بر M

"کافتاب نعمتم شد زیر میغ" آفتاب نعمت من به زیر سحاب رفت. همچنین گفتی و از پشیمانی خود را بد دعا کردی و گفتی. "دست من بشکسته بودی آن زمان" که آن را زدم "چون زدم من بر سر آن خوش زبان" چرا [زدم من بر سر آن] طوطی شیرین مقال "هدیه ها می داد هر درویش را" یعنی صدقه می داد درویشان را "تا بباید"¹⁸⁴ نطق مرغ خویش را" در این تنبیه است که در امثال این احوال صدقه دادن می باید. "بعد سه روز 6 و شب حیران و زار" آن بقال "بر دکان بنشسته بُد نومیدوار" همچون مأیوس شده "با هزاران غصه و غم گشته جفت" با بسیار غم قرین شده بود آن بقال "که عجب این مرغ کی آید بگفت" یعنی بگفتن "می نمود"¹⁸⁵ آن مرغ را هر گون شگفت" امر غریب و عجیب 9 "تا که باشد کاندر آید او بگفت" تا بهانه باشد که آن طوطی بگفتن آید "جولقی سر بر亨ه می گذشت" یک جولقی سر بر亨ه از پیش دکان می گذشت. "با سر بی مو چو پشت طاس و طشت"¹⁸⁶ 12 یعنی سر آن جولقی در بی موئی همچون پشت طاس و طشت بود. "طوطی اندر گفت آمد آن زمان" در آن زمان که جولقی را دید "بانگ بر درویش زد که ای فلان" جولقی را خطاب کرد. "از چه"¹⁸⁷ ای گل با کلان آمیختی" و از زمرة کلان شدی. "تو مگر از شیشه روغن ریختی" همچو من "از قیاسش خنده آمد خلق را" 15 از قیاس طوطی تعجب و خنده آمد مردمان را که این قیاس امر غریب است. "کو چو خود پنداشت صاحب دلق را" که آن طوطی همچون خود پنداشت صاحب حرقه را پس احوال خویش را قیاس کردن به احوال اهل الله همچون قیاس آن طوطیست حال خویش

1 میغ YS + که M | گفتی S: می گفت Y 11-2 همچنین ... گفتی S: - M | کردی Y | گفتی S: گفت Y ||
 3 خوش YS: خوش M 5 دادن می باید MS: می باید داد Y 11 بی MS: 12 آن YS: - M - 13-14 واز ...
 شدی MS: - Y | که ... غریب است YS: || M -

به حال درویش "کار پاکان را قیاس از خود مگیر" اگر چه در صورت همچون اوئی "گر چه ماند در نبشتن"¹⁸⁸ شیر و شیر" اما معنی یکی حیوان مفترس و معنی دیگر لبن است.

- ^{27a} 3 "جمله عالم زین سبب گمراه شد" یعنی گمراهان¹⁸⁹ جمله عالم از سبب این قیاس گمراه شد. "کم کسی ز ابدال حق آگاه شد" اندک کس از اولیاء خدا خبردار گشت. "همسری با انبیا بر داشتند" [به صورت بشریت ایشان نظر کردند. "اولیا را همچو خود پنداشت"] 6 بسبب اتحاد صوری غلط کردند. "گفته اینک ما بشر ایشان بشر" گمراهان گفته اند ما همه بشریم. "ما و ایشان بسته خوابیم و خود"¹⁹⁰ چنانکه حضرت رحمن از کلام ایشان در سوره فرقان حکایت می کند. ما لِهذا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ 9 "این ندانستند ایشان از عمی" یعنی گمراهان ندانستند¹⁹¹ نا بینائی و مشار الیه مصراع ثانیست. "هست فرقی در میان بی منتهی" که میان اهل الله و اهل طفیان فرق بی نهایت هست [اگر چه در صورت بشریت متحددند] "هر دو گون زنبور خوردند از محل" 12 زنبور که دو نوع است یکی زنبور انگوین و دیگر زنبور زرد هر دو از یک محل می خورند از شکوفه ها و از غیر "لیک شد زین نیش و ز آن دیگر عسل" بحسب استعداد "هر دو گون آهو گیا"¹⁹² خوردند و آب" یکی آهوى مشک و دیگر آهوى شکار 15 "زین یکی سرگین شد و ز آن مشک ناب" حاصل از این یک سرگین شد و از یک مشک صافی "هر دو نی خوردند از یک آب خور" واو لفظ آب خور واو رسمیست "این یکی خالی و آن پر از شکر"¹⁹³ پس اعتبار به صورت نیست. "صد هزاران اینچنین اشیاه بین"

2 حیوان مفترس MS: اسد است Y || 3 جمله YS: - M 7 || از کلام ... فرقان S: در سوره فرقان از کلام ایشان Y: از کلام ایشان M 11 || هست MS: است M | متحددند YS: + چنانکه M 12 || هر دو YS: و M 15 یکی Y: یکی Y ||

و امثال "فرقشان هفتاد ساله راه بین" یعنی در میان^{۱۹۴} ایشان تفاوت بسیار است. "این خورد گردد پلیدی زو جدا" یعنی یکی غدا خورد^{۱۹۵} و آن غدا نجس گردد و بیرون آید. و ۳ "آن خورد گردد همه نور خدا" اگر چه در خوردنی مساوی اند "این خورد زاید همه بخل و حسد" یعنی کسی طعام خورد قوت بدن حاصل کند و به این قوت بخل و حسد کند به غیر "آن خورد زاید همه عشق احد" و دیگری بخورد قوت بدن حاصل کند و ۶ به این قوت عشق الهی و عبادت میسر شود. "حکایت" شیخی فربه بود و در عبادت نیز قوی بود. مریدی در پی او رفتی و در گردن شیخ نظر کرد و آن را زفت دید و در دل گفت شیخ عجب فربه است و گردن زفت دارد خاطره او شیخ را معلوم شد. روی ۹ به سوی او کرد و گفت ای درویش ما طعام را به غفلت نخورده ایم. پس هر چه خوردیم نور الهی و قوت طاعت شد. "این زمین پاک و آن شورست و بد" یعنی اگر چه همه زمین است اما از جائی که زمین پاک است نبات و ثمرات حاصل شود و از جائی که شوره و بد است منافع حاصل نشود و "این فرشته پاک و آن دیوست و دد" یعنی اگر چه همه [بحسب الصورت متشابهند اما یکی فرشته پاک است و نیک خصلت و یکی دیو و درنده ۱۲ یعنی ظالم بد خوی است]. مخلوق خدادست اما یکی فرشته پاک است و یکی دیو و ۱۵ درنده "هر دو صورت گر به هم ماند رواست" اتحاد صوری جائز است "آب تلخ و آب شیرین را صفات" یعنی نیک و بد در صورت مانند یکدیگر است. چنانکه آب تلخ و آب شیرین در نظر صافیست. لا جرم انبیا و اولیا نیز در صورت بشرنده^{۱۹۶} همچون مردمان

۴ به MS: از Y: بخل و MS: بد غیر 5 کند به MS: پیدا شود Y: 6-10 حکایت ... طاعت شد M: - 7 || RFT: S: می رفت Y: 10 قوت S: + و M: 13 و نیک خصلت Y: - M: 14 || M: 14 یعنی ظالم بد خوی است S: - M: 1 امخلوق ...

یکی S: - 14-15 مخلوق ... درنده S: - Y: 16 یعنی ... شیرین Y: - M: 17 نیز MS: -

دیگر اما تعلق نبود و ولایت به شرف نفس و روح است نه به صورت تن "جز که صاحب
 276 ذوق که شناسد بیاب" غیر اهل ذوق و جز چشنه که می شناسد فهم بکن. "او شناسد آب
 3 خوش از شوره آب" صاحب ذوق شناسد آب تلخ و شیرین را زیرا بی چشیدن معلوم
 نشود. "سحر را با معجزه کرده قیاس" یعنی کسی که همچون فرعون سحر را با معجزه
 قیاس کند "هر دو بر مکر پندارد اساس" هر دو را بنیاد بر مکر و حیله پندارد.
 6 یعنی چنانکه بنیاد سحر بر مکر است معجزه را بر آن قیاس کند و گوید که این را نیز
 بنیاد بر مکر است. "ساحران موسی از استیزه را"¹⁹⁷ ساحران که به موسی علیه السلام
 معارضه کردند از جدل و عناد "بر گرفته چون عصای او عصا" آن ساحران موسی معجزه
 9 او را بر سحر خویش قیاس کردند و چندین هزار حبال و عصا پیش او روند. "بیت" عصا
 بر گرفتن نه معجره بود، همی ازدها کرد باید عصا. چنانکه حضرت خدا در سوره شعرا
 از حال عصا¹⁹⁸ حکایت می کند. فَأَلْقُوا حِبَالَهُمْ وَ عَصِّيَّهُمْ وَ قَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ
 12 الْغَالِبُونَ. فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلَقَّفُ مَا يَأْفِكُونَ. فَأَلْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ. قَالُوا
 آمَنَا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ. رَبُّ مُوسَى وَ هَارُونَ الْآيَتِ. "زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف"¹⁹⁹
 15 یعنی فرق بسیار است که قعرش دراز است. "زین عمل تا آن عمل راهی شگرف"²⁰⁰ از
 عمل ساحران تا عمل موسی راهیست قوی "لعنة الله این عمل را در قفا" که سحر و
 مکر است. "رحمة الله آن عمل را در وفا" که معجزه و صدق است. "کافران اندر مری
 پوزینه طبع" کافران در جدل و عناد پوزینه طبعند. مراد از عناد پوزینه تقلید کردن

2 می شناسد MS: شناسد Y || 4 کسی MS: 6 یعنی YS: - M 7-6 | M - 7 معجزه ... مکر است MS: - M ابه موسی
 MS: با موسی Y || 9 قیاس MS: - Y | 1 و چندین هزار MS: - 9-13 "بیت" ... الآیت YS: - M - 10 همی S: همه Y ||
 14 دراز MS: دور Y || 15 موسی YS: + علیه السلام را M اقوی MS: + بزرگ Y || 16 آن MS: این Y ||

اوست به انسان "آفتی آمد درون سینه طبع" یعنی طبیعت نفسانیه اندرون سینه آفت است. "هر چه مردم می کند پوزینه هم" لفظ پوزینه هم مرهون است. "آن کند کز مرد ۳ بیند دم به دم" که پوزینه اهل تقليد است. "او گمان برده که من کردم چو او" پوزینه گمان برده که من همچو مردم کردم. "فرق را کی داند آن استیزه رو" فرق را نمی داند آن پوزینه استیزه رو و جدل جو. "این کند از امر و آن بهر استیز" یعنی مردم از بهر امر ۶ می کند و پوزینه از بهر عناد و تقليد "بر سر استیزه رویان خاک ریز" که خسaran به ایشان باشد. [پوزینه که کار را به تشبیه و تقليد می کند آن را اعتبار نیست. چنانکه منافقان همچون پوزینه عمل را به تقليد و تشبیه می کنند چون باطن ایشان به ظاهر ۹ موافق نیست از عمل سود نمی یابند و لهذا گفت.] "آن منافق با موافق در غاز" مرهون است. "از پی استیزه آید بی نیاز" یعنی منافق با مؤمن در غاز از پی تقليد آید بی تضرع و نیاز "در غاز و روزه و حج و زکات" و سائر عبادات "با منافق مؤمنان در برد و ۱۲ مات" یعنی در بردن²⁰¹ ثواب و فضیلت و در مات و هلاک شدن و نعمت "مؤمنان را برد باشد عاقبت" یعنی بردن ثواب و اجر آخرت و فضیلت مغفرت "بر منافق مات اندر آخرت" نعوذ بالله من ذلك "گرچه هر دو بر سر یک بازی اند" یعنی منافق و مؤمن هر ۱۵ دو بر یک عملند. "هر دو با هم مروزی²⁰² و رازی اند" [در مشکلات مثنوی گفته مروز و راز دو ده است. در ولایت هری و بعض فضلا گفت معنی مروزی منسوب شهر مرو است و معنی رازی منسوب شهر ری یعنی هر دو از یک وطنند در دنیا یا یکی از جائی

1 به انسان MS: انسان را Y || 4 گمان MS: ظن Y || 5 مردم MS: آن Y || 9 MS: این Y || 12 در بردن YS: بردن M || M

13 فضیلت MS: + و Y || M - : MS

و دیگری از جائی و در دنیا همراه شدند اما آخر] "هر یکی سوی مقام خود رود"²⁰³

در آخرت "هر یکی بر وفق نام خود رود" مؤمن به جای امن و امان و منافق به جای

^{28a} خدعا و زیان رود [یا معنی چنین باشد که مرد مروزی و مرد رازی از یک وطن نیستند

اگر در راه همراه بودند اما در باز گشتن از سفر هر یک به آنجا می رود که از آنجا

آمده است]. "مؤمنش خوانند جانش خوش شود" به فتح خاء از بهر قافیه "ور منافق

گوئی پر آتش شود" یعنی کسی را که مؤمن گویند دلش خوش شود ر اگر منافق گویند

می رنجد. اما به حال خود نظر نمی کند که به معنی کدام نام متصف است که ظاهر او

به باطنش مطابق است و یا مخالف "نام او محظوظ از ذات ویست" نام مؤمن خوب است

از ذات او نه به مجرد نام "نام این مبغوض از آفات ویست" نام منافق مبغوض

از رنجهای اوست. "میم و واو میم و نون تشریف نیست" که اجزای لفظ مؤمن است.

"لفظ مؤمن جز پی تعریف نیست"²⁰⁴ پس اعتبار به معنی است نه به لفظ [حضرت خدا

در سوره نسا فرمود اِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ وَ إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ

قاموا كُسالى يُرَاوِنُ النَّاسَ وَ لَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا. لا جرم کسی که در او

از علامات منافقان چیزها باشد از ایشان است خواه نامش خوانی خواه منافق اما] "گر

منافق خوانیش این نام دون" لفظ این نام دون مرهون است "همچو کژدم می خلد در

اندرون" همچو عقرب می گزد و آن کس از این لفظ مجروح می شود. "گر نه این نام

اشتقاء دوزخست" اگر نه این نام منافق²⁰⁵ را از دوزخ اشتقاء است. "پس چرا در وی

1 دیگری YS: دیگر M 3-5 یا معنی ... آمده است: - M 7 || M 8 || نکند MS: - Y او

MS: باطل او را Y ا نام مؤمن خوب است: - M 10 || M 11 رنجهای MS: مهلکات Y 11 پس ... به لفظ YS: - M 14-11

حضرت خدا ... منافق اما YS: - M 15 || M - : YS 15 دون

مذاق دوزخست" که کسی را که منافق گویند او را تلخ آید و متاذی و معذب گردد.

"زشتی آن نام بد از حرف نیست" به اضافت نام "تلخی آن آب بحر از ظرف نیست" بلکه ۳ از ذات آب است. "حرف ظرف آمد درو معنی چو آب" یعنی لفظ همچون ظرف است و معنی چون آب "بحر معنی عنده ام الکتاب" بحر معنی آن کس است که نزد او ام الکتاب باشد. [که حضرت خداست یا] بحکم هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آياتٌ ۶ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ به محکمات قرآن عالم و عامل باشد یا بحر معنی نزد خدا ام الکتاب است و عالم او "بحر تلخ و بحر شیرین در جهان" یعنی جان منافق و جان مؤمن در اختلاط صوری و احتجاب معنی همچو اجتماع بحر فارس و روم است ۹ در محیط "در میانشان برزخ لا یبگیان" میان این دو بحر مانع و حجاب هست که به یکدیگر مختلط نشوند و ابطال خاصیت نکنند. چنانکه ملک منان در سوره الرحمن گوید²⁰⁶ مَرْجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ. بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ. "دان که هر دو ز یک اصلی روان" ۱۲ این هر دو بحر از یک اصل روان است. "بر گذر زین هر دو رو تا اصل آن" یعنی از این هر دو برو به اصل واصل شو تا که آن اصل بحکم تُضْلِنَّا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ ترا بر مؤمنی مقرر کند و از منافقی برهاند و در این تنبیه است که مؤمن بر ایمان مغور شدن و منافق از رحمت الرحمن مأیوس گشتن می باید بلکه اعتماد خدا کردن و بین الخوف و الرجا بودن می باید. پس از این خدمت مولوی تنبیه می کند که مؤمن مخلص را از منافق فرق کردن به تجربه می باشد.²⁰⁷ "زر قلب و زر نیکو در عیار" در عزیزی و ۱ که MS - : Y ۱۱ || ۲ نام MS + به لفظ بد Y ۶ || قرآن YS + عظیم M ۷ است : MS - : Y ۸ ۱۳ به اصل YS: فرماید M ۱۴ و در این تنبیه ... می باشد S - : M ۱۵ گشتن S - ۱۶ بودن می باید S: اعتماد Y + شد Y از حضرت Y ۱۷ و در این تنبیه ... می باشد S: حضرت مولانا Y ۱۸ اینی باید S: اعتماد Y + بر حضرت Y ۱۹ بودن می باید S: باید بودن Y از خدمت مولوی S: حضرت مولانا Y

مقدار اگر چه هر دو در صورت زر نماید اما "بی محک هرگز ندانی ز اعتبار" یعنی زر 286 قلب و زر نیکو بی محک اعتبار ندارد. زیرا بد را از نیک بی محک فرق نمی کنی. پس ۳ تا نیکو و بد را تجربه نکنی قدر و اعتبار هر یک نمی دانی از آنکه بسیار کسان حال خود را پنهان کنند. "حکایت" در زمان خدمت مولوی زنی فاجره بود و آن را کنیزگان بود که زنا کردندی اتفاقا روزی خدمت مولانا را در راه یافتنند دامنش را بوسیدند. ۶ خدمت مولانا دست خود بر پشت ایشان بمالید و گفت پهلوانان اگر شما نبودید نفس اماره عاصیان و فاسقان را که مغلوب کردی چون از ایشان دور شد. بعض یاران بطريق طعن گفتند زنان فاجره را چنین ستودن نمی بایستی خدمت مولانا گفت ایشان منافق ۹ نیستند. آنچه در دل ایشان و کار پنهان است شکارا کرده اند. حال خود را بنگرید که در پیش مردمان کار دیگر دارید و در نهانی کاری دیگر²⁰⁸ "هر کرا در جان خدا بنهد محک" بوجب استفت قلبک "هر یقین را باز داند او ز شک" یعنی کسی که خدا او را تمیز داده است نیک و بد را تشخیص کند و آنچنان کس را می باید که حال خود را به محک خدائی و به حس دینی بداند. پس از این خدمت مولانا این امر معقول را به تثیل محسوس توضیح می کند و می گوید. "در دهان زنده خاشاکی جهد" در دهان زنده که خاشاکی و خاری افتد. "آنگه آرامد که بیرونش نهد" آن زنده آن وقت آرام کند که آن را از دهان بیرون کند. "در هزاران لقمه یک خاشاک خرد" در لقمه های بسیار یک خار و خاشاک کوچک "چون در آمد حس زنده پی ببرد" چون به اندرون زنده برود حس ظاهر

۱ - ۲ یعنی ... نمی کنی YS: - M - 4 | 10 حکایت ... دیگر YS: - M | 4 مولوی S: مولانا Y | 5 بود S: بودند Y | کردنند S: همی کردنند Y | خدمت S: حضرت Y | 8 نمی بایستی S: نمی بایست Y | 9 حال S: به حال Y | 10 کار S: کاری MS: گیرد Y | 15 کند MS: + هر M | 17 به اندرون MS: درون Y | برود YS: برد M | 11 بوجب MS: بحکم Y | 1 یعنی YS: بحکم Y |

زنده آن خاشاک را پی می برد و می داند. لا جرم بر این قیاس چون اعتقاد بدو نیت
 زشت در اندرون مرد باشد حس نهانی آن را پی می برد و در یابد. "حس دنیا نرdban
 3 این جهان" یعنی عالم مشاهد "حس دینی نرdban آسمان" یعنی عالم غیب زیرا ادراک هر
 6 جنس محسوس را حسی جداست. "صحت این حس بجوئید از طبیب" علاج حس دنیا را
 از طبیب ظاهر طلب کنید. "صحت آن حس بجوئید از حبیب" علاج حس دینی را طلب
 کنید از خدا جل و علا همچون دعای رسول الله علیه السلام اللهم ارنا الحق حقا و
 ارزقنى اتباعه و ارنا الباطل باطل و ارزقنى اجتنابه و اللهم ارنا الاشیاء کماهی
 9 "صحت این حس ز معموری تن" یعنی سلامت حس دنیا بسبب عافیت بدن است. "صحت
 آن حس ز ویرانی بدن" یعنی سلامت حس دینی از ویرانی تن است و آبادانی جان [چون
 دانسته شد که مراد از شاه جان است و از مردن زرگر فوت دنیا لا جرم خراب گشتن او
 باعث صحت نفس و عمارت آخرت است و لهذا می فرماید.] "راه جان مر جسم را ویران
 12 کند" فاعل کند راه جان است. [اما اسناد مجازیست.] "بعد از آن ویرانی آبادان کند"
 که به آبادانی باقی رساند "ای خنک جانی که در عشق مال" و طلب وصال "بذل کرد او
 خافان²⁰⁹ و ملک و مال" که فانی را داد باقی را ستاند. همچون آن کس که "کرد ویران
 15 خانه بهر گنج زر" [و خراب ساخت او را] اما پس از یافتن گنج "وز همان گنجش کند
 معمورتر" مثلا اگر کسی می داند که در زیر دیوار خانه او گنج هست خانه را ویران
 29a کند و آن گنج را بیرون آرد. پس از آن به آن زر خانه را معمورتر سازد ویا همچون

1 آن خاشاک را MS: درون Y - 2 || Y : MS: درون Y 5-4 | صحت ... طلب کنید S: 4 | Y 4 | طبیب S: + صحت و M ||

5 آن MS: این Y اعلاج YS: + و M 6 خدا Y || 9 آبادانی MS: معموری Y 10 | گشتنی YS: گشتنی

12 فاعل MS: غافل Y || 15 اما ... گنج MS: کس M 17 ویا MS: و Y || M

آن کس که "آب را ببرید و جو را پاک کرد" آب را از سر ببرید و جوی را از آب خالی ساخت و آن جوی را از محل پاک کرد.. "بعد از آن در جو روان کرد آب خورد" پس آب ۳ جو را بستن و جوی را پاک کردن برای آب پاک آوردن است. حرف واو در لفظ خورد رسمیست به معنی طعام است و همچون آن کس که "پوست را بشکافت و پیکان را کشید" که جراح از بھر بیرون آوردن پیکان پوست درست را می شکافد و پیکان را ۶ بیرون آرد. "پوست تازه بعد از آنش بر دمید" پس پوست را شکافتن و پیکان کشیدن سبب درستی پست و تازه دمیدن اوست و همچون آن کس که "قلعه ویران کرد و از کافر ستد" این را شاه و لشکر کند [به فرمان دھی به مردمان] "بعد از آن بر ساختش صد ۹ برج و سد" قلعه را از بھر ستاندن از کافر ویران سازند و بعد از ستاندن برج با روی محکم بنا کنند. لا جرم پس از ویرانی معموریست. "حکایت" در زمان عیسیٰ علیه السلام زاهدی بود. آن را شیران در راه کوه پاره کردند و دلش از سینه بیرون آورده‌اند. عیسیٰ علیه السلام آن زاهد را چنین دید به خدا مناجات کرد و گفت خدایا این ۱۲ زاهد ترا عابد بود و در دل او فکر و محبت تو بود این را چرا در دهان سگان کوه کشته‌ی و چنین قهر کردی وحی آمد که او از من درجات عالیه می خواهد. اما به طاعت خود نمی تواند که به آن درجات برسد آن را به چنین قهر کشتم تا به آن مقام برسانم. ۱۵ پس خدا را گاهی قهر باشد در صورت لطف مثلاً کسی را مال و نعمت و جاه و دولت

1 ببرید MS: ببرید Y || 5 پیکان را MS: پیکان Y || 6-7 پس ... اوست YS: پس آن فعل باعث پوست تازه گشت M || 9 و سد YS: + پس ویرانی برای محکمیست M || 9-16 قلعه ... و دولت YS: - 10 زمان S: + نبوت Y || 13 ترا عابد S: عابد تو Y ا چرا S: - 14 کشته S: انداختی و مرده ساختی Y او S: این زاهد Y || 15 نمی توانست Y ا مقام || مقامات Y || 16 جاه و S: جاه Y

دهد آن کس به دستگاه و قدرت فسق و معصیت کند و ظلم و تعدی کند لایق عذاب آختر شود و گاهی لطف باشد در صورت قهر چنانکه شنیدی "کار بی چون را که کیفیت ۳ نهد" که کیفیت کار خدای بی چون را بیان کند که کار او از علل معاو و از کیفیت مبراست. گاه چیزی را بی سبب بنیاد کند. چنانکه آدم را علیه السلام بی پدر و مادر آفرید و عیسی را علیه السلام بی پدر به وجود آورد و گاه با سبب پیدا کند. پس ۶ بعضی بندگان را در صورت قهر لطف کند و بعضی را در صورت لطف قهر می کند و گاه مطیع را ثواب دهد و عاصی را عذاب کند و گاه عکس این کند. لا جرم آن خدا یفعل ما یشاء و یحکم ما یرید و کسی را در افعال او مجال قیل و قال نیست که ۹ لا یُسْأَلُ عَمَّا يَفْعُلُ "این که گفتم این ضرورت می دهد" اما قام اسرار افعال خدا را کس نداند. [ابن راوندی گفته "شعر" هذا الذى ترك الاوهام حائرة، و صير العالم النحرير زنديقا]. "گه چنین بنماید و گه ضد این" در افعال خدا قیاس جاری نیست. لا جرم بنده را می باید که امثال او امر و اجتناب مناهی کند و به قضای او رضا دهد سر افعال او نپرسد. زیرا "جز که حیرانی نباشد کار دین" پس بحکم رب زدنی حیره^۱ و لا تضعنی غیر ذلك لحظه^۲ رضا و تسلیم و ترك اعتراض می باید "نی چنان حیران که پشتیش سوی ۱۲ اوست" مراد نه آن حیرانی است که حیران پشت به سوی دوست کند. "بل چنین حیران و ۲۹۶

1- دهد ... شنیدی YS: - M 3 || M 2 - که S: + یعنی این امثال در جمیع امور جاری نیست M 9-3 | کار ...
 2- ب فعل YS: - M 6 می کند S: کند Y 7 آن S: حضرت Y 8 یرید S: + است Y 9 || این YS: از M اما قام YS: تمامی اسرار YS: + معلوم کس نیست M افعال S: + حضرت Y 11-9 افعال ... زنديقا YS: - M 11 ضد این YS: + و خلاف اينها M 11-13 در افعال ... زیرا YS: - M 12 امثال S: + و Y 13-14 و لا ... لحظه YS: - M 14 | M 15 حیران YS: باید M 15 ||

غرق و مست دوست" که چنین حیرانی و مستی کارگر است نه حیرانی و مستی دنیا
 بدان که پیش از این بیان کرده شد که سالک را مرشد می باید. پس از این خدمت مولوی
 ۳ این معنی را تحقیق می کند و بیان می کند که آن مرشد چگونه کس می باید تا اقتدا را
 شاید و سالک را راه نماید. "آن یکی را روی او شد سوی دوست" یکی را از اصحاب
 طریقت توجه به حق است نه به دنیا و به ماسوی و "آن یکی را روی او خود روی
 ۶ دوست" که از خود بالکلیه فانی گشته است و به خدا پیوسته توجه و تصرف از آن خدا
 شده. پس آینه دل را مصیقل و صاف کن تا اهل طریقت را تمام بشناسی. "روی هر یک
 می نگر می دار پاس" روی هر یکی را از اصحاب طریقت بنگر و دقت کن. "بوکه
 ۹ گردی تو ز خدمت روشناس" بود که شوی از خدمت روشناس. زیرا هیچ گدای راه نشین
 بی خدمت سلاطین روشناس نگردد و صحبت^{۲۱۰} اولیا بهترین طاعت و مفیدترین عبادات
 است. از آنکه آنچه در سالهای فراوان به اجتهاد خود حاصل نتوان کرد
 ۱۲ به ساعتی اضعاف آن از صحبت شیخ میسر شود. همچنانکه اگر کسی به فکر و اجتهاد
 خود خواهد که صنعتی بیاموزد هر آینه نمی تواند و اگر به مرور ایام بعد از دوام اجتهاد
 طریقه آن صنعت در یابد هم ناقص باشد. لیکن در یک لحظه آنچه از استاد آموزد
 ۱۵ به سالها به جهد خود حاصل نکند. پس اگر به نادری بی تعلیم حاصل کند بر وی حکم
 نباشد که النادر لا حکم له. لا جرم سرمایه دولت و کیمیای سعادت و کلید خزان
 ازلی در یافتن صحبت ولیست و لیکن چون دانستن کیمیا که مس و برنج را به پاکی و

۲ - ۴ بدان که ... نماید YS: - M 2 خدمت S: حضرت Y 3 می کند S: یکی را از MS: یکی از Y 6 به خدا
 ۱ M - 10 YS: + از آن M 8 روی YS: به حضرت خدا Y: با خدا M 7 پس YS: دانستن S: دانستی Y || 17

صفائی زر خالص رساند دشوار است. هر آینه شناختن آن کیمیا که گوهر آدمی را از خبث بهیمیت به صفا و نفاست ملکیت رساند هم دشوار است. تا به حدی که گفته اند ۳ اولیا اسرار حقدند. شناختن حق و دانستن او آسانتر باشد از دانستن اسرار او و همچنان آشناei و آمیزش به کسی به اندک جهد دست می دهد. اما دانستن اسرار او که در دل دارد به کوشش بسیار میسر نشود و عامه خلاائق خدا پرستند و از جماعت اندک دست ۶ در دامن صاحب ولایتی زده اند و در میان ارباب ارادات نیز کم کس ولی را شناسد. پس از این معلوم می شود که پرستیدن و شناختن حق همه را هست. اما چون اولیا را حق جل و علا خود پاسبانی می کند تا هر کس به ایشان راه نیابد و ایشان را نشناسد ۹ که بحکم اولیائی تحت قبابی لا یعرفهم غیری شناختن پیر کامل به غایت مشکل است ۳۰a خصوصا در این زمان که مدعیان بی معنی بسیار است. چنانکه می فرماید. "چون بسی ابلیس آدم روی هست" در صورت آدمی و در سیرت ابلیس بسیار است. "پس بهر دستی ۱۲ نشاید داد دست" تا که در ضلال واقع نشوی اولا به محک زدن و امتحان کردن می باید. پس از آن دست خود به دست او دادن مثلا آن را تجربه کردن می باید به دوستی مال "بیت"-شیخ چون مائل به مال آمد مرید او مباش، مائل دینار هرگز مالک ۷۵ دیدار نیست. هم آن را دیدن می باید که در خلوت و کثرت بچه حال است. "بیت" واعظان این شیوه در محراب و منبر می کنند، چون به خلوت می روند آن کار دیگر می کنند. "زانکه صیاد آورد بانگ صفیر" آواز مرغ می کند. "تا فریبد مرغ را آن مرغ

۱ - ۱۰ صفائی ... می فرماید YS: - M - Y || ۱۱ بسیار است MS: + چنانکه وزیر شاه جهود در صورت مردم ناصح می نمود. اما در سیرت ابلیس مکار بود. چنانکه در حکایت آینده معلوم خواهد شد Y || ۱۲ تا که YS: یعنی M ۱۷-۱۲ در ضلال ... می کنند YS: - M - شیوه S: جلو Y ||

گیر" کیفیت آن را بیان می کند. " بشنو آن مرغ بانگ جنس خویش" در آنجا مرغ همجنس پندارد. "از هوا آید بیابد دام و نیش" مدعیان بی معنی و شیخان پر دعوی همچون آن صیادست. چنانکه می فرماید. "حرف درویشان بدزدد مرد دون" یعنی کلمات مشایخ را بدزدد. همچون ایشان سخن گوید مرد دنی "تا بخواند بر سلیمی ز آن فسون" تا آن مرد دون بخواند بر سلیم و خالی الذهن از آن حرف یعنی از کلمات مشایخ سحر و افسون "کار مردان روشی و گرمیست" نور هدایت و طریق حرارت است. "کار دونان حیله و بی شرمیست" کار دونان مکر و حیله و از خدا بی شرمیست. "شیر پشمین از برای کد کنند" [از پشم شیر سازند. چنانکه از برف و پنبه می سازند و به این شیر در یوزه می کنند عرض این که شیر باید که صائل باشد نه سائل] حرقه پشمینه پوشند تا همچون مردان حقیقت و شیران طریقت می باشند. این را برای گدائی کنند که تغیر شکل از بهر اکل کرده اند به این حال صادقان را بد نام کنند. "رباعی" مرّ عنده از این خامی چند، 12 بگرفته ز طمات الف لامی چند، نا رفته ره صدق و صفا کامی چند، بد نام کننده نکو نامی چند. "بو مسیلم را لقب احمد کنند" یعنی کذاب را رسول گویند. لا جرم در شناختن اولیا و قیز ایشان از این اشباء صوری اهتمام تمام به تقدیم می باید رسانید تا از کذابان دور باشی و بدان که کذاب فلاح نمی یابد هر چند که لاف کند و صورت صلاح می نماید. 15 "بو مسیلم را لقب کذاب ماند" او رسول نشد. "مر محمد را اولو الالباب ماند" لقب محمد علیه السلام اولو الالباب ماند. زیرا عقل کامل و ادراک شامل از آن اوست.

5 یعنی ... مشایخ MS: - Y || 9 می کنند YS: کنند M 13-9 | M 13 حرقه ... چند S: تغیر Y || 13
 14 کذاب Y || M 15 تغییر YS: ... می نماید S: - M 17 لقب ... ماند MS: کذاب را

306

[یا محمد اولو الالباب مشابه است. معنی مصراع اخیر بر وجه دوم به ترکی محمده اولو الالباب بکزدی]. "آن شراب حق ختامش مشک ناب" چنانکه رب العالمین در سوره مطفین فرمود. *يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ*. [آشامیده می شوند. یعنی بدیشان می آشامند از شراب خالص سفید خوشبوی مهر کرده شده مهر او به جای گل مشک است و گفته اند ختم آشامیدن او بر رائحه مشک است]. "باده را ختمش بود کند و عذاب" شراب ظاهر را ختمش بد رائحه و خمار است. یعنی اهل الله از بوی خود و اهل ریا از بوی بد معلوم است. چنانکه در این حکایت آینده آن نصرانیان که اهل ذوق بودند وزیر جهود را از بوی و خوی او دانستند. اگر چه او ایشان را از نصرانیت وعظ می کردی و اصطلاح دین عیسی گفتی. "داستان پادشاه جهود که نصرانیان را می کشت از بھر تعصب ملت خود" "بود شاهی در جهودان ظلم ساز" پادشاهی بود جهود و ظالم "دشمن عیسی و نصرانی گداز" ظلم ساز و نصرانی گداز وصف²¹¹ ترکیبی است. "عهد عیسی بود و نوبت آن او" زمان نبوت عیسی بود و وقت تصدیق او و دین موسی منسوخ شده اما آن پادشاه جهود منکر بود. "جان موسی او و موسی جان او" جان موسی عیسی است و موسی جان عیسی یعنی اگر چه موسی و عیسی در صورت تن دو بودند. اما از روی جان یکند و اتحاد روحانی دارد بلکه بحکم لا نُفَرَّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ همه انبیا یکند. لیکن آن شاه جهود از اتحاد جان موسی و عیسی خبر نداشت. "شاه احوال

1 با ... است S: یا لفظ ماند در مصراع اخیر متعدد است نه همچو ماند اول که لازم است و مفعول ماند متعدد مر محمد را است Y: - M - || M 4 می آشامند YS: آشامند M | 5-4 | مهر او ... مشک است YS: - M - || M 6-7 یعنی ... گفتی YS: - M - || M 12 عیسی YS: + علیه السلام M | موسی YS: + علیه السلام M || 14 موسی و عیسی + YS: می کردی S: کردی Y || 16 انبیا YS: + الله علیهم السلام M | یکند MS: یکی اند Y | موسی و عیسی S: + علیهم السلام Y || M Y

کرد در راه خدا" به اضافت شاه "آن دو دمساز²¹² خدائی²¹³ را جدا" مفعول کرد جداست. یعنی این دو نبی که در راه حق یک بودند آن شاه از احوالی دو شناخت. چنانکه در این حکایت "گفت استاد احوالی را کاندر آ" یعنی استادی را شاگردی احوال بود. او به شاگرد گفت که اندر آی "رو برون آر از وثاق²¹⁴ آن شیشه را" اندرون خانه رو از او شیشه را برون آر. "گفت احوال ز آن دو شیشه من کدام" یعنی احوال یک شیشه دو دید و گفت از آن دو شیشه کدام شیشه را "پیش تو آرم بکن شرح تمام" یعنی تعیین شیشه کن. "گفت استاد آن دو شیشه نیست رو" و نظر را راست کن. "احوالی بگذار و افزون بین مشو" لفظ افزون بین وصف ترکیبی است. "گفت ای استا مرا طعنه مزن" که شیشه در حقیقت دوست "گفت استا ز آن دو یک را در شکن" عرض استاد امتحان و الزام بود. "چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم" زیرا در حقیقت یک بود. "مرد احوال گردد از میلان و خشم"²¹⁵ یعنی²¹⁶ مرد کثر بین شود از میل و غضب "شیشه یک بود و به چشمش دو نمود" از احوالی آن شاگرد "چون شکست او شیشه دیگر نبود" لا جرم انکار یک نبی انکار جمیع انبیاست. مثلا اگر مسلمانی یکی را از انبیا انکار کند کافر گردد العیاذ بالله پس اسباب احوالی دفع کردن می باید تا از کثر بینی خلاص میسر شود. "خشم و شهوت مراد را احوال کند"²¹⁷ و کثر بین سازد "ز استقامت روح را مبدل کند" و کثر کند "چون غرض آمد هنر پشیده شد" زیرا صاحب غرض عیب بین باشد نه هنر بین. بلکه پوشیده چشم است. "صد حجاب از دل به سوی دیده شد" چنانکه "چون دهد قاضی بدل

1 به اضافت شاه MS: آن شاه که احوال بود بکرد در راه حق Y || 2 دو MS: - Y || 4 اندر MS: اندرون Y || 5 ز آن Y - MS:

11 یعنی YS: - M || 13 || M - 13 دفع کردن می باید MS: دفع می باید کرد Y | میسر YS: -

|| Y + شد MS: پوشیده

رشوت قرار" یعنی ستاندن رشوت را که در دل مقرر کند و صاحب غرض شود.
 "کی شناسد ظالم از مظلوم زار" و کی بداند او محروم را از محروم خوار بلکه ظالم را
 ۳ یاری کند و صاحب حق را محروم سازد.²¹⁸ "شاه از حقد جهودانه چنان" آن شاه جهود
 از غضب جهودانه و لفظ چنان مرهون است. "گشت احوال کالامان یا رب امان" از شر
 احوالان و ظالمان "صد هزاران مؤمن و مظلوم گشت" یعنی بسیار مؤمن دین نصاری را
 ۶ بکشت. "که پناهم دین موسی را و پشت" بر این سخن و بدین اعتقاد بود. "آموختن وزیر
 ۳۱a مکر پادشاه را" [آن وزیر را نام بولس است. نصاری را ملل مختلفه ساخت و مکر
 بسیار انگیخت.]. "او وزیری داشت ره زن"²¹⁹ عشه ده" یعنی آن شاه یک وزیر داشت
 ۹ مکار و فریبنده "کو بر آب از مکر بر بستی گره" آن وزیر چنان مکار بود که از مکر بر
 آب گره بستی. "گفت ترسایان پناه جان کنند" جان را نگاه دارند. "دین خود را از مَلک
 پنهان کنند" تا شاه ایشان را نداند و قتل نکند. "کم گش ایشان را که کشتن سود
 ۱۲ نیست" زیرا ایشان مختفی شده اند. "دین ندارد بوی مشک و عود نیست" یعنی دین
 همچو مشک و عود بوی ندارد تا که از بویش بدانی. "سر پنهانست اندر صد غلاف"²²⁰
 و بسیار اعتقاد هست در نیام تن "ظاهرش با تو چو باطن خلاف" ظاهرش چون توست
 ۱۵ با تو اما باطن مخالف "شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست" شاه وزیر را گفت بگو تدبیر
 و تدارک چیست. "چاره آن مکر و آن تزویر چیست" چاره مکر نصرانیان و تزویر نهان
 کشتن ایشان چیست تا جمله ترسایان را بدانم و قتل عام کنم. "تا نماند در جهان

1 ستاندن رشوت MS: رشوت ستدن Y || 2 مرحوم را از محروم YS: مظلوم از محروم حرام M 4-3 آن شاه ... و :YS - M -
 6 بود YS: - M - 7-8 نصاری ... انگیخت YS: - M 9 بر بستی YS: بندی M آن وزیر چنان MS: وزیر Y 10 جان
 کنند YS: دین کند M 12 ایشان MS: + مخفی و Y 15 وزیر را MS: به وزیر Y

نصرانئی" تا همه نصرانیان کشته شود " نی هویدا دین و نی پنهانئی" چون شاه جهود از وزیر عنود تدبیر را پرسید. "گفت ای شه گوش و دستم را ببر" و مرا چنین عقوبت کن.

۳ "بینی ام بشکافت و لب در حکم مرا" چون چیز تلخ "بعد از آن در زیر دار آور مرا" به قصد صلب "تا بخواند یک شفاعت گر مرا" و به شفاعت شافع مرا آزاد کن از صلب "بر منادی گاه کن این کار تو" لفظ منادی به فتح دال است و لفظ تو به اشباع است

۶ از بهر قافیه "بر سر راهی که باشد چار سو" تا مشهور شود. "آنگهم از خود بر آن تا شهر دور" از نزد خود بر آن که در میان نصرانیان شوم. "تا در اندازم در ایشان شر و شور" و فتنه و فساد حصه قصه در این مرتبه اینست که مراد از شاه جهود شیطان است

۹ و از وزیر نفس اماره و از تزویر او مکر و حیله اش که بر مقتضای مراد او کارها کند و تدبیر حصول مقصود او سازد. یعنی تدارک گناه کند و آن را به وجود آرد و بر خویش عقوبتهای گذراند و جان خود را لائق عذاب کند. "تلبیس وزیر با نصاری" [اکنون آن ۱۲ تلبیس را پیش شاه تقریر می کند و می گوید.] "پس بگویم من به سر نصرانیم" من با نصاری بگویم که مخفی نصرانی بودم "ای خدای راز دان می دانیم" که من که ام و احوال من چیست. "شاه واقف گشت از ایمان من" یعنی نصرانیت من دانست. "وز ۱۵ تعصب کرد قصد جان من" یعنی این سخنها را با نصرانیان بگویم "خواستم تا دین ز شه پنهان کنم" و نصرانیت خود از او بپوشم. "آنکه دین اوست ظاهر آن کنم" یعنی اظهار یهودیت کنم. "شاه بوئی برد از اسرار من" و دین من بدانست. "متهم شد

۱ شود MS: شوند M || ۴ شافع MS: شافعی Y || ۵ دال است MS: + با به کسر دال که منادی در اصطلاح فرسی به معنی نداد است مثلاً گویند که منادی زدند یا منادی کردند. پس منادی گاه به معنی نداگاه است. Y || ۶ آنگهم MS: - Y || ۱۲ می کند و MS: -

|| ۱۳ با MS: به Y ابگویم که MS: می گویم من M || ۱۴ و احوال من چیست MS: - Y || ۱۵ با MS: به Y M

پیش شه گفتار من" و اعتقاد نکرد به سخنم "گفت گفت تو چو در نان سوزنست" که گلو را گیرد [و فرو نمی رود]. "از دل من تا دل تو روزنست" از آن روزن مرا حال تو ۳ معلوم شده است." من از آن روزن بدیدم حال تو" چون حقیقت حال تو مرا معلوم گشت.

376

"حال تو دیدم ننوشم قال تو" و اعتماد نکنم بر سخن تو "گر نبودی جان عیسی چاره ام" ۶ یعنی اگر از روح عیسی مرا مدد نبودی "او جهودانه بکردی پاره ام" یعنی شاه مرا پاره پاره کردی. "بهر عیسی جان سپارم سر دهم" از برای عیسی جان را تسلیم می کنم و سر را می دهم و بر او منت ننهم بلکه "صد هزاران منتشر بر خود نهم" صد هزاران ۹ منت عیسی بر خود نهم که جان من شایسته فدائی او شد. "جان دریغ نیست از عیسی و لیک" یعنی جان دریغ نکنم از بهر عیسی اما اکنون مردنم معقول نیست.

زیرا "واقفم بر علم دینش نیک نیک" دین عیسی را خوب می دانم معقول آنست که در این نزدیک غیرم تا که دین عیسی را به مردمان بیاموزم و فاش کنم. "حیف می آمد ۱۲ مرا کان دین پاک" یعنی دین عیسی که پاک است. "در میان جاھلان گردد هلاک" و ضائع شود. "شکر ایزد را و عیسی را که ما" لفظ ما مرهون است. "گشته ایم آن کیش حق را رهنما" یعنی شکر بر این نعمت که دین صحیح را رهنما شده ایم "از جهود و ۱۵ از جهودی رسته ایم" و خلاص گشته "تا به زناری میان را بسته ایم" یعنی به نصرانیت مقرر گشته ایم "دور دور عیسی است ای مردمان" یعنی زمان نبوت اوست. " بشنوید

3 مرا -YS: M - عیسی 5 || YS: + عليه السلام M 6 || سر YS: جان M | عیسی 6 || YS: + عليه السلام M | می کنم :-

Y 8 || منت عیسی M 9 || عیسی منت M 10 || ... عیسی ... M 11 || بهر S: - Y | عیسی S: + واز برای او Y

زیرا MS: که Y | آنست M 12 || عیسی 15 || YS: + عليه السلام M 15 || یعنی M - 16 گشته ایم MS: +

و در این خدمت میان را به زنار محکم بسته ایم Y ||

اسرار کیش او به جان" تا من بیان کنم "چون وزیر این مکر را بر شه شمرد" چون وزیر این فکر مکر را بر آن شاه جهود تقریر و بیان کرد. "از دلش اندیشه را کلی ببرد" بی ۳ غم شد از یافتن نصاری و کشتن ایشان "کرد با وی شاه آن کاری که گفت" آن کار که وزیر گفته بود از عقوبت و سیاست آن شاه جهود آن را به وزیر بکرد. "خلق حیران ماند ز آن مکر نهفت" که حقیقت حال را ندانستند. "راند او را جانب نصرانیان" شاه وزیر را ۶ به جانب نصرانیان براند و به شهر و ولایت ایشان برد. "کرد در دعوت شروع او بعد از آن" یعنی وزیر به دعوت نصرانیان شروع کرد. "قبول کردن نصاری مکر وزیر" [چون آن وزیر پر تزویر پس از عقوبت در دعوت بود نصرانیان را به صحبت او رغبت بود که] ۹ "صد هزاران مرد ترسا سوی او" یعنی ترسایان بسیار "اندک اندک جمع شد در کوی او" از بهر آموختن دین عیسی "او بیان می کرد با ایشان به راز" آن وزیر بیان می کرد به نصرانیان پنهان "سر انگلیون"^{۲۲۱} و زnar و نماز" راز انجیل و زnar و نماز "او به ظاهر ۱۲ واعظ احکام بود" آن وزیر در ظاهر واعظ احکام دین عیسی بود. "لیک در باطن صفیر و دام بود" اما در باطن آواز مرغ و دام بود. یعنی همچو آن صیاد بود که همچون مرغ آواز کردی تا مرغان آن را همجنس شناسند و پیشش آیند و مبتلای دام شوند. یعنی آن ۱۵ وزیر ترسایان را از دین عیسی دم زدی تا به او اعتقاد کنند و به دامش افتدند. پیش از این معلوم شد که مراد از وزیر نفس اماره است و از تزویر مکر و حیله اش و وسوسه او ۳۲a

2 آن شاه جهود YS: شاه M او MS: - Y || 3 نصاری M: YS: نصرانی 4 گفته بود ... بکرد YS: گفت شاه کرد با او M ||

6-5 شاه ... براند YS: - M || 7 به MS: در Y | 8- چون ... بود که YS: 10 عیسی YS: + علیه السلام M | آن

12 بود YS: + اما M | آن وزیر ... بود YS: - M 13 دام بود YS: + همچو صیادان M | 13-16 امادر

باطن ... وسوسه او YS: - M ||

پس از این تنبیه می کند که نفی خواطر سخترین چیزهاست بر ارباب مجاهدات و اصحاب عبادات "بهر این بعضی صحابه²²² از رسول" مرهون است. "ملتمس بودند مکر نفس غول" یعنی بعضی از اصحاب رضی الله تعالی عنهم از رسول الله علیه الصلوٰة و السلام طالب بودند. مکر نفس غول را که پرسیدنندی و وسوسه نفس و شیطان را گفتندی یا رسول الله "کو چه آمیزد ز اغراض نهان" بگو که چه آمیزد از اغراض نهان یعنی سبب آمیختن اغراض نهان و وساوس و خواطر چیست. "در عبادتها و در اخلاص جان" که مرد به حضور قلب عبادت نمی کند از آنکه آن را وساوس و خواطر می آید. "فضل طاعت را بجستنده ازو" فضل و زیاده طاعت را طلب نکردنده از رسول علیه السلام از آنکه عبادت اندک به اخلاص و به جمعیت خاطر بهتر از عبادت بسیار است که به تفرقه دل باشد. "عیب ظاهر²²³ را بجستنده که گو" یعنی وسوسه و خاطره و پریشانی دل پرسیدنندی و اخلاص و حضور قلب و نفی خواطر را بخواستنده. لا جرم رسول علیه السلام ایشان را وساوس و مکائد نفس را و مکر شیاطین جن و انس را تعلیم همی کرد. [و هر کس که استغفار بسیار کند و یاد مرگ را اکثار کند و تعوذبی شمار کند از مکر نفس و شیطان این شود.] "مو به مو و ذره ذره مکر نفس" یعنی مکر نفس را به تفصیل "می شناسیدند چون گل از کرفس" آن اصحاب معلوم کردند چون

1 - 2 پس از ... عبادات YS: + علیه السلام M - 2 رسول YS: + علیه السلام M - 3 بعضی YS: بعض M | الصلوٰة YS: - M - 4 ||

پرسیدنندی YS: پرسیدنند M || 5 بگو ... نهان MS: - Y || 7 نمی کند ... می آید MS: نیارد کرد بواسطه خواطر و هواجس که خاطروی را فرا گیرد و فرو گیرد Y | آن را S: او را M || 9-10 از آنکه ... باشد YS: - M || 10-14 و پریشانی ... همی کرد MS: می کردند Y || 11 رسول S: + الله Y || 15 به تفصیل MS: علی التفصیل Y | کردند MS: می کردند Y ||

امتیاز بُوی گل از بُوی کرفس "موشکافان صحابه هم در آن" [لفظ در آن مرهون است.]
 وعظ ایشان خیره گشتندی به جان" [یعنی موشکافان و مدققان صحابه هم در آن وعظ
 رسول الله علیه السلام به بیان مکائد نفس و شرّ شیطان خیره شدنی و عاجز بمانندی.
 زیرا فرق دقیق است و اجتناب از او عمیق چون اصحاب بزرگوار را خیرگی آمدی. پس
 ترا چه مقدار که از وساوس خیره نشوی.]. بدان که طریق خلاص از وسوسه نماز آنست
 که چون مرد در نماز باشد خدا را در پیش خویش ملاحظه کند و خواندن او را مستمع
 فرض کند و در سائر اعمال نیز خدا حاضر و بر افعال خود ناظر ملاحظه کند. [جانکه
 در تفسیر و بیان احسان از رسول الله علیه السلام وارد است الاحسان ان تعبد الله کانک
 تراه و ان لم تكن تراه فانه يراك.]. و در هر فعلی ضابطه شرع رامرعی دارد و آن
 فعل را که شرع جائز بیند به آن اکتفا کند که بیش از جواز شرعی دقت کردن عین
 وسوسه است. "حکایت" مردی موسوس بود. جز به آب جوی وضو نساختی. روزی در
 کنار جوی وضو می کرد. پایش بلغزید و در آب افتاد اندکی ماند که غرق شود به بلای
 عظیم خلاص شد و دست بر داشت و گفت یا ربی اعطنی العافية به گوش او صدا رسید
 که العافية فی الشريعة و طریق خلاص از مکر شیاطین جن و انس آنست که مرد قرین
 صالحان و مخلسان و یار صافی دلان شود "متابعت کردن نصاری وزیر را" [عوام
 نصاری اتباع کردند بدان وزیر] "دل بدوم دادند ترسایان تمام"²²⁴ یعنی آن وزیر را تمام
 محبت کردند. "خود چه باشد قوت تقليد عام" یعنی تقليد عوام سهل است. "در درون

1 لفظ ... استYS - || M - 2 جانYS: + در مکهای نفس خیره شدنی M-15-2 | M 15-2 ... دلان شودYS: 6 خدا
 را: حضرت خدا Y || 7 خدا S: حضرت خدا Y | خود S: او Y || 9 هر S: مانده Y || 12 مانده S: مانده Y || 15-16 عوام ...

سینه مهرش کاشتند" یعنی تخم محبت وزیر در زمین سینه کاشتند. "نائب عیسیش می پنداشتند" و قائم مقام او تصور کردند مکر نفس و شیطان و مرشد شیطان صفت نیز ۳ چنین اضلال کند که عوام فریفته می شوند. "او به سر دجال یک چشم لعین" آن وزیر ۳۲۶ در نهانی دجال یک چشم بود. چنانکه دجال را کسان تابع می شوند، این را نیز نصرانیان تابع شدند. "ای خدا فریاد رس نعم المعین" از مکر نفس و قرین "صد هزاران ۶ دام و دانه است ای خدا" در دنیا "ما چو مرغان حریص بی نوا" که به اندک بهانه و دانه فریفته می شویم. همچون مرغ گرسنه که دانه را می بیند و در دام افتاد. "دم به دم ما بسته دام نویم" یعنی در هر مرتبه ما مبتلای امور مهلهکه و خطریم. "هر یکی گر باز و ۹ سیمرغی شویم" هر چند که در علم و عمل فضل و کمال و فیض و حال داریم. "می رهانی هر دمی ما را و باز" خلاص می کنی ما را هر دم از مهالک اما ما "سوی دامی می رویم ای بی نیاز" و مقید می شویم به دام دیگر "ما در این انبار گندم ۱۲ می کنیم" یعنی عمل و عبادت می کنیم. انبار دل را پر می کنیم. "گندم جمع آمده گم می کنیم" که به مکر نفس و هوا و به قرین بد و دنیا ضائع می کنیم که از این اعمال در دل نور فی یابیم. "می نیندیشیم آخر ما به هوش" یعنی ما فکر فی کنیم آخر به عقل ۱۵ "کین خلل در گندمست از مکر موش" که این خلل در گندم ما از مکر موش است. "موش تا انبار ما حفره زدست" و سوراخ کرده "وز فنش انبار ما ویران شدست" یعنی از

2 - 3 مکر ... می شوند:YS: - M 3 || YS: + یعنی M 4-5 چنانکه ... شدند:YS: - M: - ۱ او دانه ... ۷ همچون ... افتاد:YS: - M 8 || یعنی MS: - Y 9 و فیض:YS: - M 11 و مقید ... دیگر:YS: و انبار دل را پر می کنیم M 12 یعنی ... دل را:YS: - M 1 می کنیم:YS: کنیم M 13 می کنیم:YS: + و ضائع گردانیم M 13-14 که به ... فی یابیم:YS: - M 13 | M 14 به مکر: S: + و Y

عمل و مکر او انبار ما خراب شده است. از بھر این معنی گفته اند که عمل کردن سهل است و نگاه داشتن مشکل از آنکه گاهی باشد کسی عمل کند و پس از آن معصیتی و ۳ عمل کند و سخنی گوید که آن عمل باطل شود. [ولهذا حضرت علام در سوره انعام مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَرَمَّوْدَ نَهْ مِنْ عَمَلِ الْخَيْرِ. پس اعتبار به آوردن حسنہ است.]"اول ای جان دفع شر موش کن" اول عزلت و نفس را مخالفت و دفع وساوس و تحصیل اخلاص کن. ۶ "و آنگهان در جمع گندم جوش کن" تا عملت ضائعاً نشود. " بشنو از اخبار آن صدر الصدور" یعنی از احادیث رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بشنو این حدیث را "لا صَلَاةَ ثُمَّ إِلَّا بِالْحَضُورِ" که فرموده است. لا صَلَاةَ لا بِحُضُورِ الْقَلْبِ. لا جرم اول نفی خواطر و ۹ تحصیل اخلاص و حضور قلب و جمعیت دل و صفاتی خاطر می باید تا نور طاعت و اثر عبادت حاصل شود. "حکایت" عزیزی را گفتند اگر ترا پس از این صد سال عمر بودی چه کردی؟ گفت نود و هشت سال را به تحصیل اخلاص صرف کرده می و مرا عبادت دو ۱۲ سال بس بودی. "گر نه موشی دزد در انبار ماست" یعنی اگر باطل کننده اعمال نبودی. "گندم اعمال چل ساله کجاست" چرا نور و اثر اعمال چل ساله پیدا نشود. "ریزه ریزه صدق هر روزه چرا" پاره پاره صدق و نور صوم ما "جمع می ناید درین انبار ما" ۱۵ یعنی چرا بموجب الحبة مع الحبة قبة [و القطرة مع قطرة لجة] جمع نمی شود "بس ستاره آتش از آهن جهید" به آن "حکایت" اشارت کند و به صورت آن حکایت نصیحت می کند که دزدی به خانه مردی در آمد آن مرد بر خاست آهن و سنگ را گرفت و بر سوخته

۱ مکر YS: + خرابی M ۱-۴ او ... حسنہ استYS: - M ۷ احادیثYS: + حدیث M احادیث S: + صدر سادات و فخر

کائنات محمد Y اللہ صلی اللہ علیہ وسلم این حدیث راYS: - M ۱۲-۸ لا جرم ... بودیYS: - M ۱۴ ناید

|| YS: ناید M ۱۶ جهید YS: + مشتعل گشت M ۱۶-۱۷ به آن ... سوختهYS: - M ۱۶ کند S: می کند YS

بزد تا چراغ افزود دزد نیز در برابر او بنشست. چون شرار سوخته را گرفتی، آن دزد بر آن شرار انگشت نهادی و می کشتبی. حال ما نیز چنین است که سنگ و آهن عبادت بر هم می زنیم و از او شرار و انوار پیدا می شود. "و آن دل سوزیده پذرفت و کشید" دل سوخته از آن شرار قبول نور کند و به جانب خود کشید. "لیک در ظلمت یکی دزد نهان" یعنی وساوس نفسانیه و خواطر شیطانیه یا دزد آدمی صورت و شیطان سیرت در ظلمت هوا پنهان گشته است. "می نهد انگشت بر استارگان" سر انگشت وسوسه بر شرار می نهد. "می کشد استارگان را یک به یک" شرارها را یک به یک می کشد. "تا که نفروزد چراغی از فلك" تا که چراغ مشاهده افروختن را مجال نماند. اما با وجود این نومید نگشته می گوئیم. "گر هزاران دام باشد در قدم" و در راه "چون تو با مائی نباشد هیچ غم" یعنی "چون عنایات بود با ما مقیم" ای رب رحیم "کی بود بیمی از آن دزد لئیم" و شیطان رجیم یعنی تو که خدایا عنایت کنی ما را خلاص کنی از وساوس و خواطر و دل را فراغ می دهی و می کنی حاضر تا که عمل بی وسوسه و گذر شود و از طاعت اثر پیدا گردد. پس حضور قلب و صفائ خاطر به عنایت توست ای قادر چنانکه "هر شبی از دام تن ارواح را" حکایت حال خواب است. [چون کسی به خواب رود روح انسانی به حکمت سبحانی از دام قفس تن بیرون آید. لا جرم خداوندا پر شبی از دام و قفس ابدان همه مرغان جانها را] "می رهانی می گنی الواح را" لفظ کنی به فتح کاف است. [یعنی تفریق می کنی میان بدن و روح که علاقه روح را قطع می کنی از بدن

1 - 3 بزد ... می شود YS: - M 1 | T: - Y || 3 دل MS: - Y | وساوس Y | خواطر YS: هواجس M
 6-5 یا ... گشته است YS: - M 7 || M 8 | اما YS: - M 9 | نگشته S: نا گشته Y | گشته M 11-13 | یعنی
 || M 12 | M 14-16 چون ... جانها را YS: - M 12 | می دهی و می کنی حاضر S: دهی Y | او گذر S: - Y ||

چنانکه در حالت مرگ] "می رهند ارواح هر شب زین قفس" از قفس تن "فارغان
 نی حاکم و محکوم کس" یعنی ارواح فارغانند در حالت خواب [از حاکمی و
 ۳ محکومی چنانکه] "شب ز زندان بی خبر زندانیان" یعنی زندانیان در حالت خواب بی
 خبرند از زندان و از غم محبوسی "شب ز دولت بی خبر سلطانیان" یعنی همچنان
 سلطانیان بی خبر از دولت و شادی و از سرای و مکان "نی غم و اندیشه سود و زیان"
 ۶ خواجهگان را "نی خیال این فلان و آن فلان" دیگران را "حال عارف این بود بی خواب
 هم" یعنی عارف که بمحبوب موتوا قبل ان تموتوا از هستئ خویش مرده است. از حبس
 زندان بدن خلاص شده و از دام دزدان راه فارغ بود. بی خواب نیز چنین باشد و هم
 ۹ در بیداری در فضای دل گشای ارواح جولان کند. چنانکه "گفت ایزد هُم رُقدُ زین مرم"
 در حق اصحاب^{۲۲۵} کهف خدا گفت. وَ تَحْسِبُهُمْ أَيْقَاظًا وَ هُمْ رُقدُ^{۲۲۶} لفظ مرم نهی است
 از رمیدن یعنی این را انکار مکن که کسی خفته متحرک باشد. "خفته از احوال دنیا روز
 ۱۲ و شب" یعنی عارف خفته است از احوال دنیا و از شهوات و هوانه از احوال آخرت پس
 در جهان هر فعل که از عارف در صورت صادر است. او در حقیقت از خدا صادر است
 و ایشان از اعمال جهان فارغند. "چون قلم در پنجه تقلیب رب" یعنی عارف همچون
 ۱۵ قلم است در گردانیدن دست حق قال النبی علیه السلام قلب المؤمن بین اصبعین من اصابع

۱ فارغان S : خارجان MY || ۲-۳ حاکمی و محکومی YS : حاکم و محکوم M ۴-۳ یعنی ... زندان S : - ۴ محبوسی
 M : محبوس YS : + و از شادی سلطنت M ۴-۵ یعنی ... مکان YS : - ۵ دولت و S : دولت Y || ۹-۸ و
 از دام ... چنانکه YS : - ۱۰ خدا M ۱۱-۱۰ حضرت خدا M ۱۱ باشد S : + قصه اصحاب
 کهف ... می فرماید Y || ۱۳ صادر YS : ظاهر M ۱۵ حق MS : + تعالی Y | قال YS : + الله تعالی و ما رمیت اذ رمیت و
 || مرمی الله لکن

الرحمن "آنکه او پنچه نبیند در رقم" آن کس که او دست کاتب را نبیند در کتابت و خط اما قلم را بینند. " فعل پندارد بجنیش از قلم" نوشتن را از قلم پندارد. اما در حقیقت فعل از دست و پنجه کاتب است نه از قلم لا جرم همه تصرفان از آن خداست نه از آن

اسباب ظاهره "شمہ ای²²⁷ زین حال عارف وا نمود" یعنی عنایت بی غایت الهی خواست

336

که از شراب ذوق عارف عوام را چاشنی چشاند. خواب حسی را نمودار فرستاد. "خلق را هم خواب حسی در ربود" فاعل ربود خواب است و مفعول او خلق یعنی خواب حسی عوام را نمونه ساخت از حال عارف که فارغ و غافل است از امور دنیا تا که عوام چون تن عارف را در نظر بینند معراج جان او را منکر نشوند و استغراق او را در مشاهده حق نفی و انکار نکنند. "رفته در صحرای بی چون جانشان" یعنی روح انسانی خواب کنندگان از خلق "روحشان آسوده و ابدانشان" یعنی بحکم النوم راحة البدن [و بوجب و جعلنا نومکم سباتا.] روح حیوانی و هیکل جسمانی در استراحت است²²⁸ "و از

صفیری باز دام اندر کشی" بسبب یک آواز باز اندر دام تن کشی. یعنی بیدار می کنی و

ارواح را باز در دام تن آوری.²²⁹ "جمله را در داد و در داور کشی" در عدل و در حکم

و در حاکم کشی. یعنی در وقت بیداری به تکلیف طاعت و به مشاغل معیشت مبتلا

کنی. "چونکه نور صبحدم سر بر زند" یعنی صباح شود. "کرکسی زرین گردون پر زند"

مراد از کرکس زرین گردون آفتاب است. [و مراد از پر زدن کرکس زرین توجه کردن

اوست به طلوع] "فالق الاصباح اسرافیل وار" گشاینده و روشن کننده صباح همچون

|| الرحمن YS: + بقلها کیف یشا M || 6-9 یعنی خواب ... نکنند YS: - M || 8 تن S: - Y || 9 انسانی YS: حیوانی M

10 از خلق MS: - Y | البدن YS: المؤمن M || 12 باز YS: - M || 14 در وقت YS: به وقت M || 16 از کرکس زرین گردون

|| M - YS: طلوع ... مراد ... 17-16 | M - YS

اسرافیل گوئیا صور می زند. "جمله را در صورت آرد ز آن دیار" یعنی بیدار کند از خواب و از صحرای به چون "روحهای منبسط را تن کند" به ثقل عمل و به بار تکلیف ۳ و عمل معاش [یا از بهر ارواح بی تن از نو تنی تعبیه کند بواسطه اعاده تعلق نفس به بدن] "هر تنی را باز آبستن کند" هر تن را باردار کند از تکلیف و مشاغل [یا مراد ۶ تشبیه روح است. به جنین در شکم مادر تن که طفل زائیده را باز اعاده می بخشد شکم مادر که تن است.] "اسب جانها را کند عاری ز زین" یعنی خواب اسب جانها را از زین ۹ تن عریان کند. "سر النوم اخ الموتست این" که معطل کند از اعمال یعنی این چنین خلاصی از تنگنای اشباح و جولان در فضای با صفاتی ارواح اثری از آثار اخ الموت است که خوابش خوانند چون در برادر موت این قدر راحت است. اگر کسی که به موت ۱۲ اختیاری²³⁰ و ارادی بحم موتوا قبل ان تموتوا نفس خود را بیمراند و مؤمن مخلص شود. بوجب الموت راحة المؤمن بچه راحتها رسد. "لیک بهر آنکه آید روز باز"²³¹ لیک از برای آنکه چون روز شود اسب جان باز آید. "بر نهد بر پاش"²³² پا بند دراز" بر پای اسب جان پا بند دراز نهد. یعنی وقت خواب که خدا اسب جان را به چراگاه رها کند در پای او رسن دراز می بندد. یعنی روح او را به تن تعلق نهد "تا که روزش وا کشد ز آن ۱۵ مرغزار" تا که در روز اسب جان را کشد از چمن "وز چراگاه آردش در زیر بار" [یعنی چنانکه کسی اسب خود را از زین عاری کند و بر پایش رسن دراز بندد و در چراگاه رها کند. چون وقت استخدام باشد اسب را به رسن به سوی خود کشد و زین

۱ می زند MS: می نوازد و می دمد Y || ۲ و از صحرای به چون YS: - M - | M شغل YS: 3 و YS: - 4-3 با ...

بدن YS: - 6-5 || M - ... تن است YS: می کنی به شکم مادر تن M || 8 با صفاتی YS: - 11 بوجب -

|| M - YS: بر پای M 14-13 || YS: برای ۱۲ یعنی ... نهد S: -

را بر پشتیش نهد و آن را زیر بار آرد. همچنان حضرت حق تعالی اسب جان را در وقت ۳ خواب به چراغه لا مکان رها کند. اما تعلقش از بدن نگسلد که در وقت بیداری باز به سوی بدن کشد و باز تکلیف و امر معاش بر او نهد. [امصادق این سخنها کلام خداست در سوره زمر^{۲۳۳} اللَّهُ يَتَوَفَّىٰ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي ۶ قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمٍّ پیش از این معلوم شد که بیدار شدن بار کشیدن و محنت زده گشتن است. لا جرم خواب استغراق بهتر از بیداریست. "کاش چون اصحاب کهف آن روح را" لفظ آن روح را مرهون است. "حفظ کردی یا چو ۹ کشته نوح را" یعنی در استغراق حق همچون اصحاب کهف مستغرق گشته و در بحر وحدت و حیرت بودی. "تا ازین طوفان بیداری و هوش" که این بیداری و عقل معاش ۳۴^{۳۴} همچو طوفان است غرق کننده حواس و جان "وا رهیدی این ضمیر و چشم و گوش" که ۱۲ دل بی خیال دنیا و حواس به نظر ماسوی مبتلا نشدی. چون حال عارفان بیان کرد که همچون اصحاب کهف در خواب استغراق فارغند از احوال دنیا و مستغرقند. به بحر خدا گوئیا منکری گفت آنچنان عارف در این زمان نیست. آن را جواب می گوید. "ای بسا ۱۵ اصحاب کهف اندر حهان" یعنی بسی اهل اللَّه فارغ از احوال دنیا "پهلوی تو پیش تو هست این زمان" در پهلوی تو و پیش تو هستند این زمان در اینجا خطاب عام است و مقصود آنست که همه عصر از ولی خالی نیست. "بیت" مگو اصحاب دل رفتند و شهر عشق شد خالی، جهان پر شمس تبریزست مردی کو چو مولانا. "غار با او یار با او در

||M - 1 - 6 همچنان ... بیداریستYS: M 11 بی M 13-11 به ... می گویدYS: M - 14 احوالS: 1

||M 16 بیتYS: نظم

سرود" غار اصحاب کهف به آن کهف [بحکم فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ] و یار غار با او در خنیا و تغنى است. "مهر بر چشمت و بر گوشست چه سود" آنکه عاشق و طالب نباشد چشم گشاده نیست. لا جرم دیدار لیلی را جز به دیده مجنون نتوان دید²³⁴ و قصه عاشق جز به گوش مشتاق نتوان شنید. پس آنکه عاشق و طالب است گشاده چشم است و نیک بین. چنانکه در این قصه "قصه دیدن خلیفه لیلی را" [به یکی از ملوک عرب حکایت لیلی و شورش مجنون گفتند. ملک را در دل آمد جمال لیلی را دیدن چون پیش خلیفه آوردند. در نظرش سخت حقیر آمد بحکم آنکه کمترین خدم حرم او به جمال از او بیش بود و به زینت بیش] "گفت لیلی را خلیفه کان توئی" یعنی پادشاهی لیلی را دید و گفت آن کس توئی "کز تو مجنون شد پریشان و غوی" که از تو مجنون پریشان حال و گمراه شد. "از دگر خوبیان تو افزون نیستی" در حسن و جمال "گفت خامش چون تو مجنون نیستی" لیلی خلیفه را گفت. خاموش شو چون تو مجنون و عاشق نیستی. پس اهل الله را محب صادق و مرید عاشق داند نه عاقل غافل چنانکه طبیب را بیمار جوید و آن را او یابد. "صراع" دائماً جوینده یابنده بود. ["بیت"- عاشق که شد که یار به حالت نظر نکرد، ای خواجه درد نیست و کدنی طبیب نیست]. پیش از این معلوم شد که عارف از احوال دنیا خفته و فارغ است پس از این حال آن کس بیان می کند که از احوال دنیا بیدار و از او خبردار باشد. "هر که بیدار است او در خوابتر" هر آن کس که بیدار است و از احوال دنیا خبردار غفلتش زیاده است. "هست بیداریش از خوابش

1 غار ... او M - | یار غار S: یار Y || 2 آنکه YS: که M 5-3 || لا جرم ... در این قصه YS: - M 5-8 به یکی ...

بیش YS: - M | 8 پادشاهی MS: آن پادشاه Y || 9 مجنون MS: + عاقل Y || 16-12 پس ... باشد YS: - M 15 می

کند S: کند Y || 17 زیاده است S: زیاده تر است Y: زیاده تر M

بتر" بیداری آن کس از خواب او بدتر است. زیرا آن کس که به دنیا بیدار باشد چشم و گوش او و باقی حواس او به دنیا و گناه مشتغل و دل او از خدا غافل لا جرم خراب از ۳ آن بیداری خوبتر است. "چون به حق بیدار نبود جان ما" بلکه به غیر بیدار بود. "هست بیداری چو در بند آن ما" و زندان ما زیرا جان در بیداری از لکد کوب خیال خالی نباشد. [خیال دنیا و فکر ماسوی مرد را لکد زند و آن کس همچون کوی گاه بدین ۶ سوی و گاه بدان سوی غلطان شود.] "جان همه روز از لکد کوب خیال" یعنی در بیداری که جان را خیال لکد می‌زند. "وز زیان و سود و وز خوف زوال" جان از اینها خالی نباشد. "نی صفا می ماندش نی لطف و فر" یعنی از این جهت جان را نی صفا ۹ می‌ماند و نی لطف و قوت در معاش "نی به سوی آسمان راه سفر" یعنی نی ترقی در عالم ملکوت لا جرم طالب دنیا هم از صفاتی عشرت هم ثواب آخرت محروم است.

"خفته آن باشد که او از هر خیال" در نزد اهل تحقیق خفته آن کس است که از هر خیال ۱۲ "دارد امید و کند با او مقال" رجاء او از خیال و سخن او به آن باشد که دنیا و اهل او همه خیال است و خواب رفته را به خیال اشتغال آنکه بیدار دنیا باشد او خفته دیدار است و حال او همچون حال آن کس که در خواب شیطان را به صورت خوبی بیند و به او ۱۵ احتلام شود. چنانکه می‌فرماید "دیو را چون حور بیند او به خواب" [شیطان در صورت خوبی متمثلاً گشته مرد را می‌فریبد آن مرد نائم وی را خوب پنداشد.] یعنی مهلهکان را منجیات و زشت را خوب می‌پنداشد. "پس ز شهوت ریزد او با دیو

1 - 3 زیرا ... خوبتر است MS: - 2 خدا || M: 4 و Y: 9 || S: حضرت خدا Y || 10 ثواب MS: از ثواب Y || 11 است MS: - 15-13 || M: 14 || Y: 16 خوبی MS: خواب || 17 یعنی MS: و Y ا می‌پنداشد MS: بیند Y || M

آب" احتلام و جماعش با دیو شود.²³⁵ غفلت در نزد اهل حقیقت عین جنابت است. بلکه زن تن را جنابت آرد که به آب پاک شود. غفلت جان را جنابت آرد که به آتش ۳ پاک گردد. "چونکه تخم نسل را در شوره ریخت" شوره زمین تخمش نمی رویاند. "او به خویش آمد خیال از وی گریخت" چون بوجب الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا بیدار شود خیال از وی گریزد. پس تخم عمر را در مزرع دوستی دنیا و غفلت کاشتن نمی باید تا بی ۶ حاصل نشود و در اینجا مردن و در اینجا بیدار شدن می باید تا از احتلام دیو خلاص شود و بر پاکی بماند. از آنکه آن کس که پس از احتلام دیو بیدار شود. "ضعف سر بیند از آن و تن پلید" دماغش ضعیف و تنش ثقیل بیند. "آه از آن نقش پدید نا پدید" این ۹ صفت دنیاست که نیست هست نماست و کسی این را نگرفته است و در تمثیل دنیا گفته اند.²³⁶ "بیت"-حال دنیا را چو پرسیدم من از فرزانه ای، گفت یا بادیست یا خوابیست یا افسانه ای، گفتمش احوال عمر ما بگو تا چیست عمر، گفت یا برفیست یا ۱۲ شمعیست یا پروانه ای، گفتم آنها را چه گوئی کاندر و دل می نهند، گفت یا گولیست یا مستیست یا دیوانه ای. و خدمت مولانا به وجه دیگر تمثیل دنیا می کند. "مرغ پران سوی چرخ و سایه اش"²³⁷ لفظ سایه اش مرهون است "می دود بر خاک پران مرغ وش" ۱۵ یعنی دنیا سایه عنقای بقاست کسی که در صید سایه باشد او را امکان گرفتن مرغ هوائی و شکار کردن عنقای بقائی نیست. "ابله‌ی صیاد آن سایه شود" کسی که ابله

1 جماعش YS: اجتماعش M | شود M | عین YS: بود M | 2 شود YS: - M | ۳-۲ اما M | ۳ غفلت ... گردد YS: - M |

5 مزرع S: مزرعه Y: - M | 6 حاصل MS: حصل Y | در اینجا بیدار YS: بیدار M | 7 دیو YS: - M | 8 نقش پدید YS: +

10 بیت YS: نظم M | 13 خدمت S: حضرت Y | او خدمت ... می کند YS: - M | می کند S: + که

|| M | فرماید

باشد صیاد آن سایه شود که دنیاست. "می دود چند آنکه بی مایه شود" در پی او
 می دود می پوید و عمر را ضائع کند. "بی خیر کان عکس آن مرغ هواست" بی خبر
 ۳ از آنکه آن عکس آن مرغ هواست نه مرغ است در حقیقت "بی خبر که اصل آن سایه
 کجاست" پس اصل را طلب کردن می باید. یعنی شکار خدا شدن می باید نه طالب سایه
 او که دنیاست آن ابله طالب سایه که آن را مرغ می پنداشد. "تیر اندازد به سوی سایه
 ۶ او" آن ابله عمر را به صید آن سایه صرف کند. "ترکشش خالی شود از جست و جو"
 یعنی عمرش ضائع شود که هر نفس همچون تیر است در ترکش تن و عمر "ترکش
 عمرش تهی شد عمر رفت" گوئیا بیان مصراع سابق است. "از دویدن در شکار سایه
 ۹ تفت" پر حرارت گشت. پس هر که عاقل است در طلب شکار مرغ شود نه در صید سایه
 لا جرم آن عاقل ضائع نمی کند سرمایه پس از این خدمت مولانا علاج این غلط را بیان
 ۳۵۲ کند که می فرماید. "سایه یزدان چو باشد دایه اش" یعنی اولیاء الله و اهل طریقت که
 ۱۲ مربی او باشد. "وا رهاند از خیال و سایه اش" او را خلاص کند از خیال و خواب و
 از سایه او "سایه یزدان بود بنده خدا" کسی که بنده حقیقی باشد به خدا سایه اوست.
 "مرده این عالم و زنده خدا" این وصف اولیاست. "دامن او گیر زوتر بی گمان" دامن آن
 ۷۵ ولی بگیر زودتر "تا رهی در دامن آخر زمان" تا خلاص یابی از مهلكات در ایام فتنه و
 فساد چون خدمت مولوی گفت سایه یزدان بنده خداست آن را اثبات می کند که
 می گوید. "کیف مد الظل نقش اولیاست" یعنی حضرت ملک منان در سوره فرقان

1 او: آن M ۲ می دود YS: + و M ۴ کردن می باید S: می باید کرد Y: می باید MS: حضرت خدا Y ۵ ||
 آن ابله ... می پنداشد YS: - M ۱۱-۹ پس ... می فرماید YS: - M ۱۰ خدمت S: حضرت Y ۱۳ به خدا MS: - Y ۱۴ اولیاست YS: اولیاء الله است M ۱۶-۱۷ چون ... می گوید YS: - M ۱۶ خدمت مولوی S: حضرت مولانا Y ۱۵ ||

فرمود.²³⁸ أَلْمَ تَرَالِي رِبِّكَ كَيْفَ مَدَ الظَّلَّ وَلَوْ شَاءَ لِجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا وَ مَرَادٌ از این [تبیه و تأویل] نقش اولیاست. پس ایشان را سایه خدا شناس. "کو ۳ دلیل نور خورشید خداست" که آن نقش اولیا دلیل نور آفتاب حقیقیست. ["صراع" سایه از نور کی جدا باشد] "اندرین رادی مرو بی این دلیل" یعنی در وادی طریقت بی مرشد مرو. "لَا احْبَ الْأَفْلِينَ گُو چون خلیل" [همچو ابراهیم علیه السلام] چنانکه رب ۶ الانام در سوره انعام فرمود²³⁹ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الْيَلْ رَأَى كَوْكَباً قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ. پس چون دنبیا خواب و خیال است و ظل با زوال آن را دوست مدار. همچون خلیل رب العالمین به خلت او بگو لا احباب الافلين. "روز سایه آفتابی را بتاب" ۹ برو از سایه و ظلمات دنیا آفتاب حقیقی را که خداست بتاب. "دامن شه شمس تبریزی بتاب" شاه طریقت و پادشاه آخرت که شمس تبریزیست به دامن او بپیچ. [مراد از حضرت مولانا از شمس تبریزی وجود مبارک خود است. چنانکه در تخلص اشعار شمس ۱۲ تبریزی گوید. شیخ کمال فرماید. "بیت"-ایها العطشان فی وادی الهوى، جوى جوبان جانب دریا بیا، گر طلب کاری مشو دو راز کمال، لم نجد بعدی ولیا مرشدا.]"ره ندانی جانب این سور و عرس²⁴⁰" اگر ره ندانی به جانب این سور پر سرور و عرس ۱۵ با حبور "از ضباء الحق حسام الدين بپرس" که او قائم مقام اوست. [اگر آن را نمی یابی کتاب مثنوی مرشد بس است. لا جرم ترك حسد کردن و سخن اهل الله شنیدن می باید.] "ور حسد گیرد ترا در ره گلو" یعنی از حسد احتراز کن. "در حسد ابلیس را باشد غلو"

2 تبیه و MS: در نزد اهل Y || 4 طریقتYS: حقیقت M | طریقت S: + و راه آخرت Y || 9 که خداستYS: - M - 10 || آخرتYS: حقیقت M | 10-13 مراد ... مرشدA:YS: - M - 14-15 و عروس با حبورYS: - M - 16 مثنوی S: +

که ابليس را در حسد از حد تجاوز شد. از آنکه فرمان را قبول نکرد و آدم را سجده نیاورد و گفت. **أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ**. چنانکه فرماید. "کو ز آدم ۳ ننگ دارد از حسد" که آن ابليس از آدم ننگ دارد از حسد و آن را سجده نکرد. "با سعادت جنگ دارد از حسد" با سعادت خود جنگ کرد از حسد که فرمان الهی را بشکست و مردود حضرت شد. "حکایت" از حکیمی پرسیدند اول گناه در آسمان چه بود ۶ و در زمین چه بود؟ گفت اول گناه در آسمان امتناع کردن ابليس بود از سجده به آدم اول گناه در زمین کشتن قابیل بود هابیل را و سبب این دو گناه حسد بود. "عقبه زین صعبتر در راه نیست" از حسد سختتر نباشد در راه "ای خنک آنکش حسد همراه نیست" ۹ سعادتمند آنست که او را حسد قرین نیست. "این جسد خانه حسد آمد بدان" یعنی تن انسان خانه حسد است که در جبلت انسان حسد هست. "از حسد آلوده باشد خاندان" از حسد ملوث مشوش باشد اهل بیت یعنی چون در دل حسد باشد همه حواس و اعضا ۱۲ ملوث گردد. [قال النبی علیه السلام ان فی الجسد لمضحة اذا صلحت صلح الجسد کله و ۳۵۶

اذا فسدت فسد الجسد کله الا وهی القلب.] "گر جسد خانه حسد باشد و لیک" مرهون است. "آن حسد را پاک کرد الله نیک" جسد انبیا و اولیا را پاک کرد خدای خوب "طهرا ۱۵ بیتی بیان پاکست" یعنی آن امر که در سوره بقره است.^{۲۴۱} **وَعَهِدْنَا إِلَى ابْرَاهِيمَ وَاسْمَاعِيلَ أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّاهِيفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرَّكْعَ السَّاجِدِ**. بیان پاک است.

۱ و MS: که Y || ۲ فرماید S: می فرماید MY || ۳ آدم YS: + علیه السلام M او MS: که Y || ۴ حسد MS: + یعنی Y
 ۷-۴ که ... حسد بود YS: - M || ۸ از MS: سعادتمند Y اراه YS: + خدا M || ۱۰ انسان MS: او Y || ۱۱ حسد ملوث
 YS: حسد و ملوث M ادل YS: - M || ۱۲ النبی YS: + صلی الله M || ۱۳ باشد و لیک YS: آمد بدان M || ۱۴ نیک جسد
 || M - :YS هان که M اخوب:YS

يعنى مقصود اهل طريقت از اين آيت خانه دل را از حسد و از اخلاق ذميمه پاك کردن است. [در بعض تفاسير آورده اند که اهل اشارت بر آنند که پاك داريد خانه دل را که ۳ حرم دوست است از ادناس تعلقات كونين و گفته اند. تطهير بيت از ادناس است و تطهير دل از ملاحظه اغيار "بيت"-اگر حريم دل از غير دوست سازی پاك، صفات وحدت صرفند رو کنى ادراك.] "گنج نورست از طلسمش خاکيست"²⁴² خزينه نور است اگر چه ۶ تركيب او از خاک است. "چون کنى بر بي حسد مكر و حسد" آن کس که بي حسد باشد همچون شمس تبريزى و شيخ حسام الدين چون بر او حسد کنى. "ز آن حسد دل را سياهيها رسد" از آن حسد به دل تو ظلمت و قساوت مى رسد. "خاک شو مردان حق را ۹ زير پا" تا که شوي کيميا "خاک بر سر کن حسد را همچو ما" "حکایت" از حکيمى پرسيدند که هيچ بلائى مى دانى که بر مبتلاي آن رحمت نکنند و هيچ نعمتى مى شناسى که بر صاحب آن حسرت نبرندند؟ گفت آرى آنچنان بلا حسد است و آنچنان ۱۲ نعمت فقر. "بيان حسد وزير" [حضرت مولانا چندين معارف فرمود باز قصه عودت نمود.] "آن وزير از حسد بودش نژاد" يعنى طبیعتش "تا به باطل گوش و بینى باد داد" يعني پادشاه به تلقين او گوش و بینى او را بريد و شکافت. پس به وجه باطل گوش و ۱۵ بینى خوش به باد داد. چون دانسته شد که مراد از شاه شيطان است و از وزير نفس اماره چون طبیعت او از حسد است گوش و بینى را به باد داده است که کلمه حق را نمی شنود و بوی حق را در نمی يابد. "بر اميد آنکه از نيش حسد" چون نيش زنبور "زهر

- ۵ در بعض ... ادراك YS - M 8 || M 9 || M 10 مبتلای S - Y 12-13 حضرت ... نمود YS: - M 14 يعني ... شکافت YS: - M 15-17 چون ... نمی يابد - M 17 || M - :YS

2 - M 9 || M 10 مبتلای S - Y 12-13 حضرت ... نمود YS: - M 14 يعني ... شکافت YS: - M 15-17 چون ... نمی يابد - M 17 || M - :YS

او در جان مسکینان رسد" یعنی به جان نصاری رسد. لا جرم نفس اماره از حسد می خواهد که به مظلومان ضرر رساند. اما بحکم من جفر بئرا لاخیه وقع فيه. خود را 3 ضرر کند. چنانکه می فرماید. "هر کسی کو از حسد بینی گند" به فتح کاف از کندن یعنی هر که از حسد خود به دیگران قصد ضرر کند.²⁴³ "خویشتن بی گوش و بی بینی 6 کند" به ضم کاف از کردن بدان که ضرر حسد هم دنیاوی هم دینیست. آنچه دنیاویست غم است. چنانکه رسول الله علیه السلام فرمود. الحاسد مغموم و الرزق مقسوم و الحریص محروم و آنچه دینی است باطل شدن عمل است که رسول الله علیه السلام فرمود. ان الحاسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب و بزرگان گفته اند حسد چون 9 مرض آكله است که گوش و بینی را خورد. اما ضرر آكله به گوش و بینی ظاهريست و ضرر حسد به گوش و بینی معنویست که در حقیقت گوش و بینی آنست چنانکه می فرماید. "بینی آن باشد که او بوئی برد" از جانب خدا "بوی او را جانب گوئی برد" 12 یعنی به قرب حق چون مراد از وزیر نفس اماره است گوش بینی او بوی نمی یابد. اگر او را بی بینی گویند شاید زیرا "هر که بویش نیست بی بینی بود" هر کرا احسان بوی نباشد او بی بینی باشد. اما مراد بوی ظاهر نیست. "بوی آن بویست کان دینی بود" و علامت 15 بردن بوی رفتن است به آن سوی پس آنکه بوی دینی را یابد واجب آنست که شکر این 36a نعمت گذارد. زیرا "چونکه بوئی برد و شکر آن نکرد" شکران بوی نکرد "کفر نعمت آمد

1 - 3 لا جرم ... می فرماید MS: + بینی دیگر کند که Y ا خویشتن YS: خویش را M 11-5 آنچه ...
می فرماید YS: - 8 گفته اند S: + که Y 12 بینی YS: - 13-14 هر کرا ... نیست YS: و علامت بردن بوی
رفتن است به آن سوی M 14-15 و علامت ... آن سوی YS: - 16 شکران بوی نکرد YS: منت شناس نشد M

و بینیش خورد" بحکم لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَازِيدَنْكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ أَنْ عَذَابِي لَشَدِيدٌ. کفر نعمت بینی او خورد. پس هر عضو را شکر هست شکر سر سجده کردن است و شکر چشم منع 3 است. از نظر حرام و دیدن است بعین عبرت و شکر گوش منع است از شنیدن حرام و کر شدن است از آن و کلام حق را شنیدن است و شکر بینی آنست که بوی خوش دین را در یابد و از بوی حرام احتراز کند و شکر دهان اجتناب است از طعام حرام و شکر زبان 6 احتراز است از کلام حرام و ذکر خداست و شکر اعضای دیگر نیز بر این قیاس است و شکر عقل و حواس باطنی فهم خدا و علم و معرفت است و شکر دل اعتقاد است به حق و علی هذا القياس پس از این خدمت مولانا تنبیه می کند بر طریق شکر که می گوید.

9 "شکر کن مر شاکران را بنده باش" هم شکر کن هم شکر گویان را بنده باش. "پیش ایشان مرده شو پاینده باش" که چون نفس تو مرده شود حیات ابدیه یابی. "چون وزیر از ره زنی مایه مساز" از اضلال مایه مکن. "خلق را تو بر میاور از نماز" خلق را از عبادت 12 بر میار. زیرا کسی که علم و معرفت دارد و وعظ و نصیحت گوید. اما به علم خود عمل نکند دیگران را از عمل منع کرده باشد.²⁴⁴ "ناصح دین گشته آن کافر وزیر" در صورت ناصح دین گشته بود. "کرده او از مکر در لوزینه²⁴⁵ سیر" حلوای گردکان را 15 به سیر آمیخت. "فهم کردن حاذقان نصاری مکر وزیر را" [عوام نصاری مکر و تزویر را فهم نکردند. اما حاذقان فهم کردند]. "هر که صاحب ذوق بود از گفت او" [یعنی هر که صاحب ذوق بود از کلام وزیر] "لذتی می دید و تلخی جفت او" یعنی بیرونش شیرین

1 بحکم ... لشید YS: - M | لا زیدم ... کفترم S: - Y 2-8 پس ... می گوید YS: - M | کردن S: - Y 4 آن و S: آن Y | خوش Y 7 علم و S: علم Y 8 می کند S: کند Y 9 گویان را MS: گویان Y 12 میار YS: میاور || M کسی که Ks: M 14 حلوای MS: حلوا Y 15-16 عوام ... کردن S: - M

و درونش تلخ بود. [حصه قصه از روی ظاهر اینست که هر که صاحب ذوق باشد کلام مرشد مکار و نیک گفتار و بد کردار اعتقاد نکند.] چون مراد از وزیر نفس اماره است ۳ حصه قصه در این مرتبه اینست که نفس گاهی وسوسه کند و سخن گوید در صورت حق اما مکر نهانی دارد. پس هر که قوت روح و عقل معاد دارد همچون حاذقان نصاری مکر نفس را در یابد و آنکه روح قوی و عقل معاد ندارد در مکر نفس گرفتار گردد و ۶ در ضلالت بماند.²⁴⁶ "نکتها می گفت او آمیخته" آن وزیر نکتها می گفت. اما صافی نبود. "در جلاب قند زهری ریخته" ظاهر و باطنش موافق نبود. "ظاهرش می گفت در ره جست شو" یعنی ارشاد می کند به نیکی "و از اثر می گفت جان را سست شو" ۹ یعنی اثرش اضلال می کند. از آنکه فعل او موافق قول نبود طبیبی که دعوی حذاقت معالجه مرضی کند اما خود به آن مرض مبتلا باشد. آن را اعتبار نیست. پس بسیار چیز باشد که ظاهرش خوب و باطنش بلا "بیت"-نه هر بیرون که بپسندی درونش همچنان باشد، بسا حلواه صابونی که زهرش در میان باشد. چنانکه²⁴⁷ می فرماید. "ظاهر نقره ۱۲ گر اسپیدست و نو" در لفظ نو فتح نون شائع است و ضم نون لغت است. "دست و جامه می سیه گردد ازو" [چون دست و جامه را بر نقره بالند دست و جامه سیاه شود.]. پس ۱۵ اعتبار به ظاهر نیست. "آتش ار چه سرخ رویست از شرر" مثال دیگر است "تو ز فعل او سیه کاری نگر" چیزی را چون به بالای آتش گیرند از دود او سیاه گردد. [یا آتش ۳۶۶ هیزم را می سوزد و انگشت کند.] "برق"²⁴⁸ اگر نوری نماید در نظر" اگر درخش در نظر

۱- ۶ حصه ... بماند YS: - M - S ۳ || Y - ۹- ۱۲ از آنکه ... می فرماید YS: - M - ۱۱ || S: بلاست Y || ۱۲ حلواه S: حلوا Y || ۱۷ کند YS: سازد M | اگر S: که - M | درخش YS: - M -

خوب و نور می نماید، "لیک هست از خاصیت دزد بصر" که نور بصر را می رباید.
 [لا جرم هر که صاحب ذوق و اهل بصیرت بود قول وزیر را چون مخالف فعل دیدند بوی
 و اعتقاد نکردند. اما] "هر که جز آگاه و صاحب ذوق بود" هر که غیر خبردار و غیر اهل
 ذوق بود، یعنی هر که آگاه و صاحب ذوق نبود. "گفت او در گردن او طوق بود" سخن او
 را در گردن طوق کرد. "مدت شش سال در هجران شاه" دور شده از پادشاه "شد وزیر
 ۶ اتباع عیسی را پناه" و مرجع "دین و دل را کل بدو بسپرد خلق" دین و دل را بالکلیه
 به آن وزیر بسپرد خلق "پیش امر و حکم او می مرد خلق" یعنی مطیع فرمان او
 همی گشتندی. "پیغام شاه پنهان با وزیر" [آن شاه جهود بدان وزیر عنود خبر
 ۹ می فرستاد.]. "در میان شاه و او پیغامها" در میان شاه و وزیر خبرهای نهانی "شاه را
 پنهان بدو آرامها" شاه را به وزیر آرام و قرار و عهد و اعتبار پنهانی بود. "پیش او
 بنوشت شه کای مقبلم" و مقبولم "وقت آمد زود فارغ کن دلم" تا جمله ترسایان را بیان
 ۱۰ کنی و همه را می کشم و به فراغ دل نشینم. چون مراد از شاه شیطان بود و از وزیر
 نفس اماره حصه قصه در این مرتبه اینست که هر دم از شیطان به سوی نفس وسوسه و
 اضلال می آید و می گوید که فلان چیزی را آرزو کرده بودی و مرا وعده کرده بودی که
 ۱۱ آن را می کنم چرا به وجود نمی آری به چنین گفتن نفس را به گناه مبتلا کند "گفت اینک
 اnder آن فکرم شها" یعنی در این فکرم "کافگنم در دین عیسی فتنه ها" تا آن ترسایان

1 خوب YS - M - اما می نماید YS: نماید M 2-3 لا جرم ... اما 4 M - :YS ... نبود YS: 7 مطیع YS:-

9-8 آن ... می فرماید YS - M - و عهد و اعتبار YS: - M - 10 ابود YS: 12 کنی M اما می کشم MS: بکشم Y 11-12 چون ... کند YS - M - 13 که S: - Y 14 وعده S: به وعده Y 16 فکرم YS: کارم M اتا MS || Y + که MS

که از کشتن خلاص یا بند مفتون شوند و به قتل حقیقی که عذاب خداست گرفتار شوند.

"بیان دوازده سبط از نصاری" [سبط واحد اسپاط است از بنی اسرائیل همچو قبائل ۳ از عرب] "قوم عیسی را بُد اندر دار و گیر" یعنی ترسایان را بود اندر حکم و حکومت "حاکما نشان ده امیر و دو امیر" یعنی دوازده سبط بودند که امیران نیز دوازده بود. "هر فریقی مر امیری را تبع" هر فرق از آن فرق مر امیری را تابع بود. "بنده گشته میر خود ۶ را از طمع" و از جهت غرض دنیا "این ده و این دو امیر و قومشان" این دوازده امیر با قوم "گشته بند آن وزیر بد نشان" بند و صید آن وزیر بد نشان شده حصه قصه در این مرتبه اینست که مراد از این دوازده امیر صفات نفس است که غضب و هوا و حقد و ۹ حرص و شهوت و عجب و عجل و بخل و کبر و کین و تعصب و امل و مراد از قوم حواس خمس ظاهره و حواس خمس باطنی و قوت نظریه و قوت عملیه است. "اعتماد جمله بر گفتار او" به قول وزیر اعتماد کرده بودند. "اقتدای جمله بر رفتار او" و به فعل ۱۲ او اقتدا نموده یعنی همه حواس و قوى و جمله اجزا را اتباع به نفس است. "پیش او در وقت و ساعت هر امیر" پیش وزیر هر امیر بی توقف و تأخیر "جان بدادی گر بدو گفتی بیمیر" [نصاری را حال چنین شد. اما ما امید داریم که] خدا ما را از قتل آن شاه یهود ۱۵ که شیطان است و از مکر وزیر عنود که نفس اماره است نگاه دارد تا حواس و اعضای ۳۷^a ما مطیع فرمان او نشود و قوى و اجزای ما تابع مطلق نگردد. "تخلیط"^{۲۴۹} وزیر در

+ ۲ - ۳ ... عرب ... سبط M - 4 || YS: بودند M 6 غرض YS: و قوم ایشان Y انشان YS: ۷ با قوم M - ۹ || YS: ... است ... ایشان M ۱۰-۷ | M ۱۳ توقف S - ۱۲ ... است YS: + امل S - ۱۴ | M ۱۶-۱۴ خدا ... نگردد YS: MS: تکلف Y ۱۴ حال ... که M - ۱۵ | خدا: حضرت خدا Y ۱۴-۱۶ خدا ... نگردد YS:

احکام انجیل" [تخلیط در کار و چیز افساد است در آن] "ساخت طوماری به نام هر یکی" آن وزیر از بھر تزویر به نام هر امیر طوماری نوشته و دین عیسی را به زعم خود ۷ بیان کرد. "نقش هر طومار دیگر مسلکی" در هر طومار مسلک دیگر بود. چون مراد از وزیر نفس اماره است و از دوازده امیر صفات او [حصه قصه در این مرتبه اینست که از صفات نفس] و مقتضای او هر یکی ضد دیگر است. پس نفس اماره هر یکی را ۸ به مقتضای او فرماید که هر یکی دیگری را ضد است. چنانکه مقتضای غضب منع و امساك است و مقتضای هوا اتلاف مال و بذل است و علی هذا القياس و این مقتضیات حق است اگر نیت خیر باشد که الاعمال بالنیات مثلًا اگر کسی منع مال کند اما نیت او ۹ این باشد که آن را به وجهی مهم از مهامات دین صرف کند و بواسطه او قربت خدا حاصل کند نیک است و از بذل مال نیت او ریا نباشد بلکه از بھر خدا به وجه اخلاص صرف کند نیک است و علی هذا القياس "حکمهای هر یکی نوع دگر" از احکام دین "این ۱۰ خلاف آن ز پایان تا به سر" این طومار خلاف آن طومار بود از آخر تا به سر "در یکی راه ریاضت را و جوع" یعنی جوع را "رکن توبه کرده و شرط رجوع" یعنی در یک طومار راه ریاضت و جوع را رکن توبه و شرط رجوع کرده بود حصه قصه در این مرتبه اینست ۱۱ که چون کسی ریاضت کند اگر قصد او قهر نفس باشد نیک است و اگر صرفه نان باشد به دست. چنانکه قدوة الاخیار عبد الله انصاری گوید غاز نافله کار پیره زنان است روزه ۱۲ طوع صرفه نان است. رفتن حج تفرج جهان است دل به دست آر کار آنست "در یکی

1 تخلیط ... آن YS: - M 3 || مسلک YS: مسلکی M || 4-11 حصه ... القياس S: - Y 8 || 9 || خدا S:

حضرت خدا Y || 11 نوع YS: نوعی M 12 || این MS: رکن ... آنست YS: - M 13-17 حصه S: - 14 || 15 ||

اگر S: + آن Y ||

گفته ریاضت سود نیست" در راه دین "اندرین ره مخلصی جز جود نیست" مخلص همین جود و سخاست. پس هم بخور هم بخوران که ترك الدنيا رأس كل طاعة. "در یکی گفته ۳ که جوع و جود تو" یعنی ریاضت و سخا "شک باشد از تو با معبد تو" زیرا اعتماد بر غیر معبد شرک است. حصه اینست که اعتماد و غرور بر عمل نمی باید بلکه اعتماد به فضل خدا کردن می باید. [و لهذا گفته اند صاحب الورد ملعون. پس هر کسی ۶ به فضل حضرت خدا به بهشت در آید نه به عمل خود] "جز توکل جز که تسليم قام" یعنی توکل قام و تسليم قام می باید که جز اینها "در غم و راحت همه مکرست و دام" نزد اهل تحقیق "در یکی گفته که واجب خدمتست" یعنی خدمت و طاعت می باید. "ورنه ۹ اندیشه توکل تهمتست" در شرح این مصراع گفته اند التوکل نسبة الامر الى الغير. پس متوكل در توکل متهم شود. با آنکه او را امری هست که او را بغیر سپرد. حصه اینست که توکل کردن بی عمل سهو است. "در یکی گفته که امر و نهیهاست" یعنی امرها و نهیها که در دین واقع است. "بهر کردن نیست شرح عجز ماست" امثال به او امر و ۱۲ اجتناب از نواهی لازم نیست. از آنکه این همه ممکن نیست فرض از اینها بیان عجز ۳۷۶ بندگان است. حصه اینست که بر قوت خود اعتماد نمی باید در طاعت بلکه بر توفيق و ۱۵ فضل خدا اعتماد باید که لا حول و لا قوة الا بالله. "تا که عجز خود ببینیم اندر آن" در اوامر و نواهی "قدرت او را بدانیم آن زمان" قدرت حق را بدانیم در زمان عجز "در یکی گفته که عجز خود مبین" بلکه به عمل کوش. "کفر نعمت کردنشت این عجز

2 پس ... طاعة: - M - 4-6 حصه ... خود: YS: 5 به فضل خدا کردن می باید S: بر فضل حضرت خدا می باید کرد Y 7 تمام می باید YS: تمامی باید M 8 نزد YS: یعنی در M 10 توکل YS: - M 11-10 حصه ... سهو است YS:

هین" قدرت ما نعمت خداست. پس عجز گفتن و ترك خدمت کردن کفر آن نعمت است.

"قدرت خود بین که این قدرت ازوست" قدرت خود را بدین جهت نظر کن که از اوست.

۳ "قدرت تو نعمت او دان که هوست" که خدای احد است. "در یکی گفته کزین دو بر گذر" یعنی از عجز و قدرت "بت بود هر که بگنجد در نظر" یعنی نظر بر عجز و قدرت خویش کردن بت پرستی است که دیدن ماسوای خداست. "در یکی گفته مکش این شمع را" شمع ۶ نظر را کشته مکن. "کین نظر چون شمع آمد جمع را" یعنی در طومار یکی گفته که نظر مرد شمع جهان افروز است ترك مقتضای نظر کردن خطاست. لا جرم بعین عبرت نظر کردن می باید. "از نظر چون بگذری و از خیال" یعنی چون اعتبار نظر و خیال نکنی.

۹ "کشته باشی نیمشب شمع وصال" پس بحکم فَإِنْظُرْ إِلَى آثارِ رَحْمَةِ اللَّهِ نظر می باید و بوجب فَاعْتَبِرُوا يَا أُولَى الْأَلْبَابِ فکر و خیال می باید. "در یکی گفته بکش با کی مدار" یعنی در طومار یکی گفته شمع نظر را بکش و از کشتن او غم مدار و ۱۲ همچنان دیده ظاهر را از دیدن ماسوی منع کن. "تا عوض بینی نظر را صد هزار" که نظر بر دوختن شمع جان افروختن است. چون چشم ظاهر بسته شود چشم دل گشاده گردد.

چنانکه می فرماید. "که ز کشتن شمع جان افزون شود" از کشتن شمع نظر شمع جان افزون و پر نور شود. "لیلی ات از صبر تو مجنون شود" یعنی مطلوب تو که دنیا و ماسوی است طالب تو گردد. "ترك دنیا هر که کرد از زهد خویش" نه از جهت غیر "پیش آید پیش او دنیا و بیش" زیرا دنیا هارب از خود را طالب و از طالب خود هارب است.

6 که MS: - M 8 || گردن می باید MS: می باید کرد Y 9 || M - Y 12 || و همچنان YS: همچون M 14 شمع نظر شمع YS: نظر M 15 و پر نور YS: - M | مطلوب تو که MS: مطلب تو M 17 دنیا MS: - Y | هارب از YS: هارب M || خود را طالب MS: + است Y

قال النبی علیه السلام یقول اللہ تعالیٰ للدنیا اخڈمی من خدمنی و استحذمی من خدمک "در یکی گفته که آنچت داد حق" آنچه به تو داد خدا "بر تو شیرین کرد در ایجاد حق" و آن چیز را بر تو شیرین کرد در ایجاد خدا "بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر" آن چیز را که بر تو آسان کرد آن را بگیر. "خویشتن را در میفکن در زحیر" یعنی جز خدا میسر نیست. هر چه بر تو آسان ساخته است آن را بگیر. خود را به مشقت میفکن. در این تنبیه است که عمل به توفیق خداست. "در یکی گفته که بگذار آن خود"²⁵⁰ یعنی ترك کن آن چیز که طبیعت تو آن را خواهد. "کان قبول طبع تو ردست و بد" یعنی آنچه مقبول طبع توست مردود و قبیح است و بر مقتضای هوای طبیعت رفت و هر چه آسانتر است بر گرفتن سبب ضلال است.²⁵¹ چنانکه ملک منان در سوره فرقان²⁵² فرموده است.

آرأيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهًا هَوَاهُ . در سوره جاثیه فرمود. آفرأيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهًا هَوَاهُ . "قطعه" گر ترا مشتبه شوند دو کار، که ندانی کدام باید کرد، بر هوا هر کدام نزدیک است، بر خودت آن حرام باید کرد. "راههای مختلف آسان شدست" از راههای هوا "هر یکی را ملتی چون جان شدست" که آن او را زنده کرد. "گر میسر کردن حق ره بُدی" راه حق بودی. "هر جهود و گبر ازو آگه بُدی" از حق آگاه بودی با وجود که چنین نیست.

"در یکی گفته میسر آن بود" میسر آن چیز بود. "که حیات دل غدای جان بود" که آن چیز حیات دل مرده غدای جان پژمرده بود که او عمل صالح و طاعت است. چنانکه گفته اند عاقل آنست که کاری نکند که باز پشیمان شود و زمان پشیمانی حال

1 قال ... خدمک - M || 2 خدا :YS : حق M || 6 در این ... خداست M : طبیعت 8 - M || 12 و بر

مقتضای ... کرد M - 12 هوا :YS : + که چنین نیست M 13 آن S : - 16 مرده :YS : + و M 17-16 که

او ... حال M - :YS

احتضار است عاقل را می باید که در هر کاری که شروع کردن می خواهد خود را در حالت نزع فرض کند. اگر این کار را در آن حال کردن جائز باشد و در آن حالت پشیمان نشود، بکند و الا ترک کند. چنانکه می فرماید. "هر چه ذوق طبع باشد چون گذشت" هر چیز که ذوق طبع و مقتضای طبیعت باشد چون گذشت. "بر نه آرد همچو شوره ریع و گشت" حاصل نمی دهد همچون زمین شوره "جز پشیمانی نباشد ریع او" غیر پشیمانی نباشد حاصل او "جز خسارت پیش نارد بیع او" غیر زیان نمی آرد بازار او "آن میسر نبود اندر عاقبت" آن مقتضای طبیعت میسر نبود در آخر کار "نام او باشد معسر عاقبت" نامش معسر باشد. "تو معسر از میسر باز دان" که علم و دانستن رأس و سر هر کار است. "عاقبت بنگر جمال این و آن" یعنی فرق کن در میان ایشان [پس امعان نظر کن که دنیا خوبتر است یا آخرت خوبتر است.] "در یکی گفته که استادی طلب" که ترا ارشاد کند. "عاقبت بینی نیابی در حسب" یعنی عاقبت بین نشوی به حسب و نسب. پس استادی طلب کن که عاقبت بین باشد. "عاقبت دیدند هر گون ملتی" یعنی امم سابقه و طوائف ضاله به انبیا و اولیا اقتدا نکردند. به خودی خود عاقبت دیدند. "لا جرم گشتند اسیر زلتی" و افتادند-به ضلالتی "عاقبت دیدن نباشد دست باف" یعنی عاقبت دیدن آسان نیست. همچون چیزی که به دست بافتنش ممکن بود. "ورنه کی بودی ز دینها اختلاف" اگر هر کس عاقبت بین بودی در دینها اختلاف نبودی [پس بر این قیاس مرد را مرشد می باید تا تعلیم طریقت کند این سخن نیز در حد ذات خود صحیح است. اما

1 - 3 احتضار ... می فرماید YS: - M 3 || S پشیمان: Y | چه YS: که M 4 || MS: - Y 10-9 || پس ... آخرت خوبتر است YS: - M 15 || M 16-17 پس ... اما

چون مطلق گفت خالی از خطای نیست. زیرا هر کس مرشدی را نشاید.] "در یکی گفته
که استاد هم توئی" یعنی به دیگر استاد حاجت نیست. "زانکه استا را شناسا هم توئی"
۳ مربی را تو می شناسی. [یعنی چون عقل کامل داری حاجت به مرشد نیست. لا جرم
کسان بسیار سبب اغترار به عقل و کمال از دین محروم باندند و بسا کس بدین اعتبار
از سلوک محجوب گشتند که به غرور نفس چنین گفتند.] "مرد باش و سخّره مردان مشو"
۶ یعنی کامل باش. [به عقل و ادراک مغلوب دیگران و مسخره کاملان مشو.] "رو سر
خود گیر و سر گردان مشو" تدارک خود کن. "در یکی گفته که این جمله یکیست"
یعنی این اقوال یک است. "هر که او دو بیند احول مرد کیست" لا جرم این سخنها که
۹ گفته شد همه را محمول صحیح و وجه توفیق هست و هم مشارب مختلف است. بعضی
به ریاضت به خدا می رسد و بعضی به سخا می رسد و علی هذا القياس پس همه از این
جهت که راه خداست یک است. یعنی اگر چه بحسب الظاهر مختلفند. اما بحكم الطرق
۱۲ الى الله تعالى بعد انفاس الخلاق همه یکیست. "حکایت" در زمان هارون الرشید
شحنه ای بود. هر روز حضر علیه السلام به زیارت او آمدی. تائب گشته تقاعد نمود.
دیگر حضر به صحبت او نیامد بلکه منقطع شد. شحنه مسکین مضطرب شد، زاریها
۱۵ کرد. در خوابش فودند که درجه تو در آن کار بود صباح بر خاست و پیش خلیفه رفت. ۳۸۶
طالب منصب خود شد. پرسید که حال چون است آنچه واقع بود باز گفت. خلیفه همان
شحنكی را بوى مقرر داشته دید که همچنان حضر به زیارت او آمد. شحنه از سر حال
چون ... نشاید YS: - M: 6-3 || یعنی ... گفتند YS: - M: 6 باش YS: شو M: 7 مشو YS: + M: 9 هست و
MS: هست Y: 17-9 بعضی ... حال YS: - M: 11 يك S: يکی Y: چه S: + این اقوال Y: 13 تقاعد S: + اختیار Y: ||
۱4 حضر S: + علیه السلام Y: 15 کرد S: + و Y: 16 منصب S: منصب Y: ||

خود باز پرسید. حضر گفت رفع درجات تو در این است که در دیوان بنشینی و رعایت مساکین و ضعفا کنی و مظلومان را از چنک ظالمان برهانی و آن را بهتر از هزاران خلوت و چله دانی. "در یکی گفته که صد یک چون بود" یعنی این محال است. "این که اندیشد مگر مجنون بود" [الفظ این که اندیشد سؤال است. مگر مجنون بود جواب است. یعنی] کسی که این فکر کند او مجنون است. زیرا "هر یکی قولیست ضد همدگر" بحسب 6 الظاهر چنان است. "چون یکی باشد یکی زهر و شکر" که الضدان لا يجتمعان فكيف يتحدان. بدان که شیخ طبیب مزاج می باید مزاج هر مرید را می داند. هر یکی را به مقتضای مزاج او ریاضت و عبادت فرماید تا اجتماع اضداد نکند.²⁵³ "تا ز زهر و از 9 شکر در نگذری" یعنی تا از نفع و ضر و مدح و قدح نگذری. "کی تو از گلزار وحدت بو بری" و اثر یابی. "این غلط وین نوع ده طومار و دو" از این گونه سخنهای متناقض "بر نوشت آن دین عیسی را عدو" یعنی آن وزیر یهودی و اگر چه در میان این اقوال 12 چنین اختلاف بود. اما هر یکی به قصد و نیت فاعل و به مناسبت مشرب سالک طریق خداست. هر یکی در دین عیسی بحسب مزاج طالب [و به مرتبه سلوك سالک] جائز است و همه انبیا در دلالت کردن به خدا یک است و اختلاف ادیان ایشان بحسب الظاهر است 15 نه در حقیقت. "در بیان آنکه اختلاف در صورت روش است نی در حقیقت راه" [چنانکه راههای مختلف را منتهی یکیست. همه را یک دان.]" او ز یک رنگی عیسی بو نداشت" آن وزیر پر تزویر بدین گونه الوان را اعتبار کرد و اقوال اضداد را نوشت و دین

1 - 3 خود ... دانی YS: - M || 2 کنی و S: کنی Y || 5 کسی ... زیرا YS: - M || 6-8 فکیف ... نکند YS: - M || 9

یعنی MS: - Y || 11-15 ... حقیقت YS: - M || 16-17 چنانکه ... دان YS: - 16 | M || 17 یک Y ||

موسى و عیسی را علیهم السلام فرق کرد. [ليکن در حقیقت میان عیسی و موسی] و میان این سخنها اختلاف نیست. زیرا مراد هر دو یکیست. همه این اقوال وصول خدا را مسلکیست آن وزیر از این یک رنگی در نیافت. "وز مزاح خم عیسی خو نداشت" طائفه نصاری پسران خویش را در آب زرد فرود آرند و آن آب را معبدیه خواند و گویند که پاکی پسران بدین آب شود و نصرانیت به این آب مقرر گردد و اعتقاد ایشان آنست که عیسی را علیه السلام به آبی شسته بودند و آن آب را نگاه داشتند و به آبهای دیگر خلط کردند. [در بعضی تفاسیر آورده اند که ترسایان با مسلمانان مفاخرت آغاز کردند که ما را صبغه هست و شما را نه صبغه ایشان آن بود که مولود خود را بعد از هفت روز در آب معبدیه غوطه دادندی. باعتبار آنکه آن آب پاک کننده مولود است از غیر دین عیسی و آن را قائم مقام ختان دانستندی و گفتندی. صبغناه بالنصرانیه حق تعالی فرمود که صبغة الله، یعنی بگوئید ای مسلمانان ما متابعیم صبغة الله را که آن دین خداست. وَ مَنْ أَحْسَنَ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً. و کیست نیکوتر از خدای تعالی از جهت دین و تلقین و تطهیر مسلمانان از ادناس تلوین لا جرم²⁵⁴] یک رنگی عیسی را به آب معبدیه نتوان شناخت. بلکه الوان عالم می باید باخت و به حلیه صبغة الله که فطرت اسلامیه است، بباید پرداخت. پس چون از مزاج خم عیسی که فردانیت مغض است خبردار شوی و موسی را با عیسی همراه یابی صورت روشن را عین معنی شناسی. [و لهذا نسخ اختلاف در احکام جزئیه جائز است.] چنانکه یکی از گازران جامه در آب ترسا زد و دیگری از برای خشك ساختن در آفتاب اندازد و در حقیقت مقصود هر

دو سفید گشتن جامه است. پس سرّ حقیقت اهل معنی را ظاهر است. لیکن اختلاف در نظر عامه است. "جامه صد رنگ از آن خم صفا"ست. یعنی جامه هستی و خاطر ۳ انسانی که به انواع الوان ملوّن و اصناف نقوش منتش است. در گازرگاه احادیث باید شست و رنگ بی رنگی از خم وحدت باید جست تا آن جامه صد رنگ از آن خم صفا ۳۹۲ "ساده و یک رنگ گشتی چون صبا" ساده و صافی گشتی چون باد صبا پس چون کسی ۶ از راهی به خدا بررسد و دیگری از راهی به خدا بررسد اختلاف از میان بر خیزد. [و بر این قیاس آنان که بحسب الصورة و الطريقة و الصنعة مختلف باشند. اما چون در طلب خدا و استغراق بدان دریا اتحاد دارند همه یکی اند.] و اهل دنیا را گرچه به کمال ۹ توغل دنیا یک رنگی حاصل شود. اما مقصود اهل الله آن یک رنگی نیست. چنانکه می فرماید. "نیست یک رنگی کزو خیزد ملال" زیرا یک رنگی آنست که از او صفا و حضور خیزد. چنانکه ماهی را در آب "بل مثال ماهی و آب زلال" تمثیل حضرت احادیت ۱۲ آلهی به دریا و تشبيه غریقان بحر وحدت به ماهی کرده اند که چون ماهی در آب باشد خود را در یک رنگی می بینند. پس چون طالب در بحر وحدت غرق شود از الوان و اختلاف خلاص یابد. "گرچه در خشکی هزاران رنگهاست" یعنی الوان و زخارف دنیا و ۱۵ طرق و مذاهب بسیار است. "ماهیان را با یبوست جنگهاست" آنان که غریق بخر وحدتند با الوان در اختلاف و جنگند که مطلب ایشان یک است که دریاست. یعنی خدادست.

1 - ۲ دو سفید ... عامه است YS: 2 | M - 3 صفات YS: صفا M || انسان از آن خم صفا M | 4-3 که ...
 صفا YS: - 5 | M + و ریح M | 10-5 ساده ... می فرماید YS: - 8 | M || در آن Y | 11 | Zلال S: +
 بلکه از آن نیز خوبتر M | 11-14 | 14-15 دنیا و طرق و مذاهب YS: - 16 | M جنگند که YS:

"کیست ماهی چیست دریا در مثل" یعنی تمثیل حضرت احادیث الهی به دریا و تشبیه غریقان بحر وحدت به ماهی از ضيق عبارت است و الا کیست ماهی چیست دریا ۳ "تا بدان ماند ملک عز و جل" که این مجرد فرض و تمثیل است. "صد هزاران بحر و ماهی در وجود" به این استدلال کند که بحر و ماهی را مشابهت نیست به آن حضرت و به غریقان او از آنکه بسیار دریا و ماهی "سجده آرد پیش آن اکرام و جود" پس ۶ ساجد را با او چه مشابهت است.²⁵⁵ بدان که هر چیز را که حضرت خدا مظهر لطف سازد عنایت و هدایت او در و ظاهر گردد. خواه انسان باشد خواه جماد و هر چیز که خدا او را مظهر قهر گرداند صفت اضلال در او ظاهر شود. اگر چه انسان و اهل عقل باشد. ۹ لا جرم خدمت مولانا این معنی را بیان کند. "چند باران عطا باران شده" یعنی بسیار قطرات و باران رحمت از سحاب عطا باران گشت. "تا بدان آن بحر در افshan شده" تا بسبب آن این بحر جهان در افshan گشته یعنی دریا از او در افshanی آموخته اگر چه ۱۲ جان و عقل ندارد و همچنان "چند خورشید کرم افروخته" یعنی خدا "تا که ابر و بحر جود آموخته" تا که ابر و دریا سخا آموخته "پر تو دانش زده بر خاک و طین" از خورشید کرم "تا که شد دانه پذیرنده زمین" تا امانت دانه را قبول کرد. "خاک امین و هر چه ۱۵ در وی کاشتی" یعنی خاک امین است. چنانکه هر دانه را که در خاک کاشتی. "بی خیانت جنس آن بر داشتی" یعنی خاک بی خیانت جنس آن دانه رویاند. مثلا خاک از گندم گندم

۱ حضرت احادیث الهی YS: احادیث M 2 کیست ماهی MS: + و Y 3 فرض و MS: فرض Y 4 به این MS: با این Y 6 چه مشابهت است YS: مشابهت نیست M 9-6 | بدان که ... بیان کند YS: - 7 | M 7 گردد S: شود Y 8 شود S: گردد Y 9 | خدمت S: حضرت Y 11 | آن YS: - 12-11 | M 12 | M - :YS 13 | M 13 تا که ... آموخته YS: - M 15 | M - :YS 16 یعنی خاک YS: - M | دانه YS: + را | M 1 مثلا ... گندم

396

رویاند نه از گندم جو را و علی هذا القياس پس هر چه می کاری جنس آن بر داری.
 "این امانت ز آن امانت یافتست" یعنی خاک امانت پرورش دانه را از امانت آفتاد عدل
 3 یافته است. "کافتاب عدل بر وی تافتست" یعنی تا آفتاد عدل با امانت بر زمین نتافت.
 زمین امانت پرورش دانه و باز دادن همجنس نیافت. "تا نشان حق نیارد نو بهار"
 تا طغای فانظرِ الی آثارِ رحمةِ اللهِ نیارد نو بهار. "خاک سرها را نکرده آشکار" خاک
 6 و دیعتها را آشکار نکند. "آن جوادی که جمادی را بداد" خدا آن جواد و کریم است که
 یک جماد را که زمین است بداد. "این خبرها وین امانت وین سداد" که اینها ممحض
 عطاست. "هر جمادی را کند فضلش خبیر" هر جماد را فضلش خبردار کند. "عاقلان را
 9 کرده قهر او ضریر" عاقلان را قهرش نا بینا کرده همچون وزیر مذکور. لا جرم حضرت
 خدا بحکم کنت کنزا مخفیا فاحبیت ان اعرف فخلقت الخلق لان اعرف. این عالم را آفرید
 و این را مرآت و مظاهر خود ساخت. پس از مگس تا به عنقا و از فرش تا به عرش
 12 مظهر خداست. آنکه چشم بینا دارد در هر چیز خدا را بیند و داند. "حکایت" علی رضی
 الله تعالی عنہ اعرابی را گفت خدا هست. اعرابی گفت هست. علی گفت تو خدا را
 دیدی؟ اعرابی گفت ندیدم. علی گفت پس وجود او را از چه دانستی. اعرابی گفت اگر
 15 من در این ریگ اثر پای اشتر بینم، می دانم که شتر رفته است پس آسمان را می بینم
 با چندان اجرام نورانیه و زمین را می بینم با چندین اجسام عظام چرا ندانم که خالق اینها

1 رویاند ... بر داری YS: - M || 3 تافتست YS: + و این از آن نور یافتست M || 4-3 یعنی ... نیافت YS: - M || 5 تا

طغای YS: بوجب M || 6 خدا S: 7 بداد YS: جوادی داد M || 8-7 که ... عطاست YS: راز است و راست گفتن M ||

8 خبیر YS: + که M | جناد را فضلش YS: + خبیر یعنی M || 9-16 لا جرم ... اینها YS: - M || 13 تعالی S: - Y ||

اعرابی گفت هست S: - Y || 16 که Y: - S || اعرابی گفت هست

هست. "حکایت" کسی گفت من خدا را در پر مگس دیدم. گفتندش این چگونه میسر است؟ گفت زیرا دانستم که اگر خدا نبودی، پر مگس پیدا نشدی. پس خدا را در همه اشیا ظهر و جوش است. ["مصراع" در کوزه ترا بینم چون آب خورم.] "جان و دل را طاقت آن جوش نیست" طاقت جوش آن دریا نیست. "با که گویم در جهان یک گوش نیست" کسی نیست که گوش جان و دل به این سخن کند تا که در هر چیز مشاهده خدا کند و به تجلیء ذات رسد. لا جرم آنان که گوش داشتند، یعنی انبیا و اولیا بینا شدند. "هر کجا گوش بُد از وی چشم گشت" یعنی هر که گوش داشت، بینا شد و هر که مس وجود بدو سپرد کیمیا گشت. "هر کجا سنگی بُد از وی یشم گشت" هر کجا سنگی بود بی قیمت به عنایت او جوهر گرانایه شد. "کیمیا سازست چه بود کیمیا" یعنی خدا جل و علا آنچنان کیمیای حقیقی سازد که چه بود پیش او کیمیا ظاهر. از آنکه حضرت خدا مس وجود انسان و اصحاب باغی و طفیان را محل ایمان و مقرر عرفان و زر خالص سازد. "معجزه بخش است چه بود سیمیا" یعنی او معجزه می دهد نه سیمیا که مجرد نمودن است بی حقیقت. [چون خدمت مولانا حضرت حق تعالی را بدین وجهه ستود و ثناء هیچ بنده شایسته آن حضرت نبود. لا جرم می فرماید.] "این ثنا گفتن ز من ترک ۷۲ ثناست" [بنده هر ثنا که خدا را گوید خدا از او بالاتر است. لا جرم] بحکم لا احصی ثناء عليك انت کما اثنیت على نفسك. این ثناء من ترک ثناست و ثنا گفتن اثر

1 - ۳ هست ... جوش استYS: - 7-5 || M - 7 | M - 8 | M - 8 | M یشم گشت
 2 - شدندYS: - 10-9 || M - 10 | M ... آنچنانYS: - 12-10 | M ... سازد ...YS: -
 3 - بلکه جوهرM | M 9-8 هر کجا ... شدYS: - 14 | M 14 ثناستYS: + بنده هر ثنا که گوید خدای تعالی از او
 4 - بگی و S: بگی Y || 12-14 که ... می فرمایدYS: - 15 || M - 15 | M ... اثرS: -
 5 - بالاتر استM || 16-15 بنده ... اثرS: -

وجود است و دلیل هستی و در من هستی نیست. "کین دلیل هستی و هستی خطاست" پس نیستی می باید. "پیش هست او بباید نیست بود" پیش هستی او نیست بودن ۳ می باید. "چیست هستی پیش او کور و کبود" یعنی بی بصر و جامد همچون یخ "گر نبودی کور زو بگداختی" اگر هستی کور نبودی آن خدا را دیدی و از او محو شدی. "گرمی خورشید را بشناختی" نور و حرارت خورشید حقیقی را در یافته. "ور نبودی او ۶ کبود از تعزیت" و اگر هستی کبود و جامد نبودی، [از عزا خود کردن و تسلی دادن] ۴۰a "کی فسردی همچو یخ این ناحیت" کی فسرده شدی در جهات ممکنات و گداخته نشدی و روان نگشتی. همچون آب به سوی حضرت احادیث [لا جرم اگر مردم عظمت و جلال ۹ خدا را دانستندی، همچو یخ نماندندی. بلکه گداختنی این جمود از ندانستان عظمت اوست و از هستی بنده است.] پس هستی را از میان برداشتن می باید تا به خدا وصول میسر گردد.²⁵⁶ از آنکه هر آن کس که گناه کند از بهر نفس خود کند. لا جرم از خدا ۷2 دور شود و بسیار کس عبادت کند از بهر بیم دوزخ و از برای رجاء بهشت پس آن عبادت را از بهر نفس خود کند از آن جهت تقرب حاصل نمی کند. زیرا خدا پرست نیست، نفس پرست است. اگر هستی در میان نبودی کسی عاصی نگشتی و طاعت را ۱5 از بهر خدا و بر وجه اخلاص کردی. "بیت" - ای پسر نیستی ز هستی به - بت پرستی ز خود پرستی به. "حکایت" روزی جماعتی از صاحب دلان دیدند که رابعه به دستی آتش گرفته بود و به دستی آب و به استعمال می دوید. سؤال کردند که ای بانوی آخرت ۱ وجود ... نیست YS: - M 4 || M 5 خورشید حقیقی را در یافته YS: خورشید را ادرار کردی M 6 || و اگر ... دادن YS: از عزای خود دان و تسلی دادن به شکیبای بستن M 7 ناحیت YS: + جانب و جهات ممکنات M 17-1 کی ۱1 از بهر نفس خود کند S: گرفته بود Y آب و به S: آب بر وجه Y || فسرده ... آخرت YS: - M ۱۱

کجا می دوی و در چیستی؟ گفت می روم که آتش در بهشت زنم و آب در دوزخ ریزم تا
 این هر دو حجاب ره زن از میانه بر خیزد و مقصود معین شود و بندگان خدا را بی غرض
 ۳ رجاء و بی علت خوف خدمت کنند. چه اگر رجاء جنت و خوف جحیم نبودی بسیار کس
 حق را نپرسنیدی. "بیت" پشت این مشتی مقلد کی خمیدی در رکوع، گر نه در جنت
 امید قلیه و حلواستی. اما مقصود و مطلوب محبان مخلص وصال محبوب است و هر دو
 ۶ عالم تبع آن وصال شیخ ماتریدی را گفتند سل ما ترید گفت ارید ان لا ارید. "بیان
 خسارت وزیر در این مکر" [آن وزیر حلیه کرد و در آن مکر زیانکار شد]. "همچو شه
 نادان و غافل بُد وزیر" همچو آن شاه جهود وزیر نیز جاهل و غافل بود. "پنجه می زد
 ۹ با قدیم نا گزیر" مقابله کرد با قدیم ضروری.²⁵⁷ یعنی خواست که تقدیر الهی را تغییر
 کند. در این تنبیه است که آن کس که مؤید از خدا باشد همچو عیسی و مؤمنان او هر
 که او را دشمنی کند با خدا دشمنی کرده باشد. چون مراد از شاه جهود شیطان بود و
 ۱۲ از وزیر نفس اماره حصه در اینجا اینست که چنانکه او با خدا مقابله کرد که آدم را
 سجده نکرد و گفت. آنا خَيْرٌ مِنْهُ خَلْقَتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلْقَتَهُ مِنْ طِينٍ. نفس اماره نیز
 به اولیا سرفی آرد و تکبر کند و پیش از این گفته شد که آن خدا چنان تواناست که
 ۱۵ عالم ملک را به وجود آورد. پس با آنچنان قادر مقابله کردن ممکن نبود. اکنون خدمت
 مولانا دیگر قدرت خدا را بیان کند که می گوید. "با چنان قادر خدائی کز عدم" پنجه
 با چنان قادر خدا زد که آن خدا از کتم عدم "صد چو عالم هست گرداند به دم" همچو این

1 - ۶ کجا می دوی ... ارید YS : - M 2 || خیزد S : خیزم Y 5 محبان S : - Y 7 || آن وزیر ... شد YS : - M 8 || وزیر نیز
 ... بود YS : - M 9-16 || ۱۵ می گوید ... می گوید S : خدمت M : - Y 17 || حضرت Y : آن خدا YS : پنجه که M

عالی ملک صد عالم را هست گرداند به یک نفس. "صد چو عالم در نظر پیدا کند" این مصراع مشروط و مصراع ثانی او را شرط است.²⁵⁸ "چونکه چشمت را به خود بینا کند"
 ۳ در عالم الهی هیچ عالمی تنگتر از عالم شهادت نیست تا چشم تو خدا بین نگردد سر
 ۴۰۶ فسحت عالم الهی پیش تو بقین نگردد. چنانکه اگر طفل را در تنگنای رحم گویند که
 از این جای تنگ بیرون آی تا که عالمی بینی که پهن و بزرگاست و منور و پر نعمت
 ۶ است و چنین قبه حضرا با مشاعل اجرام علویه آراسته و چنین صحنه زیبا با دیبای
 ریاحین پیراسته و چندین اطعمه و اشربه خوشگوار و چندین مصاحبان و یاران غمگسار
 آن طفل بحکم وقت منکر این مقالات باشد و چون چشم جهان بین نگشاده است. پندارد
 ۹ که بیرون تنگنای رحم هیچ عالمی نیست اگر چه در میان او و این عالم بغیر پوستی
 حجاب نیست. پس نسبت این عالم به عالم الهی چنین است. لا جرم حجوب که از مادر
 رحم عالم شهادت نزاده است و چشم خدا بین او به عالم ملکوت نگشاده هر آینه بحکم
 ۱۲ حال خویش منکر عجائب و غرائب عوالم غیوب باشد که لن یلچ فی ملکوت السموات من
 لم یولد مرتین. "گر جهان پیشت بزرگ و بی بنیست" اگر چه این عالم ملک پیش نظر تو
 بزرگ است و بی قعر "پیش قدرت ذره می دان که نیست" پیش قدرت حق ذره نا چیز
 ۱۵ است. بلکه از او کمتر "این جهان خود حبس جانهای شماست" همچون رحم مادر
 "هین روید آن سو که صحرای شماست" یعنی عالم غیب "این جهان محدود و آن خود
 بی حدست" این ترقیست در بیان بزرگی "نقش و صورت پیش آن معنی سدست" چنانکه

2 او را شرط است MS: تفسیر شرط اوست Y || 13-3 || M - :YS 3 تو S - Y || 4 نگردد S: نشود Y

6 صحنه S: صحن Y || 17 ترقیست YS: فرقیست M

پست شکم مادر طفل را سد بود. لا جرم از نقش ظاهر و صورت گذر کردن می باید و از مادر طبیعت زادن زیرا هر کرا که ولادت از نشأت عنصریه حاصل نگشته است چشم ۳ او گشاده نشد و این جهان محدود را بی حد تصور کرده و ملاحظه این معنی نکند که بهر چه مددی²⁵⁹ از آن عالم رسید بر جمیع مشکلات خود از این عالم غالب آمد. چنانکه می فرماید. "صد هزاران نیزه فرعون را" بلکه اژدرها را "در شکست از موسی با یک ۶ عصا" عادت الله چنین است²⁶⁰ که هر نبی را که معجزه ای بداد به خرق عادتی فرستاد در جنس آن عمل بسیار استاد آورد. چنانکه در زمان موسی علیه السلام ساحران بسیار بود و در زمان عیسی علیه السلام اطبا و در زمان رسول الله صلی الله علیه وسلم ۹ فصحا. اما همه مغلوب گشتند در مقابله معجزات انبیا صلوات الله علیهم و سلامه. پس قوت اثر بر قوت مؤثر دلالت می کند. "صد هزاران طب جالینوس بود" در زمان عیسی علیه السلام [بسیار طبیبان بود همچون جالینوس.] "پیش عیسی و دمشق ۱۲ افسوس بود" پیش عیسی و پیش نفس او افسوس و سخریه بود. آن هزاران طب جالینوس که عیسی علیه السلام مرده را زنده کردی و اکمه را بینا ساختی و ابرص را صحیح کردی هیچ طبیب نمی تواند که مرده را زنده کند و اکمه را بینا کند و آن ابرص ۱۵ که در جای مرض او سوزن زنند، خون بر نمی آید آن را صحیح کند. "صد هزاران دفتر اشعار بود" در زمان نزول قرآن و اوان بعثت رسول الله علیه السلام.

1 - ۵ لا جرم ... می فرمایدYS: - M 6 نبی را کهYS: نبی را M 7-10 در جنس ... می کندYS: - M 11 بسیار ... جالینوسYS: - M 12 عیسیYS: + علیه السلام M 12-15 آن هزاران ... صحیح کندYS: - M 16 قرآنYS: + عظیم M اوان ... السلامYS: - M

16

- 1- الطرق الى الله تعالى بعدد الانفاس الخلاائق.
- 2- الانفاس جمع النفس به فتح الفاء و النون و النقوس جمع النفس به فتح النون و سكون
3 الفاء.
- 3- پس از وفات مولانا بعض اهل دلان از اهالی قوئیه گفتند سه چیز اول عام بود.
حضرت مولانا را خاص شد. یکی لفظ مثنوی که شاعران هر نظر را که در هر مصراج
6 قافیه باشد، مثنوی گفتندی. اکنون مثنوی کتاب حضرت مولوی را گویند و یکی لفظ
مولانا که اول هر اهل علم را مولانا گفتندی. اکنون چون مولانا گویند مراد خدمت
مولوی باشد و یکی لفظ تربه که اول هر خانه را گفتندی که در او میت مدفون باشد.
9 اکنون چون تربه گویند متبار تربه حضرت مولویست.
- 4- زیرا کتاب مثنوی هم کتاب تصوف هم کتاب تفاسیر و احادیث و تواریخ و لطائف
است. بلکه بر همه علوم مشتمل است هم طب دین است. کسی که منصف باشد با معان
12 نظر مطالعه کند همه را کتاب یابد.
- 5- شروع در کتاب از نظم است. اعنی بشنو این نی چون شکایت می کند.
- 6- الدين هو الوضع الالهي الذي هو سائق كذوى العقول باختيارهم المحمود الى ما هو
15 خير بالذات كذا فى شرح شرعة الاسلام.
- 7- اصل شدن فقه و حدیث و تفسیر بدین ظاهر است. اما اصل شدن علم کلام و اخلاق
به این سه علم از آن وجه است که در علم کلام اثبات صانع صفاتش و اثبات اسناد آثار

1 الطرق ... الخلاائق YS: - M - 2-3 الانفاس ... الفاء YS: - M - 9-4 پس ... مولویست YS: - M - 12 همد را Y: هم در
این M || 13 شروع ... می کند YS: - M - 14-15 الدين ... الاسلام YS: - M - 16-17 اصل شدن ... آثار YS: - M -

به ذاتش به براهین عقلیه مبین می شود و علم اخلاق معرفت اعتدال در همه احوال افاده می کند. اما اصل شدن اسرار کشفیه بدین دو علم یعنی علم کلام و اخلاق از آن وجه ۳ است که براهین این دو علم مستند است، به مفهوم ظاهر از کتاب و سنت و اطلاع بر حقیقت ظاهر به کشف میسر می شود.

۸- اشارت است که اکبر صفت فقه است نه صفت لفظة الله.

2a

۹- در این اقتباس است قال الله تعالى اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ
فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ. الآیت

۱۰- مراد از شجره مبارکه درخت زیتون است و آنچه نه شرقی باشد و نه غربی
۹- یعنی آفتاب بر وی هر وقت تابد غایت نیک باشد.

۱۱- هر چیز که در زجاجه باشد از بیرون پیدا است. همچنان هر چیز که در دل است،
در اعضا ظاهر است.

2b

۱۲- لفظ اول به کسر جیم جنت است و لفظ دوم به فتح جیم به معنی دل است.
۱۳- لسلة انحدارها في الخلق و سهولة مساغها.

۱۴- آنان که این کتاب مثنوی را ندانند، بحکم المرء عدو لما جهله در حق این کتاب طعن
۱۵- می زند. ایشان را بیم است که در این وعید داخل شوند.

۱۵- چنانکه کافران در حق مثل قرآن طعن زدند. جاهلان نیز در حق این کتاب نا سزا
گویند. اما فاضلان قدرش می دانند و به حقیقت او اقرار کنند.

۱- ۴ به ذاتش ... می شود:YS - ۵ اشارت ... M - ۶ M | M ۷ در این ... الله:YS: - ۸ مثل S:Kمثل

۹-۸ مراد ... نیک باشد:YS - ۱۰ M | M ۱۱-۱۲ هر چیز ... ظاهر است:YS: - ۱۳ لسلة ... مساغها:YS: - ۱۴

۱۵- آنان که ... داخل شوند:YS: - ۱۶ M | M ۱۷-۱۸ چنانکه ... اقرار کنند:YS: - ۱۹

۱۶- به درستی خدای تعالیٰ ترک نکند و باک ندارد. آنکه بیان کند مثلی بهر چه باشد و برای هر که باشد. آورده اند یهود در قرآن ذکر مگس و عنکبوت شنوده استهزا ۳ می کردند. خدای تعالیٰ آین آیت فرستاد که خدای از ضرب مثل شرم ندارد و اگر چه باشد مثل به پشه پس آنچه فراز او باشد چون ذباب و عنکبوت.

۱۷- ای مردمان به درستی که آمد به شما پندی از پروردگان شما و شفائی هر آن چیز را ۶ هدایت که در دلهاست از امراض جهالت و غرائب و راه نفوئی به سوی حق و مهربانی هر مؤمنان را.

۱۸-السفرة به معنی الکتبه جمع سافر به معنی الکاتب و الکرام به معنی الاغراء و البررة ۳۶ به معنی الاتقیاء. ۹

۱۹- سورهٔ واقعه

۲۰- در سورهٔ حم سجده است.

۲۱- الراصد للشیء الراقب له و الراقب و الرقیب الحافظ الناظر.

۲۲- غالب آنست که این القاب دیگر حضرت مولانا را به الهام ریانی یا به رویای صادقه معلوم شده است:

۲۳- غدیر به ترکی کولچک ۱۵

۲۴- الحفنة بالحاء المهمله به ترکی بر آوج

۲۵- پس چون بعض اوصاف و القاب کتاب مثنوی را شنیدی القاب دیگر را بر این

۱ - ۴ به درستی ... عنکبوتYS: - M ۵-۷ ای مردمان ... مؤمنان را S: - M ۵ را هدایتS: - Y ۸-۹ السفرة ...
الاتقیاء: - M ۱۰ سوره واقعهS: - MY ۱۱ در سوره ... استYS: - M ۱۲ الراصد ... الناظرYS: - M ۱۳ الله: - S
۱۴-۱۳ غالب ... شده استYS: - M ۱۶ الحفنة ... بر آوجYS: - M ۱۷ پس ... بر اینYS: - M ۱۸ - Y -

قياس کن.

26- پدر حضرت مولانا آن را در اثناء کلام خداوندگار گفتی و بدین لفظ خطاب کردی.
از آن جهت آن را مولانا خداوندگار گفتند و بدین نام نیز شهرت یافت.

27- از سید برهان الدین منقول است که شبی سیصد دانشمند مفتی از مشاهیر بلخ که از جمله منکران بودند. در خواب خواجه کائنات را علیه السلام دیدند که در خیمه سیز نشسته بود و مولانا بهاء الدین محمد با خواجه همنشین و حضرت خواجه مولانا را نوازشها فرمودی و در کنار گرفتی و به حاضران گفتی که سلطان العلماش لقب نهادم آن جماعت چون بیدار شدند، روی به حضرت مولانا بهاء الدین نهادند. چون در راه به هم دیگر ملاقی می شدند و از خواب دوشیزه حکایت می کردند. متعجب و متحیر می ماندند و مرید و معتقد شدند و سلطان خوارزمشاه نیز در ملازمت اهتمام بیشتر به تقدیم می رسانید.

28- "بیت" سادس ماه ربیع الاول و ششصد چهار، سال اندر یعنی تاریخ ولادت از شمار ۳۶
29- "بیت" ششصد و هفتاد و دو سال اندر آمد نقل شاه، روز یکشنبه به هنگام غروب آن رشك ماه. مدت عمر حضرت مولانا ۶۸.

30- این تاریخ، هم تاریخ وفات نصیر الدین الطوسی بود.

31- مولانا حسین را پادشاه بلخ دخترش به زنی داده بود. سلطان العلما از آن دختر شد. پس مادر بهاء الدین محمد دختر سلطان محمد خوارزمشاه است و والده احمد الخطیبی

1 قیاس کن: YS: - M - 3-2 || M - 4-11 از سید ... می رسانید: YS: - M - 9 || M - 9 می شدند: S شدند: Y || 10 می ماندند: S: ماندند: Y || 12 بیت ... شمار: YS: - M - 13 بیت: YS: نظم: M - 15 این ... بود: YS: - M -

17-16 مولانا ... الخطیبی: YS: - M -

که جدهٔ بهاء الدین محمد است دختر سلطان ابراهیم ادhem بود.

32- یعنی هم مشتمل است بر غره‌های مقالات و دره‌های دلالات و باقی معطوفات نیز

3 چنین است.

33- الحديقة الروضة ذات الشجر و قيل كل بستان عليه حائط.

34- کلمه جامعه آنست لفظش اندک باشد و معنی اش بسیار این بлагت بحکم او تیت

6 جوامع الكلم خاصه رسول الله است عليه السلام و خاصة وارثان او یعنی علماء امت.

35- در دراز کردن مثنوی از بهر طلب مهتر من.

36- چون جلد اول تمام شد، دو سال تأخیر و توقف واقع شد. چنانکه در اول جلد ثانی 4a

9 مذکور خواهد شد.

37- یعنی شیخ حسام الدین یار عبادت و شریک طاعت من است در دنیا و اهل شفاعت

و باعث مغفرت من است در عقبی.

12 38- یعنی مضاف مقدر است.

39- و حضرت مولانا در مرض موت خود سجاده ارشاد را شیخ حسام الدین تعیین

کرده بود و شیخ پس از وفات حضرت مولانا در یازدهم سال وفات کرد.

15 40- الى الدعوة

41- بگو ای محمد این دعوت به توحید راه من است و بر این راه باشم من خوانم خلق را

1 || M - :YS 3-2 || M - :YS ... چنین است ... یعنی ... M - :YS 4 الحديقة ... حائط M - :YS 5 آنست + :که ... بود ...

7 || M - :YS 9-8 || M - :YS ... مهتر من ... یعنی ... چون ... مذکور خواهد شد MS: دنیا و Y 12 دنیا ...

است S: - || MY - 13 | M - :YS 14-13 | شیخ ... کرده بود و S: - || Y 15 الى الدعوة S: -

16 || M بگو : یعنی بگو YS: بگو بگو

به خدای بر بیان هویدا و حجتی روشن من و می خواند هر که پی ردی کرده است مرا.

42- ای بیان و حجه و اضحة غیر عمیاء.

3 43- لفظ ابن را در اینجا با همزه نوشتن می باید. زیرا در میان دو جفت واقع است نه 46

در میان دو نام.

44- متعلق است به لفظ مکرم.

6 45- یعنی آن را نسب ظاهر است که همچو آفتاب ظاهر است و حسب فاخر است که 5a

همچو ستاره زاهر است و نیکوئی نسل او چو اختر جا به جا باهر است.

46- الحسب ما یعده الانسان من مفاخر آبائه.

9 47- الولاة جمع والی و هو الحاکم العفة جمع العافی و هو السائل.

48- ذر شارق طلوع طالع

49- البصائر جمع بصیرة و آن دیدن دل است. چنانکه بصر دیدن دیده است و صفات

12 اوست.

50- اول از جهت لفظ ظاهر است و دوم از جهت معنی.

51- در دل مؤمنان جا کردن به ترک طمع میسر است. چنانکه در خبر وارد است.

15 دع الحرص عما فی ایدی الناس يحبك الناس.

52- یعنی به صفا و روحانیت از اسمانها به بالا رفتند.

1 مرا: - M 2 ای بیان ... عمیاء: YS 3 لفظ ... دو نام: S 4-5 متعلق ... مکرم ... YS -

|| M - YS 8 الحسب ... آبائه: YS 9 الولاة ... السائل: YS 10 ذر ... طالع: YS -

11-12 البصائر ... اوست: YS 13 اول ... معنی: YS 14 در دل ... الناس: YS 15-16 یعنی ...

|| Y - M | یعنی: S - YS رفتند

- 53- السکوت جمع ساکت کشہود و شاهد.
- 54- در بعض نسخ السکت واقع شد. این لفظ به لفظ الغیب مناسب است.
- 55- الاطمار جمع طمر به کسر طاء به معنی جامه کهنه
- 56- یعنی جامه کهنه می پوشند.
- 57- اهل الله را دعای همه مردمان را دعاست. از آنکه برکت و نعمت به بقای اهل الله
- 6- است که و لولا العباد الرکع الصبيان الرضع ما قطر من السماء قطرة و ایشان او تاد
الارضند. و لهذا گفته اند موت العالم موت العالم.
- 58- در میان طیب و ظاهر عموم و خصوص من وجه است. از آنکه مشک طیب است،
- 9- ظاهر نیست و خاک ظاهر است، طیب نیست و زعفران هم طیب، هم ظاهر است.
- 59- قال الله تعالى فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلٌّ شَيْءٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.
- 60- خدای تعالی در ازل آزال وقتی که با او چیزی نبود، تجلی کرد برای ذات خویش
- 12- بی آنکه غیر در میان نبود، آن تجلی به صورت شانیه مطلقه کلیه بود که همه شئون را
جامع بود بی امتیاز بعضی از بعض پس این یک عالمیست.
- 61- که هنوز به بدن تعلق نگرداند.
- 15- 62- یعنی این عالم محسوس
- 63- قال الله تعالى إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ.
-
- 1- السکوت ... شاهدYS: - M 2- در بعض ... مناسب استYS: - M 3- الاطمار ... کهنهYS: - M 4- یعنی ...
می پوشندYS: - M 7-5 اهل الله ... العالم ... ظاهر استYS: - M 9-8 در میان ... ظاهر استYS: - M 10 ... ترجعون
- 13- خدای تعالی ... عالمیستYS: - M 14 ... نگرداندYS: - M 15 ... یعنی ... محسوسYS: - M
|| M 16 ... ایابهمYS: - M

۶۴- ایشان از آن جهت از یاد غافل نیند که به مصالح دنیا توغل و انهماك می کنند و هر کار دنیا که می کنند بسبب ضرورت و بقدر حاجت می کنند. چنانکه به آب خانه ۳ می روند همچنین جماع و خوردن و خواب و استراحت کردن و لباس پوشیدن را به اقتضا ضرورت و بقدر حاجت می کنند.

۶۵- **قَالَ اللَّهُ تَعَالَى رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةً وَ لَا يَبْيَعُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ.**

۶۶- **قَالَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ.**

۶۷- شهوت بطن و شهوت فرج و دوستی اولاد و دوستی آرایش ظاهر که بت صغیر است و دوستی مال که بت کبیر است و دوستی جاه که بت اکبر است. ایشان را فریفته است و ۹ به خود مشغول کرده. پس حجاب آدمی به حقیقت هفت آنست یکی دوستی نفس و باقی دوستی این شش و در بعض اینها حیوانات متعددند.

۶۸- **قَالَ اللَّهُ تَعَالَى نَسَوا اللَّهَ فَانْسَيْهُمْ.**

۶۹- ۱۲ بحر رمل مسدس مخدوف، چنانکه فاعلاتن فاعلاتن فاعلات. جهل ظلماتست و علم آب حیات.

۷۰- چون لفظ چون بی اشباع باشد، حرف تعلیل است و باء به معنی مثل.

۷۱- وقتی که به مستقبل در آید و ادات حکایت حال ماضیه است. اگر چه به ماضی داخل شود، مثل می گفت.

1 - ۴ ایشان ... حاجت می کنندYS: - M 3 می روند S: + به ضرورت طبیب و دفع اذیت می روند Y 5 قال ... اللهYS:

2 - 6 قال ... شهیدYS: - M 7-10 شهوت ... متعددندYS: - M 11 قال ... فانسیههمYS: - M 13-12 بحر

3 - 12 رمل ... حیاتYS: - M 12 فاعلاتS: فاعلاتن Y اعلمS: - Y 14 چون لفظ ... مثل MS 15 حکایت

4 - || شکایت Y

72- آن نسخه که پیش خدمت مولانا خوانده شده و بخاطر شریف ایشان عرضه کرده در آن نسخه بشنو این نی واقع است نه از نی و قافیه در مصراج اوّل شکایت واقع است ۳ نه حکایت و در نفیرم واقع است نه از نفیرم و این بنده در هر محلی بقدر الامکان کوشیده و نسخه صحیحه یافته و آن را اختیار کرده است.

73- از آن مولانا جامی در رساله نائبه: کیست نی آن کس که گوید دم به دم، من نیم ۶ جز موج دریای قدم. از وجود خود نی گشتم تهی، نیست از غیر خدایم آگهی. آرمیدم از حق و از خود رهید، آن دهم بیرون که حق بر من دمید. هر که دور افتاده با بخت نژند، می کنم آگاهش از بانگ بلند.

74- ۹ یا قرب بعد را مراتب بسیار است یا از فرط عشق هر لحظه یک نوع جدائی مشاهد می شود. از آن جهت صیغه جمع آورده.

75- اگر چه کاملان از حضرت خدا دور نیستند اما از جهت دوری از آن قرب که در آن عالم بود و مبتلا به تکلیف غم شدند، شکایت می کند.

76- سر نالیدن عقل و نفس از آمدن روح بدین خاکدان آنست که نفس می نالد که لذات فانیه و مقتضیات عاجله می خواهد و در بعضی از آن امور عقل مزاحم می شود و ۷۵ نمی گذارد تا به مرادات خود برسد و عقل بر خلاف این باقیات می طلبد. نفس او را مزاحم می شود و نمی گذارد. اما وقتی که در آن عالم بودند، این خلاف نبود هر دو از این سبب در نالشند.

1 - 4 آن نسخه ... اختیار کرده است S: - 1 | M - :YS: که آن Y || 2 نسخه S: - Y || 5-8 از آن مولانا ... بانگ بلند S: + 10-9 || M - :YS: جهت Y || 11 از جهت MS: تکلیف YS: + و 16 نبود :YS: و M || 17 در نالشند MS: نالشند Y ||

77- نفس را به زن تشبیه کرده اند. زیرا چنانکه زن شوی خود را الحاح کند تا مراد خود به وجود آرد نفس نیز مراد و آرزوی خویش به اقدام و ابرام بر عقل پیدا کند یا زن ۳ از کمال شهوت آخر کار را اندیشه نمی کند و از رسوانی احتراز نمی کند نفس نیز چنین است.

78- بزرگان گفته اند: حیف عظیم باشد که کسی به مقام اوّل خود نرسد که یا در راه ۶ ماند یا به جای برتر برود.

79- و گفته اند: ملکوت با توسط و جبروت با توسط و خدا با توسط و آن به تو از تو ۷۸ نزدیکتر است. اما توان چشم نداری که جمال خدا را بینی.

80- لا جرم از یکی بر دیگری استدلال توان کرد. ۹

76 81- و لهذا گفته اند: روح پس از مفارقت متعین می شود به تعیین هوائی و اتحاد روح بر مثال نور چراغهای متعدد که در خانه ای بر افروزد که نور یکی در آن خانه ۷۲ از دیگری ممتاز نگردد یا چون نور آفتاب که در همه خانه ها روشنی از اوست و بحسب اضافت بهر خانه نور خانه ای از روشنی خانه دیگر متمیز شود. اما چون سقف و دیوار خانه ها از میان بر گیرند انوار چنان با هم در آمیزند که مجال امتیاز نباشد.

82- پس که بتووا قبل ان تموتوا عامل شود، تأثیر آتش بانگ نی را استعداد حاصل ۱۵ کند. یعنی سخن انبیا و اولیا در مرد وقتی اثر کند که ترك شهوات و تعلقات کند و تجافی از دار غرور و توجه به دار سرور نماید. بلکه به تدریج همه ماسوی را ترك کند.

1 - 4 نفس را ... چنین است YS: - 1 || M تشبيه S: شبيه Y || 2 ابرام S: به ابرام Y || 3 نمی کند Y || 6-5 بزرگان

... برود YS: - M || 7 ملکوت با توسط YS: ملکوت M || با توسط و خدا ... از تو YS: و خدای بی زوال با توسط و آن به تو

|| M - YS: ... امتیاز نباشد S: - 17-15 || M - YS: ... کند - YS: ... کند - M || 9 لا جرم ... کرد 14-10 || M - YS: ... امتیاز اند ... ۱۴ و لهذا گفته اند ... امتیاز نباشد S: - 17-15 || M - YS: ... کند - YS: ... کند - M || 9

اما مرادی که در پس چندین پرده ها باشد، صدای نی بگوش او در نمی گیرد.

86

83- دمساز به معنی مصاحب است.

3 84- کلام مرشدان را به آب نیستان تشبيه کرده اند که چون در صدف افتاد که زهر گردد. لا جرم کلام کامل قابل صلاح را سبب فلاح شود و منکر حق را باعث عناد گردد.

85- آن ندامت و تأسف نیست.

6 86- دوستان در آن روز بعضی را دشمن است مگر پرهیزکاران.

9a

87- مطلب در حسن ارشاد و پند

88- لفظ روزها در سه جا جمع روز است. به معنی یوم نه جمع روزه به معنی صوم.

9 89- یا خطاب شیخ کامل است که به همت او در ساعتی مقاصد بسیار حاصل شود.

90- مطلب در سعیت رحمت حق تعالی

9b

91- مطلب در بسیاری شوق و رغبت

10a

12 92- تعلق حجاب است و بی حاصلی چو پیوند تا بگسلی و اصلی

93- یعنی هلاک شد هر که بنده دینار و بنده درم و بنده شکم خود و بنده شهوت خویش و بنده پیرهن خود گشت. -

15 94- چنانکه کسی دو محجوب را دوست می دارد هر یکی از محبوبیان از آن عاشق

1 اما ... در نمی گیرد YS: - 2 || M - ... دمساز ... است S: - 3 | Y - 4-3 || MY کلام مرشدان ... عناد گردد MS: -

افتد که S: در دهان صدف افتاد در شور و چون در دهان مار افتاد M || 5 آن ... نیست S: - 7 || MY مطلب ... پند M: -

8 لفظ ... صوم YS: - 10 || M - مطلب ... حق تعالی YS: - 11 || M - مطلب ... رغبت YS: - 12 || M - تعلق ... و اصلی

|| M - 14-13 || M - :YS 15 چنانکه ... آن عاشق S: - 14-13 || M - :YS 15 یعنی هلاک ... گشت

خشنود نی شود فکیف که یکی را بیشتر دوست دارد. بلکه محبت او به دیگری بیشتر باشد، خدای تعالی از وی کی راضی شد.

۳ ۹۵- ابتدا به قطع تعلق سیم و زر کرد. زیرا بحکم حب الدنیا رأس کل خطیئة. دنیا را دوست داشتن سر هر گناه است. اما نفس دنیا که از حلال باشد و صاحبش بدان دل ندهد و به وجوده خیر صرف کند. مذموم نیست.

۶ ۹۶- اگر چه کاملان طریقت سالک مبتدی را پسر گویند. اما به لفظ پسر اشارت است. به معنی دیگر که در بند سیم و زر بودن کودکیست.

۹ ۹۷- یعنی دل سالک می باید که متعلق به خدا باشد و هر فیض و فضل را از خدا داند نه از غیر خواه آن غیر دعا باشد خواه دیگر. چنانکه گفته اند صاحب الور德 ملعون. پس اعتماد ربط قلب به خدا کردن می باید نه به غاز و دعا از آنکه اینها سبب تقرّب و بهانه فضل الهیست، نه خود فضل و فیض کننده است.

۱۲ ۹۸- پس کس که به متعلق سیم و زر ظرف دل و دیده را همچو کوزه تنگ گرداند. از آن دریا در آن کوزه چیزی اندک گنجد. چنانکه در بیت ثانی به این معنی اشارت کند و جهت ارتباط در میان این دو بیت از این وجه ظاهر شود.

106

۱۵ ۹۹- ارتباط آبیات مذکور به این تقریر ظاهر شود.

100- مطلب در بیان طرق حق

1 - 2 خشنود ... راضی شد ... دوست دارد M - || YS : + پس کسی که خدای را با دیگری دوست دارد بلکه Y 5-3 || ابتدا ... نیست YS : - M 4 || دوست S : دیگر است Y 6-7 ... کودکیست YS : - M 11-8 || یعنی ... کننده است YS : - M 14-12 || پس ... ظاهر شود YS : - M 15 || ارتباط ... ظاهر شود YS : - M 16 مطلب ... حق YS : - M -

101- پس آن هنگام که تجلی کرد پروردگار موسی یعنی ظاهر گردانید از نور خود
 12a به مقدار سوفار سوزنی برای آن کوه گردانید. حق تعالی آن کوه را ریزه و بیفتاد
 3 موسی بیهوش.

102- مطلب در قصور مستمعان

103- لا جرم بحکم وجودک ذنب لا یقاس به ذنب هستی و منی حجاب قویست آن را
 126 از میان برداشت می باید و احتمال است که به این به انتهاء سلوك اشارت کند. چنانکه
 6 به لفظ پسر به ابتداء سلوك اشارت کرده بود.

104- لفظ زنگار به زاء عجمی و عربی هر دو به یک معنیست به ترکی پاس.

105- تمیز کرده شده 9

106- در این تفسیر تنبیه است که مراد از آینه جان دل است.

107- و گویند در زمان حضرت مولانا میل اهل روم به حکایات غالب بود. کتاب خود را
 12 در صورت قصه ها آورد تا خلق میل کنند و در ضمن حکایات نصیحت بشنوند و در
 اوائل کتاب احیا آورده که و لهذا تلطف بعض من رام استمالة قلوب الرؤیاء الى الطب
 فوضعه على هیئتہ تقویم النجوم موضوعا في المداول و الرقوم فسماء تقویم الصحة.

108- مطلب در جواب مطاعن مثنوی بر وجه اجمال 15

109- اگر چه این بیت در این کتاب موقعت واقع بود. اما در خواب آن طاعن عجب
 اصابت فخر کرد.

2 ریزه MS: + ریزه Y || 3 موسی بیهوش YS: و موسی علیه السلام بیهوش شد M 4 مطلب ... مستمعان YS: -
 5 || M

لا جرم YS: - 7-5 | M 8 به ذنب ... کرده بود YS: - M 9 تمیز کرده شده YS: - 14-11 || M

و گویند ... الصحة YS: - 15 مطلب ... اجمال M 17-16 || M اگر چه ... کرد S: -

- 110- "بیت" خسر و ذو جلالتين از ملکی سلطنت، مستحق خلافتین از یلواج تنکری.
- 111- در ذکر غلام کنیزک لطف است.
- 3 112- در لفظ جان شاه اشارت است که مراد از شاه جان است و مراد از کنیزک نفس است که سلطان جان عاشق آنست باقی حصه در اثناء قصه و در آخر حکایت مذکور خواهد شد.
- 6 113- لا جرم این دنیا دار محنت است و محل کربت کسی اگر چه پادشاه باشد، آن را هر مراد میسر نشود.
- 14a 114- احتمال است که نام کنیزک مرجان باشد.
- 9 115- که من او را مال بسیار احسان می کنم.
- 116- البطر و الاشر الطغيان فی النعمة بترك شکرها و جعلها وسيلة الى مala يرضاه اللہ تعالیٰ.
- 14b 117- اما هم به دل گفتن هم به زیان گفتن اولی تراست.
- 118- اگر سؤال کنی رسول اللہ علیه السلام وقتی ترك استشنا کرد تأخیر وحی واقع شد و حق سبحانه و تعالی از آن نهی کرد که و لا تقولن لشئ اینی فاعل ذلك غدا الا ان يشاء اللہ. با وجود که دل ادب استشنا جفت بود و جواب دهیم که آن از بھر ارشاد است.
- 15 به اولی که هم به دل گوید هم به زیان و برای تنبیه است بر اجتناب از اسباب نسیان و آن نهی، نهی تأدیب است. از حضرت خدا رسول اللہ را علیه السلام که حسنات الابرار
-
- 1 بیت ... تنکری YS: - M 2 || در ذکر ... است YS: - M 3 || مراد از YS: + جان YS: - M 7-6 || لا جرم ... میسر نشود YS: - M 8 || مرجان باشد YS: مرجان است M 9 || که ... می کنم YS: - M 10-11 البطر ... اللہ تعالیٰ YS: - M 12 || اما ... است YS: - M

سیّيات المقربین است.

119- این حدیث شریف در مشارق بدین لفظ مذکور است.

3 120- زیرا سلطنت دنیا فانیست. اعتبار سلطنت باقیه است که او سلطنت آخر است.
15a

121- لفظ لیک استدرآک است از مضمون مصraig ثانی از بیت سابق اعنی من چه گوییم
چون تو می دانی نهان.

6 122- پس حاجت را در دل داشتن کفاایت نمی کند. بلکه از حضرت خدا می باید خواست.
123- تفسیر خروش است.

124- این پیر یا الهام الهی یا الهام ملکی باشد.

9 125- این حکیم حاذق مرشد کامل است.
15b

126- یعنی این نمایشهاست که اطفال طریقت را بدان پرورند.
16a

127- خیال منفصل و ارضی حقیقت گویند قول.

128- مطلب در اقسام رؤیا
12

129- ای کل روح یشارک الآخر فی المعرفة الف قلبه قلب الآخر.
16b

130- الآخر المعرفة اختلاف علیه قلب الآخر.

131- از آنکه پیش از این یکی دیگری را ندیده بود.
15

132- فرستادیم بر شما در نیه ترجیبینی و مرغی همچون سمائی در بعض تفاسیر گفته آن
17a

- 1 استYS: - M 2 این حدیث ... مذکور است:YS: 3 Zیرا ... آخر است:YS: 4-5 لفظ ... نهان:YS:

6 پس ... خواست:YS: 7 تفسیر خروش است:YS: 8 این پیر ... باشد:YS: 9 این ... کامل است

11 M 12 MY 13 ای کل ... الآخر:YS: 14 الآخر ... M 15 خیال ... قول:YS: 16 فرستادیم M گفته اند:YS: 16

الآخر:YS: 15 از آنکه ... ندیده بود:YS: 16 فرستادیم M گفته اند:YS: 16

مرغان بر شاخه های گیاه نشستندی. پس بادی بر ایشان وزیدی، پرهای ایشان بریختنی.
پاکیزه و بریان شد. پس بنی اسرائیل بر می داشتندی و با ترنجبین می آمیختندی
۳ و می خوردند و فرمان الٰهی آن بود که بخورند و شکر گذارند.

۱۳۳- چون به کاف عجمی باشد به ترکی سویا و دی و چون مرگب باشد اصل او که او.
۱۳۴- و یاد آورید آن را که گفتید ای موسی ما هرگز صبر نتوانیم کرد بر طعامی یگانه
۶ یعنی من و سلوای. پس بخوان از برای ما پروردگار خود را و از او در خواه تا بیرون
آرد. برای ما از آن چیزی که می رویاند، زمین از سبزها و از خیار و از گندم یا سیر و
مرجومک و پیاز. لا جرم ایشان را فرمان آمد که اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَئَلْتُمْ.
۹ یعنی فرود دید در شهرهای ارض مقدسه. پس به درستی که مر شمار است، آنچه
خواستید.

۱۳۵- بیل معروف داس اوراق

۱۲- اذْ قَالَ الْحَوَارِيْوَنَ يَا عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ
السَّمَاءِ. الآیت

۱۳۷- قَالَ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوْلَنَا وَ
۱۵ آخرنا و آیة مِنْكَ وَ ارْزُقْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ.

۱۸a ۱۳۸- صورة چکدی آنی صدره

۱۹a ۱۳۹- چون تیر قهر الهی به محل هلاک رسیده بود. پشمایانی سود نکرد.

۱ پس YS: - M - 3 || M - 4 || M - 5 || M طعامی YS: 6 سلوی YS:
السلوی M 11 || بیل ... اوراق YS: - M 14 || ... اسماء YS: - M 14-15 تكون ... الرازقین S: - M 16 صورة
|| M - YS ... صدره ...

140- زیرا گاهی کسی را مرضی باشد که از افشاری آن عار کند. لا جرم طبیب را
نمی باید که آن را فاش کند.

141- اثر عشق پاک عشق حقیقیست. از آن جهت سالک عاشق بهتر از زاهد خشک است. 3

142- و عشق را حال خود کردن می باید تا تمام معلوم و مبین گردد.

143- قالوا يا ذو النون لم عرفت الله قال عرفت الله بالله و لولا الله ما عرفت الله.

144- در این تنبیه است که ذکر نفی امس از بھر قافیه است و الا از او همه زمان 6
منفیست.

145- لا جرم حضرت خدا را در اذهان وجود نیست و الا تعدد ذات واجب لازم می شود.

146- حضرت مولانا در اثناء قصه عشق او را یاد کرد. پس از آن به تقسیر عشق
انتقال کرد و بیان احوال او کرد که ظهور او به خود است و از آن به ظهور آفتتاب انتقال
کرد و از آفتتاب ظاهر به آفتتاب حقیقی انتقال کرد که خداست و آن را شمس جان تعبیر
کرد. چون لفظ شمس مذکور شد، از آن شمس تبریزی انتقال کرد. 12

147- به لفظ رمزی اشارت است که احوال کشف و کرامات و انعام فیض و حالات
در میان شمس تبریزی و خدمت مولوی بسیار واقع شده است.

148- این خطاب، یا در خواب بود یا به طریق الهام بود.

149- مطلب در سبب سلوك مولانا

1- 2 زیرا ... فاش کندYS: - M 3 || اثر عشق ... خشک استS: - M | پاک عشق Y: 4 || عشق ... مبین گردد
3 || M 5 قالوا ... عرفت الله: - M 8 || لا جرم ... لازم می شودYS: - M 12-9 حضرت مولانا ... انتقال کرد
M 11 || M 14 خداستS: حضرت خداست Y: 15 این ... الهام بودYS: - M 16 مطلب
M 1 || M 17 مولاناYS: - M 18 حضرت مولانا Y: ... مولانا

- 150- حضرت مولانا در زمان ملاقات شمس تبریزی سی و هشت ساله بود.
- 151- و این حادثه در سنه خمس و اربعین و ستمائه واقع شد و مصاحبت مولانا با شمس تبریزی سه سال واقع شد.³
- 152- فصیح پیراهن است. کاوشکی این مصراج چنین بودی. بوی پیراهن ز یوسف ۲۷۰ یافته است.
- 153- مطلب در وجه تسمیه صوفی ۶
- 154- در کتاب مثنوی هر حکایت که حال مرید است، حال خدمت مولویست و هر حکایت که حال مرشد است، شمس تبریزیست و هر حکایت که در او بیان فیض و عنایت است، ۹ بیان فضل الهیست که به همت شمس تبریزی به خدمت مولوی رسیده است که مظہر بسیار فیض خدائی شد.
- 155- مقصود همه را سوختن است. زیرا که چیزی از صفت بصر خدا مستور نیست.
- 156- عارف چلبی پسر سلطان ولد است و سلطان ولد، پسر خدمت مولانا است. ۷۲۰
- 157- علاج نیز مناسب مزاج می باشد.
- 158- در بعض نسخ قافیه هر کسی واقع است. اما هر خسی مناسب خار است. زیرا ۲۲۶ خار و خس می گویند.
- 159- و همچنین کسی به مصیبته گرفتار گردد. اما قضا رضا نی دهد. بلکه جزع و

1 حضرت مولانا ... ساله بود YS: - M - 5-4 || M 6 فصیح ... یافته است: YS: - M - 7 || در MS: در این Y 8 تبریزیست S: تبریزی MY 9 مولوی YS: مولانا M 10 خدائی MS: الله 11 مقصود ... نیست MS: حضرت خدا Y 12 عارف ... ولد است: YS: - M | خدمت مولانا است MS: حضرت مولانا قدس سرهم Y || YS: - M | خدا S: حضرت خدا Y 13 علاج ... می باشد YS: - M - 14-15 در بعض ... می گویند ... و همچنین ... جزع و 13

فریاد کند خدا را عاصی شود ثواب آخرت را فوت کند که آن از مصیبت دنیا بدتر است

160- در بعض نسخ به جای تاش لفظ باش است به حرف باء از باشیدن. اولغندن

3 161- در بعض نسخ میان لفظ شهر و لفظ تاش واو نینست. بر این نسخ معنی دوم ظاهر است.

162- سکرمک

6 163- مقصود حکیم آن بود که از تغیر احوال استدلال کند که کنیزک کسی را دل 23a داده است در وطن اصلی اوست یا در شهر دیگر است.

9 164- چون مراد از طبیب مرشد است و از کنیزک نفس لا جرم آن طبیب این بیمار را صحت و تازگی بخشد.

165- چنانکه میت را در دفن کنند و از همه کس پوشیده شود. همچنان راز را در دل پوشیده داشتن و از همه کس نهان کردن می باید.

12 24a 166- چون در طبع شاه اول عشق مجازی بود، میل به کنیزک داشت. چون عشق مجازی سوی دی به عشق حقیقی شد. چنانکه اشارت فرموده بود. گفت معشوقم تو بودستی نه آن شاه را پروای کنیزک نماند.

15 167- این حدیث در کتاب احیاء علوم مذکور است.

168 24b 168- که بعضی را از بهر جمال و بعضی از بهر مال و بعضی از بهر شوکت و بعضی را

1 فریاد ... بدتر استYS: - M 2 در بعض ... اولغندنYS: - M 3 در بعض ... ظاهر استYS: - M 5 سکرمک

6 مقصود ... دیگر استYS: - M 7 کسی را S: + که Y 8 مرشد استYS: مرشد کامل M | کنیزک

9 بیمار M | لا جرمYS: آنست M 10 چنانکه ... می باید S: 11 نهان کردن می باید S: نهان می باید

14-12 || Y 15 چون ... نماند S: - M 16 این ... مذکور استYS: - M 17 که بعضی ... بعضی را S: -

از بهر زینت می کشند.

۱۶۹- این ابیات از معرفت و نصیحت است.

۲۵a ۱۷۰- لفظ کش، در اصل لفظ که اش بود. ۳

۱۷۱- لا جرم آن کس که حیات ابدیه بخشد و از هلاک حقیقی که عذاب آخرت است
برهاند. آن کس اگر نفس را بکشد، رواست.

۱۷۲- پس چون برسيد ابراهیم اسماعیل را به سعی یعنی میان صفا و مروه و گفته اند
مراد مشی است به کوه منا گفت ای پسرک من به درستی که من در خواب بینم که ترا
بسمل می کنم ببین چه رأی می بینی؟ اسماعیل گفت ای پدر من بکن هر چه به آن
مأموری ان شاء الله مرا از صابران می یابی. ۹

۱۷۳- کلمه او از بهر منع خلوست. پس جمع جائز است.

۱۷۴- یعنی آن شاه دین و مرشد اهل یقین به تصفیت و ریاضت خود را از اخلاق ذمیمه و ۲۵b
از افعال قبیحه پاک کرده بود. پس قتل منهی را کی می کند. ۱۲

۱۷۵- لا جرم انبیا و اولیا ریاضت و مجاهدت فرمایند تا بدیها را از نیکی دور کنند و
مرد سالک را صاف و پاک کنند.

۱۷۶- مرد متقی که عاصی و شقی را مدح کند، در باره او سوء ظن پیدا کنند. ۱۵

۲۶a ۱۷۷- به تخفیف جیم است از بهر وزن.

۱ از بهر زینت می کشند S: - ۲ این ... نصیحت است S: - ۳ لفظ ... بود YS: - ۴ را - YS ۵ M - ۶ M ||
اسماعیل را S: با اسماعیل Y: اسماعیل را علیهم السلام M ۷ گفت MS: + ابراهیم Y ۸ می بینم MS: بینم Y ۹ می بابی
YS: یابی M ۱۰ کلمه او ... جائز است YS: - ۱۱-۱۲ M ۱۲-۱۳ یعنی ... می کند YS: ۱۴-۱۵ منهی را S: منهی Y ۱۶ M -
کنند MS: کند Y ۱۵ مرد ... پیبدا کنند YS: - ۱۶ به تخفیف ... وزن YS: -

- 178- یعنی لازم است و ضروریست.
- 179- خدمت مولوی در اول حکایت به این معنی اشارت کرده بود. وقتی که گفت بشنوید ای دوستان این داستان خود حقیقت نقد حال ماست آن.
- 180- چون مقصود از کنیزک نفس است که زرگر را دوست می داشت. یعنی بیمار زخارف و نقوش و حظام و متعاع دنیا بود. چون از او نفرت کرد، صحت یافت و دوست خدا شد و یادش می کرد که من احباب شئیا اکثر ذکر. لا جرم از زوال ایمان این شود که تموتون علی ما نعیشون و در خبر وارد است. افضل الذکر لا اله الا الله و از سؤال و عذاب قبر خلاص شود که یثبت اللہ الدین آمنوا بالقول الثابت و در خبر وارد است. لا اله الا الله حضی فمن حضی امن من عذابی از حیرت موافق حشر سلامت یابد که تخشرون علی ما تموتون و من کان اخر کلامه لا اله الا الله فقد دخل الجنة و انت احبت یوم القيمة. خلاصه این حکایت تفسیر مضمون این است. قد افلح من زکیها و قد خاب من دسیها. یعنی به درستی که رستگار شد. هر که پاک کرد، نفس خود را از دبس زوال و یا نشو نما داد. او را با نوع اجناس فضائل و به درستی که بی بهره ماند. هر که کم کرد، نفس خود را به فسق و جهالت یا کم ساخت قدر و مرتبه خود را به معصیت و ضلالت و محققان بر آنند که تذکیه نفس موجب تصفیه دل است. هر گاه که نفس از شوب هوا مزکی نشود. فی الحال دل از لوث تعلق به ماسوی مصفی گردد تا نفس مبراً از مناهی نشود، دل آینه نور الهی نشود.

181- چنانکه زرگر را سیم و زر و جوهر و نقوش و زینت هست. همچنان دنیا را اینها و زخارف هست.

3- 182- طوطی سه صنف است سبز و سپید و سرخ
183- حرف کاف در لفظ روزگی از بهر تصغیر است و حرف یا از برای وحدت 266
یعنی طوطی اندک زمان سخن نگفت از زدن مرد بقال.

6- 184- فاعل باید نطق است. در بعض نسخ بباید واقع است که مضارع است از یافتن
بر این تقدیر فاعل بقال است.

9- 185- آن بقال می نمود طوطی را هر نوع امر عجیب
186- طشت به شین معجمه فارسیست و به سین مهمله عربیست به ترکی لکن.
187- از چه سبب ای کل با کلان مختلط گشته، و از زمرة و جمله ایشان شدی.
188- در نبشن گفت. زیرا در تلفظ مخالف است. شیر به اماله اسد است و بی اماله
لبن است. 12

27^a- 189- زیرا جمله عالم را تضليل روا نیست. با وجود که مصراع ثانی تعیین بعض
می کند.

15- 190- به فتح خاء خواندن می باید از بهر قافیه.
191- این سخن را بر کس تهکم گفتند که چه بوده است این کس را که دعوی را رسالت

1- 2 چنانکه ... هستYS: - M - 3 || M - 4 || M - 5-6 || M - 7 فاعل ... بقال است
3 طوطی ... سخYS: - M - 8 آن بقال ... نوعYS: - M - 9 طشت ... لکنS: - YM - 10 از چه ... شدیYS :
11 در نبشن ... لبن استYS: - M - 12-11 اشیر ... استS: که اگر به کسره معلومه به معنی لبن و کسره مجھوله
13 زیرا ... می کندYS: - M - 14 به فتح ... قافیهYS: - M - 15 این... رسالتYS: - M - 16 به معنی اسد استY ||

می کند که مثل مردم دیگر می خورد و می رود در بازار ندانستند. ایشان که نبوت منافی بشریت نیست و علو درجه نبوت از جهت روحانیت است.

3- 192- از گیاه مخفف است. چنانکه لفظ پادشاه و گواه را تخفیف می کند پادشا و گوا می گویند.

4- 193- از آن جهت در قافیه شکر واقع شد.

5- 194- در این تفسیر تنبیه که مقصود از ذکر هفتاد حصر نیست.

6- 195- یا معنی چنین باشد این یکی غدا را خورد اثر او مرداری باشد که به فدا قوت بدن حاصل کند و به آن قوت معصیت و جماع حرام کند. بیت ثانی به این معنی را نزدیک است.

7- 196- "بیت" همه فرزند آدمی بشر، میل بعضی به خیر و بعضی به شر.

276 8- 197- در این مصراع حرف را زائد است.

9- 198- پس بیفکنند رسنها و عصاهای مجوف پر سیماب ساخته خود را که هفتاد هزار عصا بود و گفتند به بزرگی فرعون به درستی که ما غلبه کنندگانیم. پس بیفکند موسی عصای خود را پس عصا اژدها شده، فرو می برد، آنچه تزویر ساختند. پس بر وی در افکنده شدند. آن ساحران سجده کنندگان گفتند، ایمان آوردیم پروردگار عالمیان آفریدگار موسی و هارون.

10- 199- ژرف و نغول به ترکی دریک.

11- 2- می کند ... روحانیت است: -YS: 4-3 || M - 5 از گیاه ... می گویند ... واقع شد: -YS: 6 در

این ... نیست: -YS: 7-9 یا معنی ... نزدیک است: -YS: 8 || M - 10 بیت ... به شر: -YS: 11 || M -

در این ... زائد است: -YS: 12-16 || M - 17 ژرف ... دریک: -S: 17 || MY -

- 200- شگرف، عظمتلو و ایو حاللو.
- 201- چنانکه دو کس بازی می کنند یکی بسباب را می برد و غالب شود و یکی مات گردد و مغلوب می شود. همچنان مؤمن و منافق در عملند. اما بردن و غالب شدن از آن مؤمن است و مات گشتن از آن منافق.
- 202- چون لفظ مرو را یای نسبت داخل شود، حرف زاء آرند، مروزی شود و چون لفظ ری را یای نسبت داخل شود، حرف زاء آرند و یای اصلیه را به الف قلب کنند، رازی گویند.
- 203- یعنی اگر چه مؤمن و منافق در دنیا یا از ده مروز است یا از ده راز است. اما در آخرت از یک ده و از یک مقام نیستند. لا جرم پس از مردن هر یکی به مقام خود رود.
- 204- یعنی به درستی که منافقان مکر می کنند با دوستان خدای تعالی و او جزا²⁸ دهنده است. ایشان را بر مکر و فریب ایشان و چون بر خیزند منافقان به سوی نماز بر خیزند. کاهلان می نمایند خود را به مردمان و ریا می کنند تا پنداشند که ایشان مؤمنانند و یاد می کنند خدای را مکرند کی و آن نیز در حضور مردم نه در خلوت.
- 205- منافق از نفق است و نفق نام دوزخ.
- 206- راه داد و فرو گذاشت دریا را یکی خوش و شیرین و یکی شور و تلخ تا به امر او به یکدیگر رسند. یعنی بحر فارس و روم را با یکدیگر ملاقبی کرد در محیط و میان این دو آب حاجز نیست که افزونی نمی جویند بر یکدیگر یعنی آب تلخ به آب شیرین
- 1 شگرف ... ایو حاللو S: - 4-2 || MY - ... منافق ... چنانکه ... گویند YS: 7-5 || M - 5 مروزرا S: مرو و
Y || 9-8 یعنی ... رود S: - 10-13 یعنی ... در خلوت YS: - 14 منافق ... دوزخ YS: - 15-17 راه داد ... آب شیرین YS: - M ||

نیامیزد. لا جرم همچنین مؤمن و منافق با همدیگر ملاقی شوند با حجاب معنوی بی حجاب صوری.

3 207- یعنی اهل ریا و منافق و مؤمن و مخلص
 208- مقصود از این جواب اهل صلاح را ترغیب است. با خلاص و تزویج است. 286
 به ترکی ریا نه عاصیان را مقرر داشتن است بر عاصیان یعنی نفاق و ریا بدتر از گناه عاصیان است. 6

209- خافنان به ترکی او و برخ متصل یازلوب بر لغت اولشدر. لغت حلیمی
 210- مطلب در آن که سالک را مرشد باید و آن کدام کس شاید. 296

9 211- نام دیگر وصف ترکیبی توصیفی
 212- به معنی مصاحب است

213- خدائی به معنی منسوب خداست.

12 214- به معنی خانه بلند

215- این مصراع از معرفت است.

216- یعنی مرد چون کسی را مائل باشد، بحکم حبک بالشئ بعمیک و یصم. کور و کثین شود و چون هر کسی غضب کند و دشمن گیرد. در حق او نیز کثین گردد. 15

1 - 2 نیامیزد ... صوری YS - : M - 3 ... مخلص YS : - M 4 ... عاصیان است S: - | جواب S: +
 حضرت مولانا Y | با خلاص S: در خلاص Y || 7 خافنان ... حلیمی YS: - M 8 ... مطلب ... شاید S: مطلب در قانده صحبت
 صلحاء Y: - M 9 ... نام ... توصیفی YS: - M 10 به معنی ... است S: - M 11 به معنی S: دمساز به معنی Y ||
 خدائی ... خداست YS: - M 12 به معنی ... بلند S: به معنی وثاق Y || 13 این ... معرفت است S: -
 M 14 ... کسی را S: به کسی Y || است S: + نه از حکایت Y || 14-15 یعنی ... کثین گردد YS: - M 14 کسی را S: به کسی Y ||

- 217- این بیت از معرفت است.
- 218- باز به حکایت رجوع کرد.
- 219- در بعض نسخ به جای رهزن لفظ کبر واقع است. ۳
- 220- این بیت معرفت است. ۳
- 221- مشکلات مثنویه انگلنوں لفظن انجلیل ایله تفسیر ایدر. اما بحر الغرائبde ترسالر ۳۷۶ ۶ ایچنده بر کتاب معتبردر دیو تفسیر اتش.
- 222- صحابه را به بعض تقييد کرد. زیرا بعض صحابه از وسوسه شیطان و از مکران ۳۲۰ غم نبود. چنانکه رسول الله علیه السلام در حق عمر فرمود. یا ابن الخطاب و الذى ۹ نفسی بیده ما لقیک الشیطان سالکا فجا قط الا سلک فجا غیر تحک صدق رسول الله.
- 223- در این اشارت است عیب باطن عیب ظاهر است. بلکه در غیب بودن از او اظهر است.
- 224- تقييد به عام کردیم. زیرا حاذقان نصاری مکر وزیر را فهم کردند. چنانکه حضرت مولانا پس از این بیان می کند. ۱۲
- 225- مطلب در سر خواب و تشبيه اصحاب حال به آن خواب کننده در فراغ بال ۱۳
- 226- پنداری ایشان را بیدارند و حال اينست که ایشان خفتگانند. ۱۴
- 227- در لفظ شمه اشارت است که حال عارف بسیار است.
-
- 1 این ... معرفت است: - M - 2 باز ... کرد: - M - 3 در بعض ... واقع است: - M - 4 این بیت معرفت است: - M - 5 مشکلات ... اتش: - M - 6-7 ... میسر: - M - 9-10 رسول الله: - M - 11-12 ... این ... اظهر است: - M - 13-14 ... تقييد ... بیان می کند: - M - 15 پنداری ... خفتگانند: - M - 16 در لفظ ... بسیار است: - M - 17 میسر: - M - 18

- 228- و گردانیده ایم خواب شما را راحت بدنهاش شما یعنی خواب قطع حس و حرکت ۳۳۶
کند تا قوای حیوانند بر آیند و ماندگی ایشان زائل شود.
- 229- چنانکه صیاد مرغ را به صفیر در دام آرد. ۳
- 230- اعتبار به موت اختیاریست. از آنکه در موت طبیعی و اضطراری سگ و انسان
یکسان است. ۹
- 231- در بعض نسخ لیک بهر آنکه روز آیند باز واقع است. ۶
- 232- در بعض نسخ به جای پاش لفظ پایشان واقع است. یعنی پای اسب جانها
- 233- خدا بیراند نفسها را وقت مردنش و آن نفس که فرداشد خوابش پس باز دارد
آن را که حکم کرد، بر آن مرگ را و فرستد دیگر را سوی هنگام نام زده. ۹
- 234- لیلی کوردی دیدی بر اهل دل، بو خود ایکن موزون دگل، لیلی سوزن ایشدب آنک ۳۴۶
دیدی، بن نه دیم بو که که مجنون دگل. ۱۲
- 235- مطلب در سر احتلام و تشبيه اهل دنيا و غافل به مرد محتمل ۳۴۶
- 236- مطلب در تمثيل طالب دنيا
- 237- مرغ بر بالا پران و سایه اش
- 238- یعنی آیا نمی بینی و نظر نمی کنی سوی خدا؟ یعنی به صنع پروردگار خود که ۳۵۰
از محض قدرت چگونه کشید، سایه را و اگر خواستی خدای تو هر آینه گردانیدی، ۱۵
-
- 1- 2 و گردانیده ایم ... زائل شود YS: - M 3 || ۴-۵ اعتبار ... یکسان است: YS - M 6 || ۱ در
بعض ... واقع است: YS: - M 7 || در بعض ... جانها YS: - M | پایشان S: + بند دراز Y 8-9 خدا ... نام زده YS: - M 10 || ۱۱-۱۲ مطلب ... محتمل S: - M 13 || MY 14 || Y 15 || M 16-17 مطلب ... گردانیدی: YS - S 18

آن را آرامیده. پس گردانیدم آفتاب را بر شناختن وی رهنما چه سایه جز به آفتاب
شناخته نشود.

3- 239- چون شب برد، در آمد و تاریک شد. دید ستاره رخshan گفت: آیا اینست پروردگار
من؟ پس آن هنگام که آن ستاره فرو رفت، گفت: دوست ندارم فرو روندگان را.

356 240- عرس عربیست و سور فارسیست به ترکی دوکون

6- 241- یعنی فرمان فرستادیم به سوی ابراهیم و اسماعیل آنکه پاک سازید. خانه مرا
از ادثان و اجناس خبائث و معاصی برای طوف کنندگان و معتکفان و رکوع کنندگان و
سجود آرندگان یعنی غاز گذارند.

9- 242- یا جان گنج نور است. اگر چه تن که طلسم اوست، از خاک است.

243- یک عضو دو عضو را تلف کند. پس کسی که بدی کند، ضرر بدو مع زیادة رسد.

36a 244- آن وزیر تعلیم دین عیسی کردی و خود عمل نکردی. لا جرم دیگران را از عمل
منع کردی.

245- گوزینه به کاف فارسی، به ترکی قورلو حلوا و به لام، به ترکی باداملو حلوا

246- مطلب در آن که به ظاهر فریفته شدن نمی باید.

75- 247- شیخ کمال خجندي؛ عید می آید و مردم مه نو می طلبند، دیده ها طاق خم ابروی
او می طلبند.

1- 2 آن را ... شناخته نشود YS: - M 4-3 || YS 5 ... فرو روندگان را: - M 5 ... عرس ... دوکون YS: -
8-6 || 1- 9 ... غاز گذارند YS: - M 10 ... خاک است YS: - M 12-11 || MY 13 ... آن وزیر ... منع
کردی YS: - M 14 ... مطلب ... نمی باید S: مطلب در بیان مکر نعمت Y: - M 16-15 ||
شیخ ... می طلبند YS: - M

- 366- برق عربیست و درخش فارسیست، به ترکی شمشک.
- 37a- التخلیط فی الامر الافساد فيه.
- 376- 250- لفظ خود را به فتح خاء خواندن می باید از بهر قافیه
- 251- چون شیطان و نفس در حیله و تلبیس سخنهای حکمت امیر می گویند تا عقل را فریبند در تعلیل اگر آیت کریمه آورده شود، دور نیست.
- 252- آیا دیدی کسی را که فرا گرفت هوای خود را خدای خود یعنی آرزوی خود را پرستد صاحب تأویلان فرموده که هر که بغیر خدا پرستد در حقیقت هوای خود را پرستد.
- 386- 253- امیران دوازده بود. اما خدمت مولاما این طومارها که تفصیل کرد، شانزده است
- 9- وجه او آنست که خدمت مولانا را مقصود حصر و تعیین آن طومارها نیست. بلکه تصویر امور متضاده و تفصیل اقوال متخالفه است. چنانکه بیت آخر بر این معنی دلالت می کند. یعنی از این جنس اقوال متضاده و کلمات متخالله نوشته. در طومار دوازده امیر و احتمال است که در بعض طومار اقوال متعدده نوشته باشد.
- 254- این تفصیل در تفسیر سوره بقره در کلام خدا مذکور است. *صِبَغَةُ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنَ مِنَ اللَّهِ صِبَغَةً*.
- 39a- 255- چون آن حضرت دریا نیست. غریقان او ماهیان نیستند.
- 40a- 256- مطلب در بیان کمال اخلاص

1- برق ... شمشک YS - 2 التخلیط ... فيه YS - 3 لفظ ... قافیه YS - 4-5 چون ... دور نیست YS - 6-7 آیا ... می پرستد YS - 8-12 امیران ... نوشته باشد YS - 13-14 این تفصیل ... صبغة YS - 15 چون ... نیستند YS - 16 مطلب ... اخلاص S: مطلب در اخلاص عمل Y: - M -

257- يعني واجب الوجود

258- يعني جز ابد شرط مقدم نمی شود. پس شرط مقدم محذوف است و مصراع ثانی

3 مذکور علی شریطة التفسیر است.

406

259- پس اثر آن عالم دلالت می کند که بر قوت و بزرگی او

260- مطلب در معجزات انبیا

1 يعني واجب الوجود $S - MY - 2 || 3$ يعني ... التفسير است $YS - M - 4 || 5$ مطلب ... انبیا $S - MY -$